

GÄSTGIVERIET/TINGSHUSET PÅ JAMTLI

Efterforskningar och erfarenheter

av

Kerstin Fredriksson och Michael Rudvall

Gästgivarfolk sommaren 1989

ERSÄTTNING

Gästgivaren fick en viss statlig ersättning.

Socknens bönder var skyldiga att lämna hö och pengar till gästgivaren i storleksordning efter antalet **rökar**, d v s hur stora gårdarna var.

SOVPLATSER

Förmodligen sov man på halmmadrasser på golvet.

När det var mycket folk i farten (forbönder på väg till marknad i Levanger), sov man antagligen även på borden och på plankor, som man lade över stockarna i taket.

Över sig hade man vävda täcken, fodrade med fårfallar, s k **fälltäcken**.

I sängen, standsängen, sover Olof och Stina.

Fint folk, t ex häradshövding Montelius, sover i den lilla kammaren.

I Gästgivarförordningen 1649 är det angivet att det på varje gästgivargård ska finnas en våning (rum ?) för adel, en för annat hederligt folk och en för "gement" sällskap.

DAGBOKEN

Alla som passerar gästgiveriet är skyldiga att skriva in sig i gästgiveriets dagbok.

Datum:

Året är 1829.

Namn och karaktär:

Med karaktär menas yrke eller titel.

Varifrån och Varthän

Hästar, gästgivarens:

Om man reser med gästgiveriets egna hästar, skriver man antalet här.

Hästar, reserver:

Om gästgiveriets hästar är upptagna, så är grannbönder skyldiga att ställa upp med skjuts. Deras hästar skrivs in här.

Resandes anmärkningar:

Här kan man risa eller rosa gästgiveriet eller vägarna.

Gästgivarens intygande:

Här kan gästgivaren skriva omdöme om gästerna, besvara kritik o s v.

ÖVERNATTANDE PÅ GÄSTGIVERIET

De första tio dagarna i december 1846 skrev följande personer in sig i dagboken.

Bonden Jonas Mårtensson
Byggmästare Svensson
Inspektor Axell
Löjtnant Stridsberg
Löjtnant Dederling
Prostinnan Borin
Ingenjör Jacobeus (el Jacobius)
G Å Perman (en bodbetjänt som sedemera blev garvare)
Häradshövding (vice) Sandström
Ingenjör J O Ytterbom
Häradsskrivare Weltgin (Weltzin)
Fjärdingsman Jonas Andersson
Vice komminister Medin

Det var som synes mest "finare" folk som tog in på gästgiveriet. Vid större marknader fylldes antagligen stugan även av förbönder, men annars tog bönderna ofast in hos andra bönder efter vägen.

Dag	Resandes Namn och Karakter.	Svarifrån.	Svarthän.	Dästar.	
				Öfversta kårens.	Resende.
1	Borden af enas mortelso	Öfversta Hugen		1	—
2	Bygmäst. Swanson	—	Berg	1	—
4	Inspektör Allen	—	—	2	—
5	Löjtnant Stridsberg	Brånst. Öfversta		1	—
6	de Dederin	Åkersund Färdby		1	—
5	Prästinna Berin	Brånst. Öfversta		1	—
6	Ingenieur Jacobson	Åkersund Öfversta		1	—
8	G. A. Brinck	—	—	3	—
12	Älft. Pastor E. Mus	Brånst. Öfversta		1	—
7	Geograf. Sandström	Öfversta Länby		—	3
7	Lär. O. Werboon	—	—	1	—
7	Inspektör Inspektör J. J. J. J.	Åkersund Öfversta		1	—
7	Gästfri. J. J. J. J.	—	—	—	—
9	Heradsförst. Wexin	Lilla Färdby		1	—
9	Hjörtingsman J. J. J. J.	Stegna Öfversta		1	—
10	vise kommiss. J. J. J. J.	Öfversta Åkers		1	—

STADGAR FÖR GÄSTGIVAREN

Sammandrag ur dagboken

Resandes, Gästgivares och Skjutsandes skyldigheter och rättigheter är stadgade uti 28 kapitlet Byggningsbalken, Gästgivarförordningarne av den 12 December 1734 och den 11 December 1766, Kongl. Förordningen den 28 Juni 1809, Kongl. Påbudet om Pass av den 14 Augusti 1812, samt flere utkomne Konungens Befallningshavandes kungörelser, i öfverensstämmelse hvarmed till rättelse har inkommit följande:

1. Gästgivarskjuts erhålles till och från Gästgivaregård. Den som i förväg vill beställa skjuts bör sända en skriftlig rekvisition med egenhändig namnteckning samt, såvida han ej är allmänt känd i orten, sitt pass, eller styrkt avskrift därav.
2. Lärodrängar, Båtsmän och andre lösa personer få ej Gästgivarskjuts, utan "söke sig fort genom beting", vilket också är fallet med foror, varmed förstås köpmansgoods, hantverk, flyttsaker och dylikt. Gästgivarskjuts får begagnas för last av fågel, citron och hummer.
3. Förbeställningar bör genast fortställas och bagage som skickats i förväg skall vårdas väl.
4. Resande är skyldig att, såvida han icke är i orten allmänt känd, för Gästgivaren uppvisa sitt pass. Forthjälpes passlös okänd Resande, böte Gästgivaren Tjugo Fem Riksdaler Banco.
5. I dagboken skall resande skriva sitt namn och titel, varifrån han kommer och vart han ska. I kolumnen för resandes anteckningar skall han skriva om han har pass eller är känd på orten. Där ska han också skriva in eventuella klagomål. Gästgivaren bör genast i kolumnen för sina egna anmärkningar ge en förklaring till klagomålet.
6. Skjutslegan för varje häst är sexton skilling Banco per mil. Vagn två skilling, kärra, släde eller sadel en skilling milen. Resande som rider betalar sex skillingar milen i gångpengar.

Efter en häst får endast en person förutom kusken åka, men efter två hästar tre personer o s v.

Resande får inte ha mera bagage än att det blir högst 1 skeppspund, inkl. hans egen vikt, per häst. Ryttare får ta med en kappsäck om högst 2 lisspunds vikt.

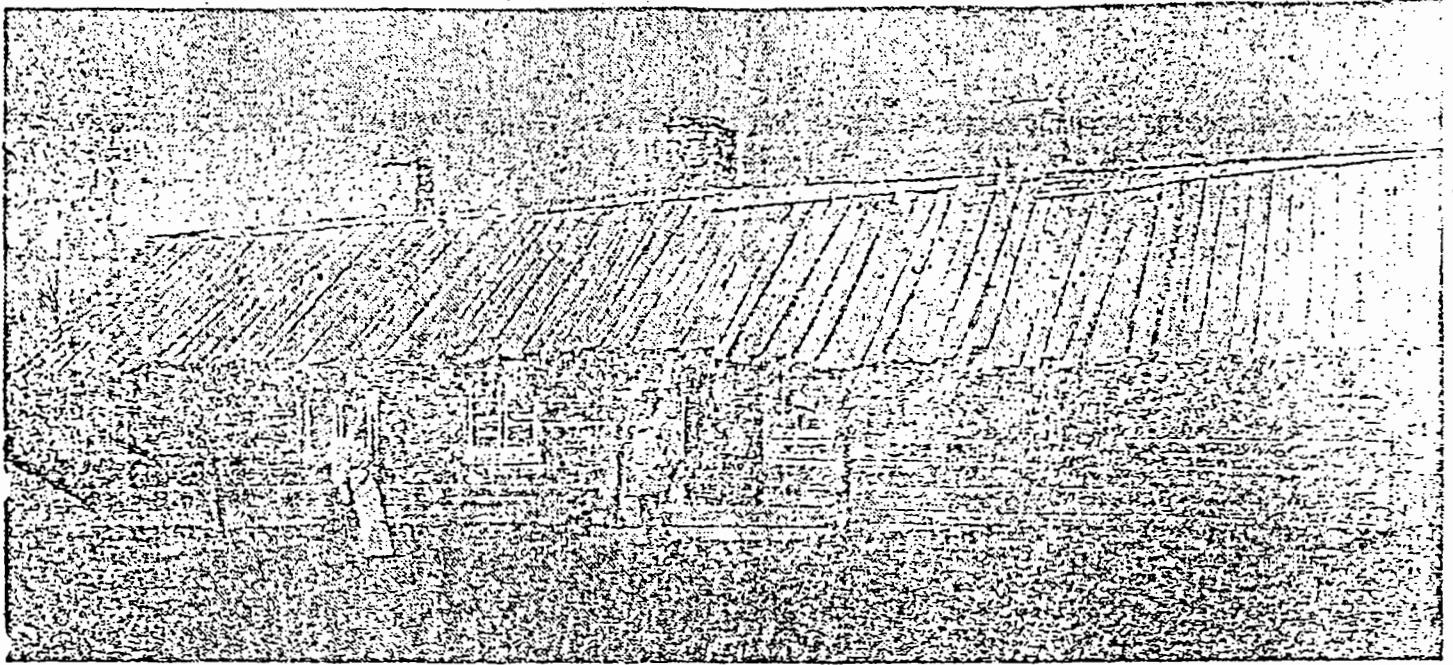
7. Gästgivaren ska ge de resande förplägnad, logi och skjuts, samt bemöta resande med hövlighet och beredvillighet. Han hålle alltid Stuga, Gästrum, trappa och gård städade och snygga. Han ska även tillhandahålla foder, stall och vagnshus mot betalning som stadgas i Gästgiveritaxorna. Under den kalla årstiden bör alltid ett gästrum finnas uppvärmt.

Kommer det så många resande så Gästgivarens hus inte räcker, är grannarna skyldiga att ta emot gäster också.

8. Varje dag skall Gästgivarens hästar först utgå, innan Reserven kallas in. Men skjuts som tingats i förväg, förbud, utgöres alltid av Reserven, så att Gästgivarens hästar må för andra resande vara att tillgå.

På Gästgivargården skall en skjutslista finnas anslagen, som visar de till reservskjuts indelta hemman, deras avstånd från Gästgivargården och deras antal hästar.
9. Den reservskjutsskyldige som sist fullgjort skjutsuppdrag åt Gästgiveriet ska genast bära den så kallade **skjutstavlan** till den av grannarna som då står i tur att bli bådad. När skjutstavlan kommit bör den skjutsskyldige hålla sina hästar nära till hands. Den som bär skjutstavlan till en granne innan han blivit bådad att skjutsa, eller därefter låter den ligga kvar, får böta.
10. Den som blivit uppbådad är skyldig att vänta på den resandes ankomst 4 timmar. Den första timmen får han inte betalt, men sedan får han 8 skillingar Banco per häst.
11. Den resande har rätt att själv köra hästarna om han vill. Han blir då ansvarig för hästarna och får inte färdas fortare än 1 mil på 1 $\frac{1}{2}$ timma.
12. Det åligger Gästgivaren att se till att hästarna och åkdonen i Gästgiveriet och Reserven är i gott skick. Om så inte är fallet ska det anmälas till närmaste Kronobetjent.
13. Den 2:a i varje månad skall Dagboken lämnas till Krono-Länsmannen i orten, ren och utan sönderrivna blad. Sedan skickas den till vederbörande Kronofogde, varefter den går till Lands-Cancelliet i Östersund.
14. Krono-Länsmännen böra minst en gång i månaden inspektera Gästgiveriet för att se att det sköts väl.
15. Om Kronobetjanten finner klagomål på Gästgivaren eller skjutsande i Dagboken så skall han rapportera detta. Den felaktige ska då vid två Riksdalers vite, inställa sig å Lands-Cancelliet följande torsdag. Har någon resande förolämpat Gästgivaren eller skjutsande eller hanterat skjutshästar fel, förfares likadant med honom.
16. Om Gästgivaren är frånvarande måste han skaffa folk som kan sköta hans syssla under tiden.
17. Gästgivaren får böta om han visar egennytta, motvilja och försumlighet eller förolämpar Resande. Resande **bör** anteckna försummade vägar, dålig snöröjning o dyl.
18. Resande skall behandla Gästgivaren och hans folk väl. Gör han inte det skall Gästgivaren anmäla detta hos Krono-Betjeningen på orten.
19. Gästgivaren får icke tillåta tiggare eller andra lösa personer utan pass på Gästgivargården, utan skall dem fasttaga och till närmaste Kronobetjänt avsända.
20. Krono-Betjeningen samt Land-Fiskalen böra, vid ansvar, hålla hand över oryggelig efterlevnad av dessa föreskrifter.

Många ville bli gästgivare i Brunflo

Gärde tingshus och gästgiveri är den äldsta bevarade gästgivargården i Jämtland. Här utövades gästgivarvärdningen av bl.a. den legendariske historieberättaren, förbunden, kommunalmanen och stockholms-handlaren Håka i Gärde. Gästgivargården finns numera att beskåda på Fornbyn Jamtll.

Av Per Nilsson-Tannér

Den förste kände gästgivaren i Brunflo var Erik Jönsson Agerberg i Akre. Han kom från Medelpad och betecknas som stamfader för den vittutgrenade Agerbergska släkten och tjänstgjorde som länsman, postbonde och gästgivare i Brunflo under senare delen av 1600-talet. Länsmansgården omfattade strängt taget hela byn eller sex tunnlands skatte. Han var befriad från skatteutlagor och fick själv tjänstgöra som eller avlöna sin fjärdingsman. Hans väldiga jordbruk födde 40 kor. Han var alltså en rik och mäktig man och som postbonde blev han antagen 1688 med uppgift att forsla post till Sundsjö och till postkontoret på Västerhus, Frösön. Som lön för dessa tjänster åtnjöt han av kronan en ersättning av 21 daler 17 öre silvermynt årligen, och största delen av sin lön fick han lyfta hos en förmögen sockengräsnne. Gästgivarlönen var 3—4 tunnor spannmål årligen. Länsmanen i Akre hade stugan full med barn, och en son, münsterskrivaren Israel Agerberg, boende i Nordanberg, Lockne, frös ihjäl den 2 januari 1719 på gränsfjällen; han var sålunda med i Armfeltstaget.

Av gästgivargården i Akre finns

numera inte det minsta spår eller någon som helst tradition i bygden.

□ HÅKA I GÄRDE, KLASSISK HISTORIEBERÄTTARE OCH STOCKHOLMISHANDLARE

Det mest kända gästgiveriet i Brunflo är emellertid Gärde och den mest kände gästgivaren och förbunden var Håka i Gärde. Hans glanstid inträffade under 1700-talet, och han betecknas som en mycket förmögen "stockholms-handlare". Han var tillika nämndeman, och det var sannolikt under hans tid som tingshuset i Gärde uppfördes i hela sin imponerande längd. Det kan numera beskådas på Fornbyn Jamtll. Håka var en slagfärdig, munter man och om honom florerar en mängd historier. Han beklädde socknens flesta förorenade poster, och var den som ombesörjde att storsklifvet utfördes under åren 1788—89. Gärde blev faktiskt medelpunkten för socknens handel och varandel och kommunala förrättningar under Håkas tid.

□ DET VAR MÅNGA OM BUDET I BRUNFLO

Men i Brunflo som annorstädes fick inte gästgivarvärdningen gå i arv. Det var många om budet, och in-

nan gästgiveriet flyttades till samhället när järnvägen kom, hade Akre tidvis återfått rättigheterna, där änkan Brita Jonsdotter drev gästgiveri fram till 1863. Till Lillviken flyttades gästgiveriet 1879 och ombesörjdes av Per och Stafan Jonsson fram till 1881, då E. Björklund övertog sysslan och utövade den tills gästgiveriet lades ned någon gång efter första världskriget.

De gamla dagböckerna är i allmänhet föordiga, men här och var inträffar händelser som får en speciell anteckning i marginalen. Resande som inte betalade för sig, resande utan pass, resande som ställde orimliga krav o.s.v. Men också höga och förmäna resenärer gästade bygden och återgav sina intryck i litterära verk.

□ MUNTRA MÄNNISKOR I RÖDA MÖSSOR

Så var bland annat fallet med den ögonpigge och mycket skrivvillige regementsfältskären P.G. Lindroth, som reste genom Jämtland 1797. Han konstaterar helt kort, att han logerade i Gärde gästgivarvärdningen mot den 12 jund utan att avge något omdöme vare sig om platsen eller de människor han mötte.

Mera lyrisk och utförlig är emellertid Ernst Moritz Arrdt (1834) som den 30 juni efter en halsörytande färd från Boggsjö i Hallande regn om aftonen kom till Gärde. Han skriver: "Vid Gärde fann jag en svärm hyggliga kvinnor och flickor. Alla ville köpa grannlåt av mig och kunde ingalunda tagas ur den tanken att jag var en köpman och att jag förde med mig allbehandla småkräm till försäljning, ty de kunde icke begripa, huru jag blott för ro skull skulle kunnat företaga en resa till Jämtland".

Han fortsätter: "Aftonen var klar, men något kylig, då jag avreste från Gärde. Snart syntes en sjö, vid vilken Brunflo kyrka samt en mängd gårdar ligga i en lång rad

... I detta avseende kan jag säga att jag aldrig sett någon längre by än denna. Huru angenäm var icke denna resa under aftonen och mot natten! Sjön, bredvid vilken vi foro och som utgör en lång vik av den ansenliga Storsjön, hade på andra sidan Lockne kyrka, Marieby samt en mängd små högtbelägna hemman och gröna slätter, vilket allt, jämte de höga bergen i den sjunkande aftonsolens glans, representerade sig i den lugna sjöns spegel. Överallt vimlade människor i den lätt bebodda trakten, i beklädnadskläder, muntra och med röda mössor, vilka här blott hava färgen, men på intet sätt betydelsen av de ohyggliga Jakobinermössorna... Slutligen anlände vi till den yngsta svenska staden Östersund, vilken liknar en by och varest man här och där på gatorna samt överallt på gårdar och trädgårdar ännu finner trädstubbar.

Det var sannerligen ett gott betyg. Det var säkert många andra resenärer som fröjdade sig åt det vackra landskapet, men inte skrev ner sina intryck. Eljest lur man i allmänhet en känsla av att resenä-

Håka i Gärde har ej bott i detta hus, som tillhörde Gärde no. 2. Håka bodde på Gärde no. 1.

Då "Håka i Gärde" kom i rövarhänder

Av Carl Nilsson

Per Nilsson-Tammérs artikel om gästgverierna i Brunnflo i hans serie i ÖP kom mig att minnas en episod om den i artikeln omnämnde Håka i Gärde, som länge berättades i bygderna och som 1922 återgavs i jämtmålsboken "Omse slag frå omse socknom", skriven av signaturen Anna stina från Brännflo, bakom vilken signatur möjligen dölde sig den jämtmålsakkunnige Per Vilh. Enström i Marieby.

Jag tillåter mig att "översätta" bokens berättelse till rikspråk och här återge den i starkt samman drag.

Håka i Gärde, verksam från mitten av 1700-talet fram till 1820-talet, var redan under sin livstid en mycket omtalad person. Han var högväxt och blond och vad som framförallt karaktäriserade honom var hans skicklighet i affärer. Utom att han var bonde och gästgivare företog han troligen som den enda jämtlänningen vid denna tid handelsresor till Stockholm — ett stort företag den gången.

En gång reste han till huvudstaden i sällskap med drängen Sven och torparen Lars Petter. Det var strax efter jul, och sedan Håka lyckats sälja alla sina varor, återvände formännen hem.

I trakterna kring Medskogen i Hälsingland var det gles bebyggelse och vissa orter hade för för-

männens vidkommande inte det bästa rykte. När jämtarna i januari-skymningen kom till en av "utbyarna" före skogsområdet, började de sinsemellan överlägga om var de skulle söka logi. De mötte just då en person, som de tillfrågade och som gav dem rådet att fortsätta vägen fram tills de kom till en avtagsväg till höger. Om de tog in på denna, nådde de efter en stund ett stort nybygge med goda stallutrymmen och stor mangårdsstuga för männen. De lydde rådet och körde upp till gården där de blev väl mottagna. På den tiden var det brukligt att gårdarna var kringbyggda, så att man körde in genom en port på gårdsplanen — detta som skydd mot vargarna, som härjade svårt om vintrarna.

Håka lade märke till att gårdsbonden låste inkörsporten så snart de kört in på gården, men de ställade in hästarna och styrde själva stegen mot mangårdsbyggningen. Gårdsfolket bestod av sex personer, bonden, två män till, gårdshustrun samt en ung flicka och en pojke i tolvårsåldern. Håka tyckte att gårdsfolket verkade skumt, men de tre jämtarna lade sig att sova på golvet. Men Håka höll sig vaken, och efter en timmes tid, då han tyckte sig höra att någon viskade, satte han sig upp och frågade om det fanns något att dricka.

Det fanns vatten vid dörren, sa gubben, men Håka ville ha en skopa svagdricka. Pojken fick order att hämta en bringare i källaren, och Håka följde honom ut. Han frågade pojken var nyckeln till inkörsporten förvarades. Pojken sa att det fick han inte tala om, men omsider kom det fram att den hängde bakom dörren. Håka var snabb att stoppa den i fickan, rusade till stallet, stoppade hö i skakelklockorna och kastade raskt selarna på hästarna. Sen rusade han in och väckte drängen och Lars Petter, och innan gårdsfolket hann sätta sig till motvärm, satt jämtarna på slädarna och körde i rykande fart ut genom gårdsporten. Med gårdsfolket efter sig. Håka hade sett en nyslipad yxa i förstugan, och denna hade han ryckt till sig och kastat i släden.

Det blev en hetsjakt, men körsvennerna lyckades undkomma — gårdsfolket måste återvända hem under ljudliga eder. De hade denna gång misslyckats i sitt uppsåt.

Håka återvände till den by de hade passerat i skymningen, uppsökte länsmannen och berättade för denne om tilldragelsen.

Samma natt blev gårdsfolket arresterat. Och vid förböret klämde gårdsbonden fram, att det inte var

första gången man lurat förbönder i fällan. Under lagårdsgolvet fanns flera nergrävda lik av personer som tidigare råkat illa ut. Hade inte Håka i Gärde haft ögonen med sig, skulle det gått galek också för honom och hans reskamrater.

Så berättade bygdefolket i gamla tider.

Det är inte så lätt att sammanfatta gästgiveriernas historia i en koncentrerad tidningsartikel när det gäller Ragunda, ty där har det verkligen funnits gästgiverier att välja på under olika tidsskeden. Minst tio, kanske ännu fler. Här är att nämna, utan inbördes rangordning. Krånge, Pålgård, Ragunda stationsområde (i nyare tid), Munsåker (i olika gårdar), Krokå, Dövik, Anmer, Strömsnäs, Selsviken och Näset. Om någon förbigåtts, må det ursäktas.

□ FEMTON KANNOR BRANNVIN PER GÄSTGIVERI!

Detta är ett högst summariskt axplock i de nästan oöverskådliga gästgivarlängderna från Ragunda kommun. De tummade och slitna månadsjournalerna fyller väldiga utrymmen i Landsarkivet, och i dessa luntor kan man finna både ödesdigra och muntra episoder. Det var nämligen ganska besvärligt att vara gästgivare. Supningen var det svåraste kruset. Enligt ett protokoll, dagtecknat i Ragunda sockenstuga den 5 januari 1777, fick socknens fyra gästgiverier tillåtelse att offentligen utminutera 15 kannor brännvin per år. Och skulle partiet ta slut, så fanns det inte mindre än 90 kannor att tillgå hos vardera länsman Frisk i Munsåker och v. länsman Martin Edholm i Utanede. Det var alltså ingen brist på starkvaror, och som framgår av de rese-skildringar som vi citerar i fortsättningen, hörde det faktiskt till god ton att konsumera fem, sex supar till dagens fyra, fem måltider!

Först en liten väg- och naturstudie från 1797, skriven av regementsfältläkaren P. G. Lindroth. L. kom till Ragunda året efter utgrävningen av Ragundasjön, och hans intryck från resan genom socknen präglas givetvis av denna händelse. Det var framför allt vägens beskaffenhet som irriterade:

"Hittills var vägen tämmelig draglig, ehuru mycket backig och litet befares, så att man ofta ej såg skillnad på väg eller betesmark och ängar ty intet hjulspår var synbart så att skjutbonden ofta med möda fick hjälpa till att draga åkdonet

upp för dem och med all makt hålla det tillbaka, då det bar utföre. Delvis gick vägen över själva den utgrävda sjöns botten, varefter han var jämn och bra på en nu hårdnad lergrund, som redan börjat vala sig. Men vid de tvärrävar och bäckar, som utskurits till den nya älven, var ej mindre svårt och äventyrligt att överkomma, emedan de nedgrävt sig dels i lera och dels i sand ända till 15 a 20 famnars djup, som man måste ned- och uppföra för att kunna komma över den till nedskärningen med stockar på längden lagda bro, vilken var ganska osäker för underminering".

Resenärens beskrivning blir något ljusare i fortsättningen av resan genom bygden:

"Här och var finnas några rödmålade hus och gårdar, men själva husen äro i allmänhet väl byggda med större fönsterluffer och således ljusare rum än som vanligt brukas av södra orternas allmoge. Inuti husen är merendels ganska snygga rum, oftast tapiserade och för övrigt fönster och dörrar efter landets sed blåmålade och taken vitlimmade.

□ TJÄNSTVILLIGT FOLK MEN URUSLA VÄGAR!

Gästfriheten varar ännu i dessa orter, ty då man inkommer på gäst-

givare — eller andra bondgårdar, sättes alltid fram välfägnad och smör, ost, bröd, brännvin och dricka, som allmänt var tillgång på. Smöret var formerat som en liten sockertopp och kallas pik-smöret, vilket på deras kalaser och bröllop skall ofta nyttjas till 1 lispunds storlek såsom bordsprydnad och då utkrusat. Osten är merendels gammal och högst illaluktande men anses här av jämtlänningarne som en delice. Bröd är tre till fyra slag, som allmänt nyttjas, varav deras tunnbröd, gjort av korn, är det allmänaste... Rågbrödet är mjukt gjort i små kakor av ett kvarters diameter och en tums tjocklek. Ordinärt knäckebröd brukas även och ärtbröd åt tjänstefolket, gjort av grå ärter... Hästarna här i landet äro överallt starka och säkra, vana uti dessa svåra bergshöjder och backar att kunna uthärda att draga stora lass uppför dess branter... Folket är i allmänhet hjälpsamt och tjänstaktigt, men deras vägar äro underhållna. Denna årstiden har resande mera svårt att kunna framkomma, emedan allmogen nu utsläppt sina hästar och kreatur på fäbodplatser och i skogen långt från gårdarna, då man halva dygnet stundom kan få vänta på hästar, såsom det hände oss vid Amråälven, där vi, sedan älven var överfaren på båt, skulle hava hästar för att fortskaffa sakerna 1/2 mil till nästa gästgivarvärd, Krånge —

Den 9 juni åt vi middag på Munsåkers hos länsman därstädes som ock var gästgivare. Överallt beklagade sig folket för sin lidna skada av älven och ragundaborna över deras irakade process för denna utgrävning att bli dömda till ersättningsgivande åt de nedanföre varande ådalsbodas".

SKALSTUGAN ³⁰ Vår port ^{XVI} mot väster ^H

Av Per Nilsson-Tanner

Porten mot Västerhavet var Skalstugan. Det är en urgammal led, känd från de isländska sagorna och realistiskt beskriven av Olaus Magnus, som skildrade den äventyrliga passagen över bergen Skars och Sula och till yttermera visso fastställde dem på sin något romantiserade kartbild i Carta Marina. Han lär ha rest häruppe omkring 1518 och han beskriver nejden som i många avseenden farlig och svindande med hiskeliga bergstup och vrunder. Han nämner också ett bärge på denna led, men det är svårt att lokalisera denna plats, och gränningarna kring den har varit många.

Men klara besked får man 1602, när "landsens konge", Kristian av Danmark, i ett brev daterat november befallde inbyggarna att uppföra ytterligare tre stugor till de vägförandets fromma på det s.k. Jämtfjället, två stugor på norsk och en på svensk sida. Den jämtländska stugan var med all sannolikhet Skalstugan. Två andra stugor har vi under de föregående veckorna redan passerat och båda återfinns på Hedraeus jämtlandskarta av år 1645, nämligen Stalljärnsstugan och Medstugan.

Att leden över "Jämtfjället" var angelägen och flitigt nyttjad har man sålunda klara bevis för. Även i våra urgamla landstingsprotokoll bestyrkes detta förhållande. Underhållet av dessa stugor bekostades av skattemedel. Sålunda skulle all allmog i Jämtland svara för kostnaden genom att skatta en kanna brennvin från varje gård, och enligt beslut vid landstinget 1662 borde ena parten av skattekanan tillfalla Skalstugan, medan den andra halvan skulle delas lika mellan Skal- och Stalljärnsstugorna — en bestämmelse som i sig blev ett tvistefrågor. Innehavarna av stugorna skulle i gengäld svara för skjutsar, och utredesvis för myndighetspersoner. Att hålla ett visst kvantum hö för varje av de resandes hästar samt

En högst unik bild från Skalstugan under engelsmännens tid. På trappan till jaktslottet ses här den vitskäggige värden, Tom Nickalls, med son och jaktsällskap sarut den norske arrendatorn Staven — längst t.v. — med sin lille son längst fram, storögd och undrande inför kameran. Bilden är från 1893.

blev allt livligare, särskilt under marsmarknaden i Levanger, och jämtarna kom i ett synnerligt fördelaktigt mellanläge genom denna transitotrafik av bl.a. vadmal och lärft (från Hälsingland) till Norge och sill och fisk från Norge till Jämtland, ofta f.v.b. till de mellan-svenska bygderna. Det var många jämtar som blev rika på denna samfärdsel, och därför ökade trafiken undan för undan. Även hästhandel bedrevs i stor utsträckning. Det uppges att vissa förbönder kom med foror på tjugotals hästar. Den-

är ganska sparsam, så kan man dock i gästgiveridagböckerna följa utvecklingen och konstatera en sakta uppgång. Framförallt var det en del utlänningar, mest engelsmän, men också tyskar och fransmän, som sökte sig till Norge över Karl Johansvägen, trots att den morendels var dåligt underhållen och utsatt för många klagomål. Karl Johansvägen nyttjades också som postväg, icke utan svårigheter vintertid. Vinterposten mellan Trondbjern och Nordnorge gick över Skalstugan! Man talar ofta om rykande snöstorm och anfallande vargflockar.

En del resenärer var mindre nöjda; till dem hörde en lord och lady Edward Spencer Churchill, som klagade över att gästgivaren tog betalt för hundmaten! Medan andra däremot i höga toner prisade stället — inte minst för dess superba konjak, bättre än hos de stockholmska vinhandlarna! Skalstugan låg ju ganska nära världshavet, och att en icke obetydlig smuggeltrafik florerade, bör man nog inte förtiga.

OCH SA KOM RIPJAGARNA!
OCH PRINS CARL!

De första turisterna kom och reste efter en natts uppehåll, men småningom kom några jaktlystna engelsmän på besök och upptäckte

att en trevlig form av sport kund ötvövas i dessa avlägsna fjäll — rip jakt. En mycket känd gästgivare Skalstugan, Nickus Nilsson, sålde mitten av 1800-talet sin stora gård till en norrmän, som var bulvan för den rike engelsmannen Tom Nickalls, vilken tillträdde 1887. Därmed inleddes en ny era för de gamla gästgivarvärderna. För att kringgå lagbestämmelserna, måste bulvan träda till, och småningar bildades ett aktiebolag, som över tog egendomen. Där hade Nickalls aktiemajoriteten och denne fick givetvis arrendera egendomen a bolaget. Nickalls lät i grund om bygga egendomen, en jaktvillan upp fördes och inreddes med möble från London. Även gästgiveriet moderniserades, stället flyttades, och ombyggnaden och alla de gamla husen fick nödig tillsyn. Under dess gyllene år levdes höstetid ett furstligt leverne bland fjällen, med flotta middagar och danser, utflykter, picknickar och sånt som hör till den engelska överklassens privilegier. Att jakt utövades när så skick kunde, behövs ju inte poängte

ras. Prins Carl var en av de ärligen återkommande ripjägarna.

JAKTSLOTTET BLIR
SEMESTERHEM

Men Nickalls dagar var räknade han gick ur tiden vid sekelskiftet, uppenbarligen inte lika förmögen som under Skalstugans glans

Värdshus länge sen

på olika sätt stå resenärerna till tjänst. Denna extra beskattning vållade missnöje framförallt i östra delarna av provinsen, som särskilt på 1800-talet kraftigt opponerade sig och menade, att skatten skulle uttagas bara av dem, som nyttjade stugorna under sina norgefärder.

LANDET BYTTE AGARE, MEN
FORFARDERNA BESTOD

Rätten att utföra vägar till Norge och samtidigt införa varor därifrån var ett privilegium, som jämtarna hade kungligt brev på alltsedan drottning Kristinas dagar. Trafiken

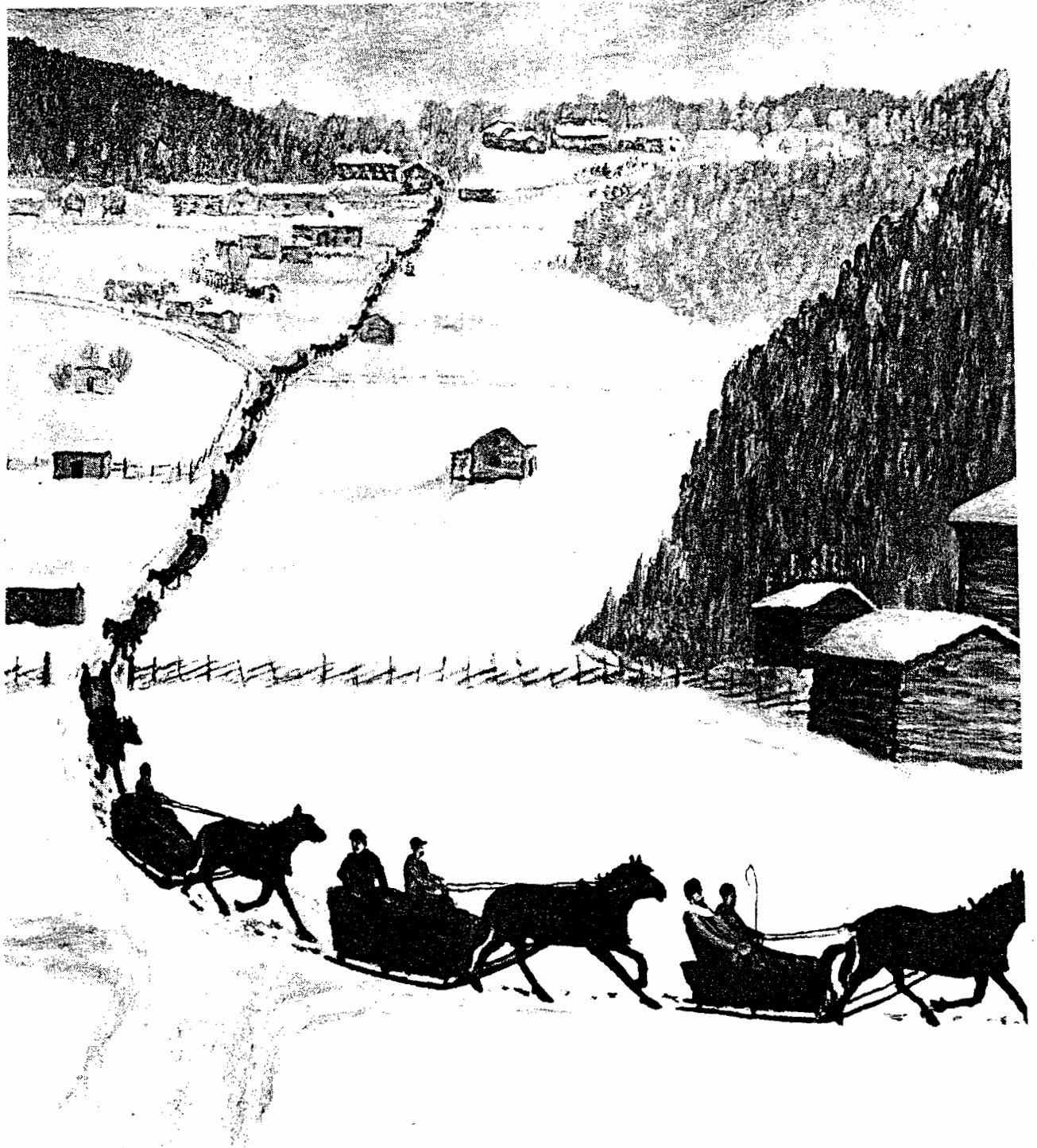
na handel pågick både under danska och svenska tiden, men efter det svenska maktövertagandet 1645 förbjöds utförelse av pälsverk och gränskontrollen blev strängare. När järnvägen kom på 1880-talet förvandlades transportförhållandena helt och hållet och förhandeln försvann.

FINARE KONJAK
I SKALSTUGAN AN HOS
VINHANDLARNAS I STOCKHOLM

Men när fortrafiken upphörde, började så sakteliga en mer turistbetonad trafik. Även om trafiken

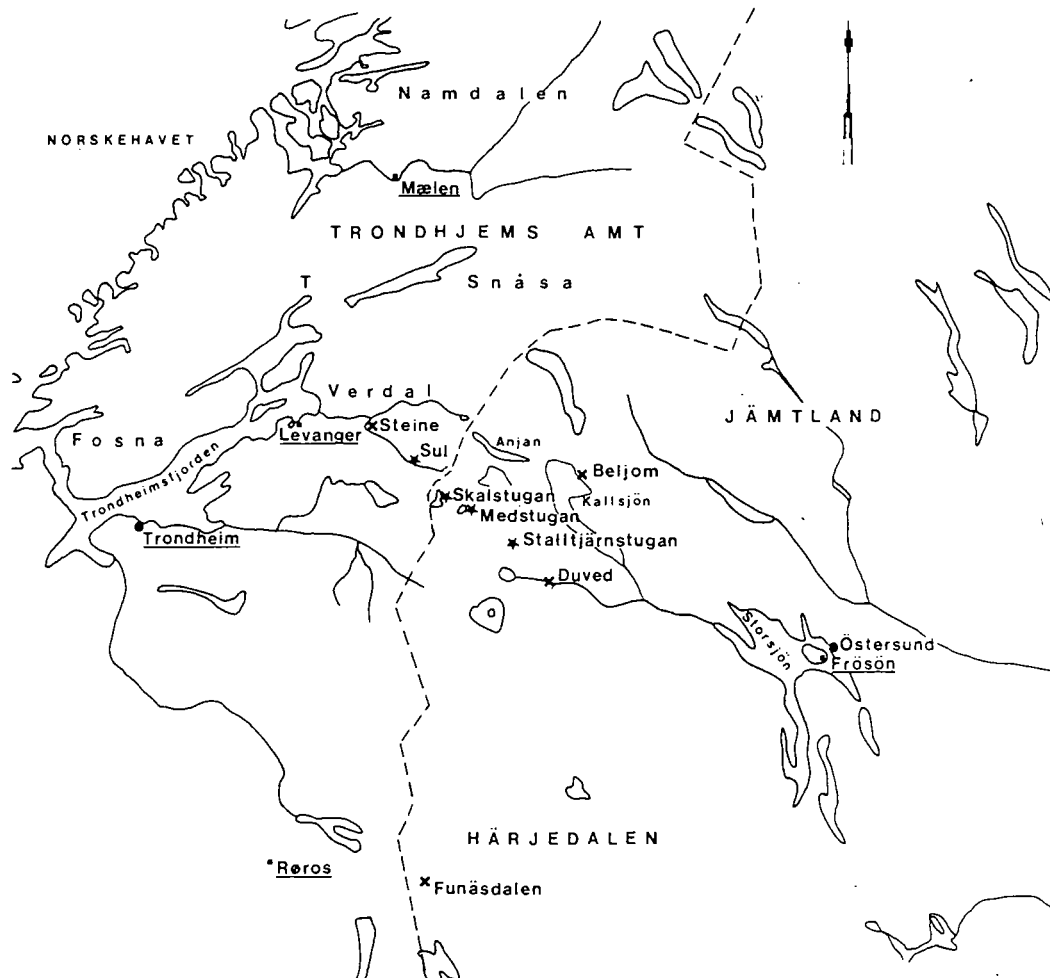
FORBÖNDERNA

Jämtlänningarna gjorde vidlyftiga resor för att bedriva handel. Forbönderna åkte dels över fjället till Levanger i Norge, dels till Hälsingland, Dalarna och Mälardalen. Här behandlas Norgehandeln.

Jämtarna kommer till decembermarknaden 1826 i Levanger, 500 slädar från Jämtland och till marsmarknaden 700. Många bönder hade två foror och en "körkarl".

Tull

x = Tullstation

* = Fjällstuga, gästgiveri

Enligt tullagen 1824 råder det tullfrihet på svensk- och norskproducerade varor, men det är förbjudet att föra utländska varor över gränserna.

Hästar smugglas i stor omfattning, liksom tobak och tran. Även kryddor smugglades.

Handelsvaror

Från Sverige hade man med sig järnvaror, läder, garvade hudar, pälsverk, skinn, räfflade gevär, kvarnstenar, stenkakelugnar, slipstenar, stenpannor, malt, mjöl, talg, smör, rökt kött, fläsk, fågel, hampa, blaggarn (= grov tuskaftsväv av lin), lärft (finare linväv, troligen köpt i Hälsingland), vadmål, bolsterveror, sängtäcken och bänkdynor.

Från Norge tog man med sig hästar, salt sill, salt torkad sej, salt torsk, franskt brännvin (konjak ?), franskt vin, tobak och kolonialvaror.

Det norska litet sura "gråsaltet" var populärt bland jämtarna och de vägrade länge använda det renare spanska saltet. De "sursaltade" fisken.

När åkte förbönderna?

Levanger omkring år 1820.

Foto: Christian Bjerkans fotoarkiv, Levanger.

Jämtarna reste 2-3 gånger per år till Levanger; den viktigaste marknadsplatsen i Norge. De kunde då passa marknaderna på Frösön också.

- December - stor marknad i Levanger
- Januari - mindre marknad i Levanger
- Februari - Kyndelsmäss på Frösön
- Mars - stor Levangermarknad
- 12 mars - Gregorimarknad på Frösön

Kläder

De jämtländska "formännen" lät tala om sig vida omkring. De var vidfarna bönder som idkade köpenskap. Ofta bedrevs byteshandel, företrädesvis i hamnarna i Sundsvall, Trondheim och Levanger, där formännen bytte till sig mjöl, socker, kaffe, tobak och gryn mot inlandsprodukterna. "Forman från Jämtland säljer ripor på Hötorget i Stockholm". Färglitografi av Adolf Hård efter förlaga av C. A Dahlström i "Svenska folkets seder, bruk och klädedrägter" (1863).

Ur "Jämtland, ett bildverk". Allhems förlag, Malmö 1961.

- o -

En förklaring till uttrycket "surjämte" är hundskinnspälsen, som naturligtvis luktade när den togs av i stugvärmens och snö och is tinade. Den var väldigt vanlig. Mössan kan också ha varit av hundskinn. Annars kan forbonden ha haft den röda stickade jämtluvan, som var så vanlig och som Karl XIV Johan berördes så illa av, när han gjorde sin jämtländska resa 1835. Den påminde honom om Jakobinernas luvor hemma i Frankrike.

ÖMEA
Jämtlands läns museum

Socken. Aspås sn

By, ort

Ämne..... HANDEL, förbänder, Norge - Jämtland

Meddelare .. Fru Birgitta Åman, numera ålderdomshemmet i Undrom, Rödön

Upptecknare Björkqvist - Nordermann

Datum 20 april 1955

163:12

Handelsfororna gick ofta förbi fru Åmans barndomshem "stensmon" där Stensbron går över Stensån i Vaerdalen. "Jamtan" kom med fågel, smör och skinn och köpte upp sill, mjöl, torrfisk och socker, det senare i form av toppsocker i förseglade tunnor.

De låg ofta över på Stensmon och då uppläts ett magasin för varorna och fadern skulle ansvara för att intet kom bort. Kom det många på en gång var det bekymmersamt att hysa hästarna. I Garnäs fanns det riktigt gästgiveri.

Hästdrifter av norska hästar fördes in i Sverige och jämtska kreatur fann marknad i Norge. Hästarna köptes upp vid midsommartid. Föraren av hästdrifterna åkte själv i en kreol. De andra kunde ofta rida och föra en löshäst vid var sida. Alla som mötte en hästdrift vek undan på vägen.

Handelsmännen kom oftast tre-fyra tillsammans med åkskrindor efter oxar, de for mest bara till Levanger.

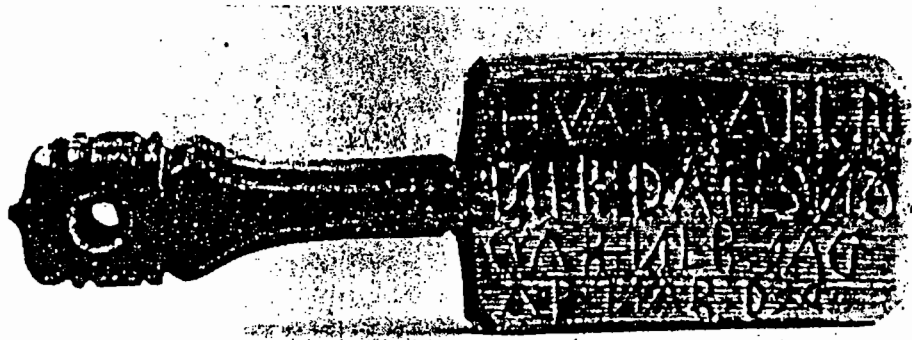
Efter Sanct Hans marknaden tog de ofta "rakstran" med sig, flickor som fick anställning som tillfälliga räfserskor vid höskörden och som ibland stannade på ort och ställe. De ombesörjde ofta transporter.

Fororna gick mest på vintern. Forkarlarna var då mest klädd i vadmalskläder, skinnmössor och fårskinnspälsar, någon gång även i hundskinn. På fötterna hade lappstövlar ända upp till knäna.

Stövlarna voro ofta av älgskinn.

Vägar och samfärdsel

I stort sett följde vintervägarna gamla invanda och säkra stråk, som icke hotade att genast yra igen och där isen på sjöar och myrar var starkast. Varje by skulle lagenligt utstaka vägen över sina ägor. Över de stora sjöarna inträdde socknarna runt sjön i vården. Underhållet bestod främst av markering med granruskor samt snöskottning. Den första snöplogsinrättningen av de allmänna vintervägarna i Jämtland skall ha påbjudits 1730. Enligt denna skulle snöplogen vara 3 alnar bred (= 1,80 m) och köras fram och åter över vägsnittet. Senare ökades bredden till 5 alnar (3 m), men plogen behövde då endast köras en gång över vägen. I Härjedalen fick den mindre plogen behållas, när det ej särskilt befalldes, att landsvägen skulle göras farbar med den stora plogen. På 1790-talet skedde en jämkning av ploglagsindelningen i Jämtland och påbjöds en ökning till 6 alnars bredd (c. 3 1/2 m) av vintervägarna i enlighet med allmänna lagen och gästgivarordningen men till allmogens stora missbelåtenhet.²

Snöplogsklubba från Bjärne, Näs, 1796. Länsmuseet.

Sommartid voro landskapen alltjämt i stor utsträckning väglösa med endast en landsväg vardera, några få smala kärrvägar och i övrigt rid- och klövjestigar. I sina Anteckningar anför Fale Burman, att jämtarnas flinkhet att bruka klövjning kommit deras maklighet väl till pass för att slippa anlägga och vidmakthålla vägar, och endast krigen och »militärisk fuktel» hade för-

orsakat, att landet icke helt saknade kärrvägar. Större förståelse för svårigheterna att hålla vägarna i skick visar han i sin officiella redogörelse för Jämtlands vägar 1791. Han framhöll däri, att landets vidsträckthet och glesa bebyggelse, den korta sommarsäsongen samt jordmånens olämplighet och avsaknaden av sand gjorde invånarnas underhållsbörda oproportionerligt stor. Han fann det därför vara »oemotsägligt, det man i stället för att i allmänhet klandra Jämtlands vägar bör undra på, att de möjligen kunna vara sådana, som de äro». Det var här den jämtländske patrioten som talade och försvarade, förvisso till stor del med all rätt. Det hindrar icke, att vägarna och vägunderhållet även efter tidens måttstock verkligen lämnade mycket övrigt att önska, såsom framgår både av allmänna förordningar och speciella påbud samt uttalanden från olika håll.

Tidigare utfärdade allmänna lagar och förordningar om vägar och vägunderhåll liksom om gästgiveriet och skjutsning fingo i frihetstidens början en sammanfattande och för mer än ett århundrade normerande utformning i Byggningsbalken i 1734 års lag och den samma år utfärdade gästgivareordningen. I dessa skildes mellan landsväg, vilken skulle läggas »där den tarvas» och ha en bredd av 10 alnar (6 m), och annan farväg, såsom till ting, kyrka och kvarn, vilken skulle hålla 6 alnar (c. 3 1/2 m). Bro över ström eller bäck skulle ha lika bredd med vägen. Landsvägen skulle uppmätas och milstolpar och vägvisare uppsättas. Underhållet av vägarna borde ske minst två gånger om året, först när vårarbetet var gjort och sedan när bärgningen och höstarbetet var förbi. Vägarna skulle därvid fyllas och höjas med sand och grus samt årligen bättras så, att vatten ej stannade på vägbanan. På ömse sidor skulle småbuskar borthuggas och diken grävas, där så var möjligt. Vaghållningsskyldiga voro alla, som ägde och brukade hemman, och var och en skulle få sitt vägskiifte att vårda efter den del han ägde i byn. Konungens befallningshavande skulle vaka över att den ene ej betungades mer än den andre, och kronobetjäningen ålåg att tillse, att vägar och broar höllos i behörigt stånd.

JHH IV s. 239

STORA STRÅKVÄGEN GENOM JÄMTLAND

Från mitten av århundradet föreligger en åskådlig skildring av de jämtländska vägarna och vägunderhållet av doktor J. O. Hagström, som för sin Jämtlandsbeskrivning genomreste landet år 1749. »Landsvägen mitt igenom Jämtland», skriver han, »stora stråkvägen kallad, är tämmeligen omlagad, fast här och där finnes stenar och ibland små gropar, vilket senare härflyter därav, att vägarnas omlagning är icke styckevis indeld till vissa byar, utan hela socknen, ja hela tingslaget äger samfällt väg till ibland 8 och 9 mil. När uppbåd sker om sommaren till vägbyggning, då komma de skocktals tillsammans att laga vägen. Varest stenar ligga, uppbrytas de ej utan överhöljes med en påkastad jordtorva. Att bryta upp stenen kostar för mycket på denna folkhop, som mera går ut att roa sig och slå dank än göra något märkeligit arbete. När hjulet gått 8 eller 9 resor över torven och regnet avsköljt mullen, ligger stenen bar igen, varföre en ny väglagning en annan sommar skall nödvändigt gå för sig på samma ställe. Allt detta kunde lätt undvikas, om var by hade ett avdelt stycke väg för sig att årligen hålla vid makt.» Om likväl huvudvägen gick an voro övriga vägar mellan kyrkor och socknar i bedrövligt skick, fortsätter Hagström, och resande stodo i ständig fara att bryta armar och ben av sig.

I ett avseende synes Hagström misstaga sig, nämligen beträffande organisationen av underhållsskyldigheten. Det var visserligen så, att vägarna vid tid efter annan företagna vägdelningar blevo fördelade på de olika tingslagen. Men inom tingslagen blevo de sedan uppdelade i mindre skift, för vilka tingslagsborna efter olika grunder hade att ansvara. Den vägdelning, som var gällande vid frihetstidens början, hade fastställts i maj 1708 och omfattade både landsvägen och sockenvägarna. De vägar, som enligt denna delning tilldelades varje tingslag, blevo inom tingslaget fördelade på underhållsrotar. På 1720-talet skedde en omfördelning av vägarna mellan tingslagen, som länge blev bestående, och samtidigt slopades roteindelningen inom tingslagen och vägarna fördelades i stället på varje hemmansrök, »emedan många hade tillfälle att skona sig, så länge flera voro samman-

ur: JHA: IV

satta om vägstycket». Sådan var ordningen vid Hagströms resa, och på 1750-talet togs ytterligare ett steg mot en rättvisare fördelning av vägunderhållet. Som grund för vägdelningen lades då hemmanen efter deras storlek, varigenom man åstadkom en avpassning av varje hemmans underhållsskyldighet efter deras ekonomiska bärkraft.¹

Tillsynen över vägväsendet åvilade under landshövdingen brofogden jämte länsmännen och landsgevaldigern. Dessutom hade 1646 tillsatts en s. k. brofogde för ledningen av väg- och broarbeten i länet. Befattningens utveckling under 1600-talet är dunkel. Tidvis var sysslan avskaffad, men när den i början av 1700-talet åter nämndes, fanns en och möjligen flera brofogdar i Jämtland.

(s. 242)

Söderut mot Dalarna ledde blott stigar, vilka dock voro . viss betydelse för handelslivet. Den s. k. Storoxvägen eller kreatursdrifternas väg till Falun förde över Ängersjö skog och Samtjärnsberget i Ytterhogdal mot Los och vidare åt Dalarna. Från Lillhärdal ledde stigar mot Särna, Älvdalen och Orsa, den viktigaste den s. k. Kungsvägen eller från dalsk synpunkt Härdölsvägen, som redan på 1600-talet blivit uppmätt och försedd med milstolpar, och som 1718 inrättats som ridväg för konungens post. Den användes både som sommar- och vinterväg och var tidvis tydligen flitigt trafikerad av resande till eller från »Siljesdalarna» och Falun.²

(s. 248)

För färjerodden på 13 färjor i Jämtland och 2 i Härjedalen fingo de resande erlægga färjetull enligt en särskild, av KB utfärdad taxa. Ett speciellt hinder på vägarna utgjorde de många grindarna, varav på landsvägen genom Jämtland funnos 50 och på övriga vägar 218 stycken, innan de enligt en kungl. kungörelse 1864 begynte borttagas, ehuru de på grund av ägoförhållandena icke på länge kunde alldeles avskaffas.²

Om vägarna, såsom ofta konstaterades, voro alltför få i förhållande till länets vidd, betungades likväl de fåtaliga invånarna av ett opropotionerligt stort underhåll, som satte gränser för nyanläggningarna. Vid en razzia 1848 sakfölldes över 400 väghållningsskyldiga, till största delen inom Revsunds tingslag, för åsidosatt underhåll av de allmänna vägarna.

(s. 554)

Vintervägar

Nödvändigheten av att företaga de flesta transporter på slädföre medförde, att det sträckte sig ett nät av vintervägar över landet. Det har tidigare nämnts, att den viktigaste sträckningen till Norge, över Medstugan—Sul, främst användes vintertid. En annan vinterväg av intresse var den som i stort följde Indalsälven och tjänade marknadssamfärdseln mellan Frösöbygden och den ångermanländska ådalen. Denna sträckning användes blott i ringa grad sommartid.

Vintervägarnas utstakning, ruskningen, ålåg delvis enligt lag, delvis enligt sedvana ortsborna. Plogning skedde genom att de gårdar, som låg nära vägen, indelades i ploglag, vid snöfall budade genom särskilda plogklubbor. Inom laget gick plogningen i tur. För arbetet utgick ersättning, utdebiterad på övriga väghållningsskyldiga.

Vintervägarna nyttjades framför allt av förbönder, antingen på väg för att avyttra egna (och grannarnas) produkter eller lejda för att frakta varor åt de bekanta sörkörarna eller Stockholmsfararna. Det var storbönder, som bedrev en inte alldeles riskfri transitohandel mellan Tröndelagen och Mellansverige eller Norrlandskusten. Sörkörarna kom främst från Brunflo, Rödön, Alsen, Mattmar, Berg, Näskott och Hammerdal. I dessa socknar fanns en handfull bönder, som kunde leja 5—10 förbönder. En verklig storhandlare var Erik Gudfastsson i Myckelgård, Mörsil, som helt dominerade den jämtländska fiskhandeln omkring 1830—50. Han kunde årligen frakta 1.500 tunnor sill, lika många buntar torrfisk samt Huså bruks hela livsmedelsbehov och tillika brukets kopparproduktion på egna och lejda foror.

Fisk var över huvud taget en huvudvara för sörkörarna, liksom också för de bönder, som var på handelsresa för egen räkning. Härav förstås, att färderna i hög grad ställdes till Norge, och då till marknaderna i Röros, Levanger, Trondheim och Namsos. Man skaffade också tobak, kaffe, socker, sirap, salt, mjöl, fotogen (från ca 1870) och inte minst hästar (de berömda fjordingarna). I utbyte lämnade man mjölkprodukter, kött, skinn, humle, vadmal, träkärl och smide, som fraktades i en färdskrinna eller på en långflake.

Till färdkost hade man fet mat, gärna förvarad i en färdspann, en järnbeslagen liten kista med kupigt lock. Nattetid tog man in på något av de många kvarter, som kantade färdvägen. Det var vanliga bondgårdar, som kunde ha stall för upp till 40—50 hästar och där förbönderna sov i halm på golvet. På morgonen brukade man kunna köpa en kopp kaffe. Logiet var gratis — värdfolket drog vinst av kvarlämnat hö och — framför allt — gödseln. Om det utbröt oväder, kunde man bli väderfast och få ligga vid en eld, *nying*, uppbyggd på särskilt sätt. Vid gott före kunde man hinna upp till 4—5 mil på en dag.

Vägen till Norge gick vanligen över Medstugan eller Kall—Torrön—Snåsa. Skalstugan och troligen också en del andra ställen var omlastningsstationer för åtskilligt gods, som där överflyttades till foror från grannlandet. Norska handelshus kunde ha en särskild tjänsteman, faktor, på platsen, vilken ombesörjde omlastningen.

Färden till Mellansverige, dit sörkörarna brukade göra en resa efter jul med varor, som man

ur Rosander: Färd & fordon. s 8 (Ö-sund 1969)

delvis fått på kredit i Norge, tog 6—7 veckor. Man oesökte t. ex. marknaderna i Gävle, Sala, Hedemora, Falun, Örebro, Uppsala och Stockholm. En del av hästarna såldes, de återstående kunde dra specerier på hemvägen. På senvintern var det så dags för en ny Norgetur för att betala skulderna.

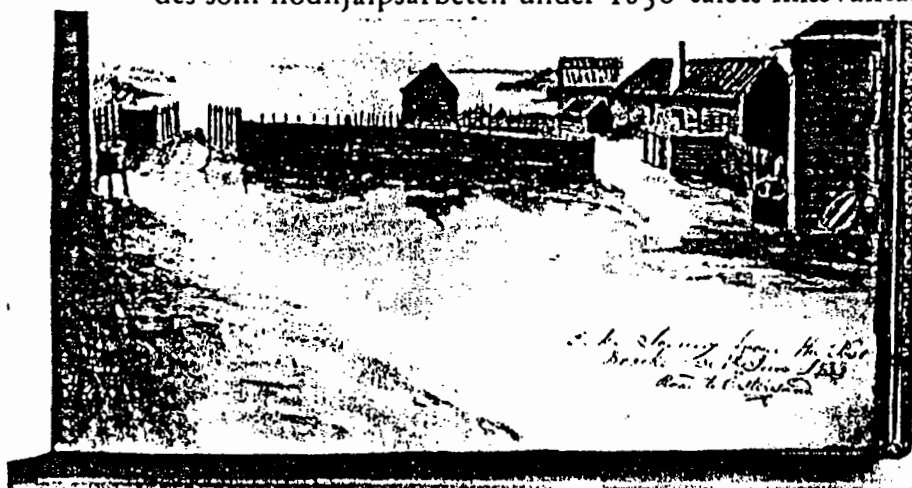
Ända fram till 1860 förelåg officiellt krav på pass inte blott för färder utomlands utan även för resor utom hemlänet. Passutställare var länsstyrelsen, men i Jämtland var passrätten delegerad till länsmän, kronofogdar o. a. lägre, lokala tjänstemän för att underlätta för allmogen. Journaler fördes över de utlämnade passen, vilka skulle uppvisas på tullstationerna och på städernas magistrater eller länsstyrelser för påteckning. Även dessa journalfördes.

Förutom forkörarnas transportredskap användes olika kälkar och slädar för specialändamål, t. ex. för timmerkörslor. För vattentransporter användes en enmeding, en vatten- eller skjutmede, på vilken vattensån ställdes.

Av skidor användes i äldre tid bl. a. en typ, som bestod av en längre löpskida och en kortare, stundom skinnklädd sparkskida. Man kunde ha olika skidtyper för skilda fören. Ett primitivare redskap än skidan var snöskon, *trygan*, som också kunde spännas på hästar. Trygorna bestod oftast av en ring av granspröt, överspänd med ett glest rutnät av vidjor eller järntråd. Ibland hade man trygor som hade form av en liten stege.

Sparkstöttingar av trä infördes i länet på 1890-talet eller något tidigare. De fick en vidsträckt användning. Omkring 1910 kom sparkarna med stålmede.

Som en biväg till den södra linjen bröts genom allmogens försorg en väg från Åsarna över Klövsjö till Vemdalen, där förut till större delen endast rid- och klövjeväg funnits. Den var färdig på 1820-talet. Härigenom fingo Härjedalsborna ordentlig landsväg till residensstaden utan att som tidigare behöva taga vägen genom Hälsingland. På landshövdingens framställning beviljades vidare statsanslag för ganska omfattande arbeten på den s. k. gamla vägen genom Jämtland mellan de båda nybyggda väglinjerna. Det gällde utom reparationer dels breddning av vägen från 5 à 6 till 9 alnar (5,4 m.), dels omläggning för att undvika svåra backar och passager. En del av dessa arbeten utfördes som nödhjälpsarbeten under 1830-talets missväxtår.

Bräcke gästgivaregård, efter S. Hemmels, 92 Hasty sketches taken in Sweden and Norway in 1833. Foto Nord. museet.

Den s. k. Kårbölevägen stod färdig 1837 och fick betydelse för jämtarnas resor till Dalarna. Det var den sista länken i det stora vägföretag, som kommitterade fått sig anförtrott. Vid sidan av denna uppgift hade de även tagit befattning med avvitrning, utdikningar och kolonisation i de trakter, som vägarna berörde. Bl. a. företogs en utredning om vattenlederna i Jämtland, som övertogs av strömningskommissionen. Kommittén över norra väganläggningarna upphörde 1844, då återstående arbeten överlämnades till styrelsen för allmänna väg- och vattenbyggnader.²

Vägarna och stigarna korsade en mängd vattendrag, som de resande måste över. Det mest primitiva sättet var vadning, som ofta förekom på rid- och fjällstigarna och i många fall torde ha bestämt vägarnas sträckning. Det mest berömda vadstället gick tvärs över Ottsjön på ett ställe, där sjön är 900 m bred. Vadet kunde ej begagnas vid flodtid, varför en flotte även fanns till reds. Dylika flottor nyttjades även på andra håll i fjällbygden och avlägsnare socknar. De bestodo av åtta å tio sammanslagna stockar av nio—tio alnars längd och voro försedda med stolpar och ledstänger på sidorna. De fingo manövreras av de resande själva och torde ibland ha varit anordnade så som Burman meddelar från Bodsjöundet väster om Duved, där det fanns en flotte och en båt, som alltid måste ligga på var sin sida om sundet, varför någon person alltid följde med den resande från Staa eller Stalljärnsstugan för att hämta tillbaka båten.

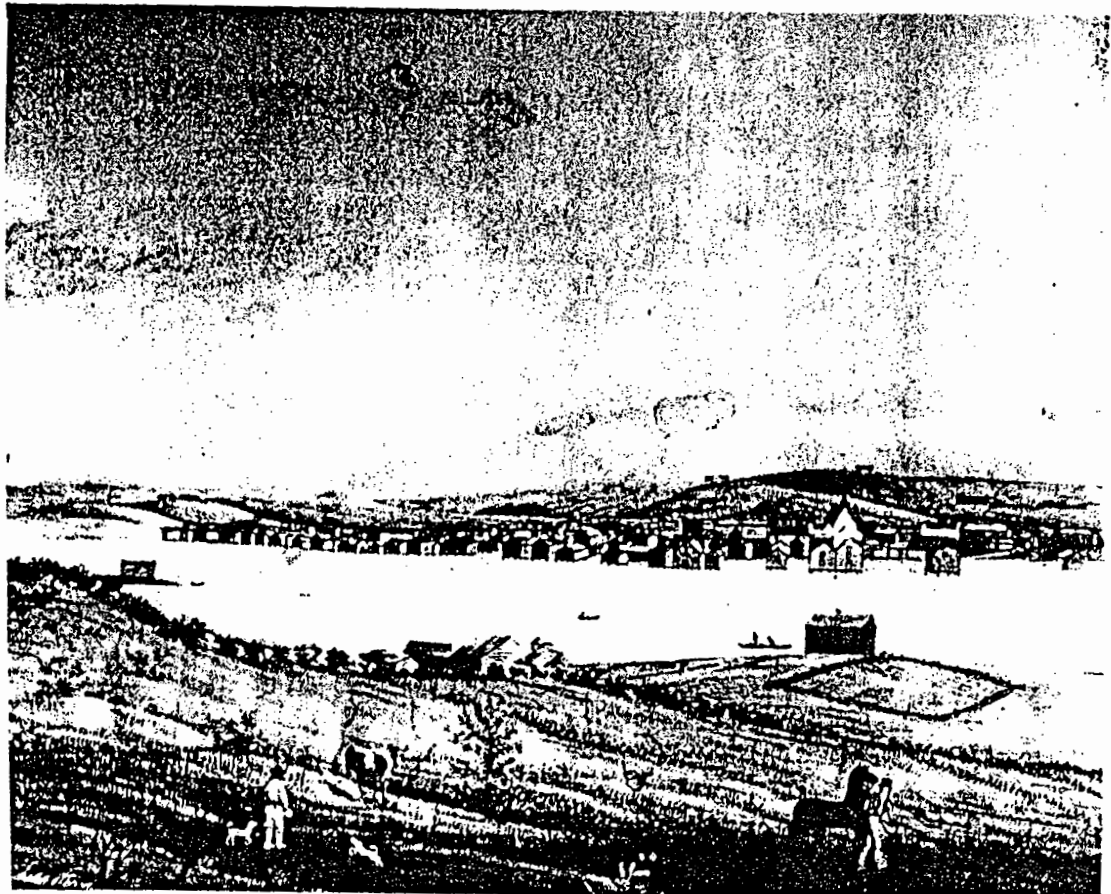
Flottarna betecknade i utvecklingen ett steg framåt mot färjorna, som förekommo i de centrala bygderna, och som sköttes av avlönade färjkarlar och underhölls av särskilt indelade färjelag. Färjornas antal i Jämtland varierade under århundradets lopp mellan elva och tretton. Å ena sidan ersattes några färjor av broar, såsom vid Krom, å den andra tillkommo några färjor, såsom vid Ragunda kyrkslätt. Över några äldre färjesund hade på 1710-talet broar uppförts, men av dessa blev endast bron över Östersundet bestående, medan man vid Järpen och Lit åter måste tillgripa färjerodd, när broarna förstördes. I allmänhet voro färjesunden för breda för brobyggen, och en del färjeställen, såsom vid Rödösundet, Vallsundet och Sannesundet, ha ju behållits till våra dagar. I Härjedalen funnos 1760 två färjesund, vid Kålsätt i Älvros och i Sveg; över färjesundet i Hede byggdes detta år den första bron.¹ Till varje färjesund i Jämtland hörde enligt Törnsten en större och en mindre färja och en båt samt en färjeman och färjemansstuga. År 1724 skedde en reglering av färjeunderhållet, varvid angränsande hemman åtog sig att vartdera lämna tre kannor korn i årligt bidrag till färjekarlen; en ny reglering ägde rum 1796. Dessutom erlade de resande en avgift vid överfarten enligt en särskild taxa, olika för olika sund och resetyg.

Broar funnos många och av olika slag, kavelbroar över myrmarker, spänger över bäckar och åar och mer eller mindre solida och stundom ansenliga broar, där landsvägen och andra vägar korsade älvar och sund. Burman namnger ett 50-tal broar förutom en mängd mindre, som han förbigår eller nämner i klump. 17 broar voro 100 alnar (60 meter) eller längre. Broarna voro byggda av trä, i vissa fall vilande på stenkistor. De flesta byggdes och underhölls av det tingslag, vari de lågo, men i några fall, t. ex. broarna över Östersundet, över Litsälven och över Järpströmmen, fördelades kostnaden på hela landet, i det sådana broar voro intagna i landsjämnaden.

JHH IV s. 248

Levanger omkring år 1820.

Foto: Christian Bjerkans fotoarkiv, Levanger.

. Många kyrkvägar i det centrala Jämtland fingo efter hand lagstadgad sex alnars bredd. Den norra vägen till Medelpad från Revsund över Sundsjö och Stugun samt norr om sjön Gesund, vars upparbetande till körväg väckte stark opposition på urtima ting 1776, synes på Burmans tid vara iordningsställd ehuru av resebeskrivningar att döma allt annat än angenäm att köra. Mot Föllinge ledde tre vägar, från Lit, från Offerdal och från Aspås. Den förra vägen ansågs på 1760-talet vara nästan oframkomlig, de två senare voro ännu på 1790-talet endast delvis kärrvägar, till Landön resp. Lundsjön, varefter ridstigar följde. Inom Offerdal nådde vägnätet Gärde by med dels fullgod dels hjälplig kärrväg. Därifrån vidtog »någorlunda ridväg» till Rännön och fortsatte bättre och sämre fjällstigar till Offerdals fäbodan i norr samt Ytteroldens nybygge och Överoldens ödelagd silvergruva i nordväst.

Den förnämsta leden västerut till Norge var vintervägen mellan Staa i Åre och Suul i Norge med de tre fjällstugorna Stalltjärnsstugan, Medstugan och Skalstugan. Sommarvägen gick merendels från Staa över Vallan och Skurdalsporten till Meraker i Norge, varvid man passerade den bekanta Stenen i Grönan dal **strax** innanför gränsen på svenska sidan. Från Vallan kunde man **även** fortsätta söderut över Handöl mellan Blåhammaren och **Sylarna** och från Undersåker kom man via Ottsjön mot Tydalen. I samband med 1740-talets missväxter och sågverkets anläggande vid Anjan öppnades nya vägar från Kall mot Snåsa resp. Vuka i Norge. Det var här fråga om vinter- och klövjevägar och snarare legaliserande av gammal led än anläggande av ny väg. Till Härjedalen ledde likaså flera stigar genom Lunn-dörrspasset förbi Storsjön till Funäsdalen och Tännäs, från Ovi-ken likaså mot Storsjön och mellan Klövsjö och Vemdalen. I syd-östra Jämtland slutfördes omkring 1750 en ny utfartsväg, i den vägen mellan Rätan och Överhogdals kyrka upparbetades till kärrväg.

OM HUSFÖRHÖR

Kyrkolagen föreskrev, att kyrkoherden skulle besöka sina åhörare från hus till hus att lära och förmana. Dessa hembesök kallades åtminstone i Norrland skriftresor i anslutning till äldre praxis. Vid nyssberörda prästmöte frågades, om var och en pastor nödvändigt måste företaga de skriftresor, som påbjudas, från det ena huset till det andra. Svar: det kan icke vara så av vägen, att de som nyss äro till ett pastorat komma resa omkring i församlingen att göra sig bekanta om förhållandena hemma i husen, med dem som äro utgamla och ej så gärna kunna komma fram till kyrkan, höra efter med ungdomen, hur den är i sina kristendomsstycken och om vars och ens leverne. Men man måste granneligen akta, att den som företager sådana skriftresor icke har pro fine att andraga några restantier i pålagor eller slikt, ej heller fordra av husfolket något för sin resa.²

Skriftresorna hade på 1720-talet utvecklats till husförhör. Att kyrkoherden reste omkring i socknen att hålla katekismi examen omtalas 1725 som en självfallen sak. Husförhören anses annars ha sitt ursprung i konventikelplakatet 1726.³

Ottesångsförhören höllos som roteförhör. Rotarna inkallades i tur och ordning, men även de icke inkallade rotarna hade att närvara i ottesången. Lördagspredikningarna förenades med förhör, och på högmässan kunde följa predikoförhör. Vid anmälan till nattvardsgång anställdes kommunionförhör.

s. 335

JHH : IV

335

EN MÅLANDE SKILDNING AV
LIVET I LÄNET
AV J. STADLING

Förr och nu.

En Härjedalsbild.

Det var på senhösten 1858.

Jag var då ännu blott en elfvaårig pojke, men jag minnes det lika lifligt, som om det varit i går.

Myrar och sjöar hade frusit ovanligt tidigt, och endast litet snö hade fallit, hvadan det var det ypperligaste före på fjäll, sjöar och myrar mellan Jämtland och Härjedalen. Också väntade vi hvarje dag, att Storsjö- och Ljungdalsgubbarne skulle börja komma på sina sedvanliga besök »fram på bygden» i Jämtland för att tillhandla sig mjöl och salt m. m. för vinterbehofven.

Alla motsågo vi dessa besök med tillfredsställelse, ty de utgjorde ett slags inledning till den efterlängtade julhögtiden, men ingen längtade så ifrigt efter dem som jag, ty utom den »högtid», som det alltid blef i hemmet, då Härjedalsgubbarne kommo, hade jag vintern förut fått löfte af en Storsjögubbe att vid hans nästa besök få ett par goda skidor af honom — och ingen kunde göra så goda och granna skidor som Storsjö- och Ljungdalsborna.

Hvarje kväll gick jag ut och lyssnade, om jag ej skulle få höra klangen af »storklockorna» och bjällrorna eller få se en rad långslädar, dragna af vackra och välfödda hästar, komma fram ur skogen bortom ängen. Jag väntade ej förgäfvat. En vacker och frisk kväll med månljus och norrsken fick jag se en mörk rad komma efter vägen utför berget, som var beläget en fjerdingväg från föräldrahem-

met, och om en kort stund hördes ett svagt pinglande, som raskt tilltog i styrka, tils luften i den klara kvällen fylldes af bjällrors och klockors klang, och snart dök en rad låga långsläddar, dragna af raska springare, fram ur skogen.

Jag skyndar in och underrättar far och mor om, att vi få Storsjö-främmande. Far och drängen skynda ut att göra i ordning stallrum, mor och systrarna taga raskt fram gryta och pannor för att laga till mat, och jag springer ut för att vara med och mottaga vårt storfrämmande och särskildt för att se, om Anders på Högen är med och har de utlofvade skidorna.

Småningom fylles gården af hästar och släddar, hjertliga helsningar och handslag växlas. Sist i raden ser jag Anders, och ur hans släde framsticka ett par nya och vackra skidor, hvilka lösgöras och öfverlemnas åt mig, innan hästen frånspannes.

Då jag återkommer från min proftur med skidorna, hafva hästarna satts in i stallet, läderremmarna öfver långslädarna lossats och en del af slädarnas innehåll — frusen fisk, fågel, renkött och renhudar etc. — hamnat inne i stugan. Därinne håller välkomstsüpen på att serveras — kaffe hade ännu ej gjort sitt inträde i vårt hem — tillika med »storkliningen» (en half kaka tumstjockt rågröd med smör och ost på) till hvar och en af gästerna, under det helsningar framföras och vänner och bekanta efterfrågas. På

golfvet i en vrå ligger en hög stelfrusna stora laxöringar och sik samt ett par renstekar, alt presenter till mor, och på bordet ligga några bundtar granna strump- och lappskoband, presenter till mina systrar.

Jag kan ännu i föreställningen se dessa gubbar — kraftiga gestalter med friskt utseende och några af dem med ovanligt vackra drag —, klädda i hemväfdt vadmal (några bärande knäbyxor af sämskt elghud med »snösäckor») och röd toppad mössa på hufvudet, under det de med en viss säflighet taga fram järnpipan, stoppa den ur den med bladtobak fyllda långa mässingsdosan och sedan tända den med en brinnande tjärsticka från den flammande brasan eller med flinta, stål och fnöske, under det de på sin kraftiga och välklingande dialekt samtala om jagten, fisket och höskörden i sin hembygd, om årsväxten »framme på bygden» eller om »representationsfrågan», hvilken då stod på dagordningen, och hvarom »Jämtlands Tidningar» bragte bönderna underrättelser hvarje vecka; eller, då stämningen blifvit mera lifvad, inläto sig i muntert skämt t. ex. om hvarandras hästar, om hästbyte o. s. v., något, som både herjedalingen och jämtländingen förstodo sig på. Hade t. ex. någon en häst, som var litet mager, kunde han af motparten bl. a. få höra: »Min häst äi fet och ruud som en fjällrör, men din ser ut som en

tvinnetråd utspänd mellan två sågbockar, och likväl begär du emellan!...»

En julhelg vid Storsjö kapell.

Vid sitt afsked togo gubbarna ett löfte af min far, att han skulle komma till Storsjö och tillbringa den förestående julhelgen.

Jag började genast tigga och be att få följa med och upphörde icke därmed, förr än jag fick löfte.

Dagen före »skjulsmesdagen» (d. v. s. två da'r före julafton) anträdde färden vid middagstiden. Vi hade omkring 8 mil till målet och beräknade att första dagen hinna till Stuguberget, en fäbodhamn belägen omkring 3 mil från hemmet, sydost om Hundshögsfjället. Föret var klingande, och vi hunno i god tid fram till stället. Här funno vi till vår öfverraskning en hop lappar och renar samt ett antal kända »lappskojare», d. v. s. tvättydiga personer, som gjorde »affärer» med lapparne och hvilka hade medfört ett rikligt förråd af bränvin. Det var ett förfärligt lif i Stuguberget den natten..

»Toddy» kokades i en stor kittel, hvarur lapparne flitigt drucko med träskopor (»koksor»), och »affärer» uppgjordes. — Men detta hör till en annan historia.

Följande dag fortsattes färden ned till Ljungan, hvilkens dalgång följdes ända fram till Storsjö. Vägen ledde än genom

milslånga, härliga skogar — ännu orörda — än öfver sjöar, vid hvilka någon fiskarestuga kunde synas. Till följd af mörkrets inträde och den osäkra isen efter Ljungans strömdrag tillbragtes följande natt hos »Jens på Holmen», en mil från kyrkbyn, dit vi framkommo på julafton.

Endast den som besökt Storsjö vet, hvilken storslagen tafla utbreder sig från kyrkbyn, med höga snöhvita fjäll i fjärran alt omkring och den mörka skogen på slutningarna nedanför mot Ljungans dal före, hvilken elf här vidgar sig till en milslång sjö, som utbreder sig nedanför kyrkbyn. Högen, dit vi inbjudits till julen, innehar det vackraste läget, hvarifrån utsigten täflar i storslagen skönhet med hvilken vy som hälst i vårt land.

Vid vår ankomst var alt julstök undan-gjort. Öfveralt var sopadt, pyntadt och högtidsprydt, både ute och inne, ända från vedbacken framför den fullproppade vedboden till hvardagsstugan på ena ändan af »mangårdsbyggnaden», »bordstugan» eller högtidsrummet på den andra och kam-maren innanför förstugan. Golfvet i hvarje rum var beströdt med välluktande gran-ris, på bordet i bordstugan stod på ett fat en sirligt prydd pyramid af snör (»julgåsa»), och i hvarje rum såg man smakfullt ornerade julljus. Värden, som kom oss till mötes och välkomnade oss, hade redan iklädt sig helgdagskläder, och

de öfriga af hushållet höllo på att snygga upp sig till helgen.

På kvällen sattes en kornkärve ut åt »småfåglarna», hästarna i stallet samt de 12 korna i ladugården fingo till extra förplägning gröpe, blandadt med salt — något som annars aldrig bestods dem — och sedan samlades familjen och gästerna i »bordstugan», där en stor julbrasa flammade i den öppna spisen och sex bastanta hemgjorda julljus brunno på det långa bordet, hvilket dignade under en massa mat — ett stort fat med lutfisk, ett dito med färsk laxöring, ett dito kokt kött, simmande i flott, stora runda smörklippar, en stor getost, gröten icke att för glömma — allt symmetriskt ordnadt omkring den upptornande ornerade smörpyramiden, som ingen fick röra. Sedan jag på uppmaning af värden läst bordsbönen — en ära, som jag högt värderade — intogs julkvällsmåltiden under glad högtidsstämning.

På julottan besöktes det lilla kapellet, upplyst med talrika julljus, hvilka enligt gammal sed upptagits i hvarje familj af de s. k. »sexmännen». Det fans ingen prest, utan läste klockaren »dagens evangelium» och en predikan.

På eftermiddagen besökte vi flere gårdar och funno öfveralt, så vidt min bågkomst sträcker sig, en viss grad af välmåga och en makalös gästfrihet. På kvällen gästade vi i ett af de mest väl-

bergade hemmen, där icke blott möbler, väggur och tak, utan äfven golf voro målade, något som jag mycket väl minnes.

På »annandagskvällen» hölls »juldans» i Högen, ett kalas, som jag sent skall glömma. »Bordstugan» hade nu förvandlats till danslokal med några bänkar ställda mot väggarna, en stol i en vrå åt spelmannen och en mindre så vid dörren, innehållande — söt mjölk! En skopa hängde vid sån till de törstande dansandes bekvämlighet.

I hvardagsstugan mötte man en annan syn — midt på golvet var placeradt ett långt bord, hvarpå stod ett stort tråg fylt af »flötgröt» (gröt, kokt på grädde) simmande i smör, bredvid detsamma ett stort träfat, till råga fullt af färsk fisk, och dessutom en väldig klump smör samt ett par stora ostar, den undvikliga smörpyramiden i midten icke att förglömma. Bröd syntes icke till. Några knifvar och en mängd sirliga träskedar lågo på ena ändan af bordet.

Snart fylles hvardagsstugan af gäster, både äldre och yngre af båda könen, hvilka med träskedarna åto den mustiga gröten ur samma tråg, som fylles gång på gång ur en stor gryta, eller togo ömsom stora fiskar ur fatet, på hvilka de bredde smör, ömsom skuro tjocka ostskifvor, på hvilka likeledes smör lades, och mumsade och åto af hjertans lust under skratt och muntert glam. Under

det äfven jag i likhet med de öfriga tog för mig af rätterna, märkte jag, att någon af gästerna oupphörligt fattade en annan i armen och ledde honom ut, hvarefter de kommo in mycket gladare än förut. Detta begrep jag ej till en början, men gåtan blef snart löst, då en af ungdomarna fattade mig under armen och ledde mig utom väggen, hvarpå han framtog en plunta ur barmfickan och bjöd mig smaka på dess innehåll — en sed, som jag hvarken förr eller sedan någonstädes funnit.

Snart spelades det upp i »bordstugan», och dansen var med ens i full gång. Musiken sköttes af en äldre man, hvilken, klädd i knäbyxor och röd toppmössa, satt på en stol i en vrå och spelade fiol, under det han stampade takten, så det dunkade i golvet — fiolen hade nämligen ännu ej undanträngts af dragharmonikan, som först med en högre kulturgrad inträdde.

Dansen blef allt lifligare och lifligare, tills slutligen en och annan ungersven nu och då, stödjande ena handen mot sin flickas skuldra, slängde fötterna i vädret, så att klackarna slögo mot taket. Höjdpunkten i den lifliga dansen nåddes, då en »gutt», klädd i knäbyxor och röd toppmössa samt utan rock, kom »hjulande» in genom dörren och till tonerna af — om jag minnes rätt — »Dalgutten, han står rätt opp och ner, rätt opp och ner»

o. s. v. — ensam utförde den svåra »Hal-
ling-dansen» med akrobatiska krumsprång,
hvilka jag ej vågar mig på att försöka
närmare beskrifva.

Vi stannade ännu några dagar och gä-
stade hos de gästfria och för sin ärlighet
och trofasthet beryktade storsjöborna. Väl
drucko de i allmänhet bränvin och några
af dem rätt duktigt, men detta var endast
vid vissa tillfällen. Onekligen voro dessa
människor i sin undangömda vrå bland
fjällen med sina framstående naturdygder
ett lyckligt och välmående folk. Väl var
var det ej julkalas alla dagar — det var
ett svårt arbete att under den korta som-
maren på vidt spridda myr- och ängsslåt-
ter inberga tillräckligt foder att under
den långa vintern föda den talrika boska-
pen (i vissa gårdar föddes öfver ett tjog
nötkreatur), och icke mindre besvärligt
var det att under svåra snövintrar hem-
forsla fodret åt boskapen samt lifsförnö-
denheter åt folket (från Jämtland och
Helsingland), och stundom, vid svårare år,
kunde det nog blifva knapt både för män-
niskor och kreatur —, men *verklig nöd*
ledo de sällan eller aldrig, och ingen verk-
ligt utarmad fans ibland dem, tack vare
deras arbetsamhet och förnöjsamhet med
de icke ringa förråd, som funnos att tillgå
på äng och myr, i skog och mark, i flod
och sjö.

Ur: Vår irländska fråga. J. Stadling

KORT OMVÄRLDSHISTORIA

Efter freden i Brömsebro 1645 blev Jämtland en svensk provins. Därefter satte svenska regeringen igång ett omfattande arbete för att få jämtarna svensksinnade och försökte få deras fria handel överflyttad till Sundsvall. Tidigare hade vägar saknats i stor utsträckning. Nu byggdes de; broar byggdes, ett regemente sattes upp och civiltjänstemän av olika grader utsågs och flyttades hit. Skol och postväsende ordnades och gästgiverier inrättades på lämpliga platser.

Att Karl XI besvärade sig att besöka provinsen 1686 bidrog till att göra jämtarna mer svensksinnade.

Nästa kungabesök i Jämtland dröjde till 1835, då Karl XIV Johan kom.

1786 beslöt kung Gustav III att Jämtlands första stad skulle grundläggas. Kronan köpte upp mark vid Östersundet i Storsjön och erbjöd dem som flyttade dit 20 års skattefrihet.

Hertig Karl valdes till kung Karl XIII år 1809.

1810 skedde den sista länsförändringen i vårt land. Därvid hände det sig bl a att Jämtland och Härjedalen slogs samman till ett län - Jämtlands län med Östersund som huvudort.

1814 förenades Sverige med Norge efter den framgångsrika gemensamma kampen mot Napoleon 1813-14.

1817 startades Hushållningssällskapet på de statliga myndigheternas initiativ för att verka för en utveckling av jordbruksnäringen.

1810 valdes Napoleons marskalk, fursten av Monte Corvo till kronprins. Han blev 1818 Karl XIV Johan och regerade till 1844.

Befolkningsutveckling i Jämtland

1720	17.000 (1 000 jämtar hade dött i stormen över gränsfjället i det armfeltska återtåget nyåret 1719)
1750	17.000
1760	17.000
1770	21.000
1800	25.000
1810	29.000
1820	32.000
1830	37.000
1880	73.000

Befolkningen i Brunflo tingslag

1805	2.150
1810	2.270
1820	2.440
1830	2.700

Befolkningen i Brunflo socken

1645	700
1750	800

Befolkningen i Östersund

1800	150
1810	221
1820	313
1830	445

Jämtlands vapen.

Jämtlands sigill från år 1635.

Det har lyckats en amatörheraldiker - Svante Höglin i Östersund - att leda i bevis att bilden av 1600-talssigillet visar en jaktscen, jakt på högdjur - älg, ren eller hjort - med hund och folk. Att det är fråga om en hund och inte en varg eller björn, framgår av att hunden bär halsband som framträder tydligt på en förstoring av sigillbilden.

Anledningen till att en jaktscen återgivits på sigillet är rätt naturlig eftersom största delen av skatten erlades i skinn-, gräverk - på den tiden.

Jämtlands landskapssigill förvarades förr i Brunflo kyrka.

LAGA SKIFTE OCH AVVITTRING

Genom laga skiftet fick den enskilde jordbrukaren fria händer att bruka sin jord utan hänsyn till grannarna, vilket möjliggjorde, att nya metoder och en ny teknik kunde prövas och införas inom jordbruket till båtnad för dess intensifiering och rationalisering. En huvudsynpunkt med laga skiftet var även, som redan framgått, att tvinga allmogen till nyodlingar. Utflyttningskyldigheten tillmättes en särskilt stimulerande effekt på landets uppodling och jordbrukets höjande. Den har också haft en omskapande inverkan på landskapsbilden. Storskiftet hade icke berört bybebyggelsen utan blott den produktiva markens fördelning. Ej heller berördes den gamla byorganisationen, vars regler och sedvänjor 1742 hade samlats till ett förslag till byordning för hela riket, vilken efter hand med olika modifikationer antogs i en mängd landsändar. Så sent som 1819 lades densamma till grund för en byordning för Jämtlands län, som utfärdades under medverkan av länets hushållningssällskap, och som visar, att bygemenskapen då alltjämt var en levande ekonomisk, social och ideell realitet i våra bygder.² De laga skiftena sprängde däremot byarna genom utflyttningen av gårdarna. Jordbruksbebyggelsens struktur förändrades under loppet av 1800-talet från bybebyggelse till en bygd med enstaka gårdar. I Norrland var likväl utflyttningsprocenten bland skiftesdelägarna betydligt lägre än på slättbygderna söderut, i Jämtlands län under tiden 1828—1870 blott 17 % mot över 50 % i Malmöhus och Skaraborgs län. Byarna behöllo sålunda här i stor utsträckning sin gamla struktur, men då samarbetet i näringen åborna emellan ej längre var aktuellt, sedan ägoblandningen upphört, förföllo efter hand även de gamla reglerna och sedvänjorna därför och därmed den gamla bygemenskapen och solidariteten. Att laga skiftet innebar en revolution på den svenska landsbygden är sålunda ovedersägligt, även om åsikterna bland forskarna gå i sär både om nödvändigheten av den radikalism och konsekvens, varmed det genomfördes, och om följderna varit övervägande

lan 1800 och 1850 med 70 % och mellan 1850 och 1880 med ytterligare 56 % på det nya antalet; i många byar uppgick ökningen till 100 % och mera. De underlättade möjligheterna till jordstyckning försonade allmogen med det radikala ingrepp i ägoförhållandena, som laga skiftet innebar, och bidrogo till att stora områden lades under plogen. Men de väckte även starka betänkligheter, då man på många håll motsåg, att en fortgående uppdelning av jorden skulle leda till proletarisering av befolkningen och svåra försörjningsproblem särskilt under missväxtår. Farhågor i denna riktning uttalades av en länskommitté, som på Kungl. Maj:ts uppdrag under 1830-talets värsta missväxtår hade att yttra sig över följderna av 1827 års föreskrifter rörande hemmansklyvning och jordavsöndring. Yttrandet jämte andra från övriga län föranledde, att minimikraven för besuttenhet skärptes 1853, men de liberala strömningarna togo snart åter överhand, och hemmansklyvningen blev slutligen 1881 praktiskt taget fri och det gamla besuttenhetsbegreppet avfördes helt ur diskussionen.¹

Av stor framtida ekonomisk och social betydelse blev, att den 1786 inställda avvitrningen år 1821 åter upptogs, och att avvitrningsstadgan för Jämtland av den 8 december 1820, som blev principiellt avgörande för hela det senare norrländska avvitrningsverket, fick sin prägel av nya, av den skotske nationalekonomen Adam Smith inspirerade ekonomiska teorier, enligt vilka jordegendom endast i enskild ägo kunde göras verkligt produktiv. I stadgan angavs sålunda som avvitrningens ändamål ej blott det ursprungliga syftet att skilja kronans och enskildas marker utan även att av kronans marker tillägga svaga hemman fyllnad i deras behov, att urskilja, vad hemmanen utöver deras mantal och ränta i ägor innehade, att inom samfälligheter dela ägorna hemmanen emellan, när sådant till förekommande av ägoblandning mellan kronan och enskilda kunde prövas nödigt, och att genom dessa anstalter bereda visshet för hemmansåborna om deras ägorymd och tillfälle för idoga arbetare att anlägga nya hemman på kronoallmänningar och överlopsmarker, varigenom

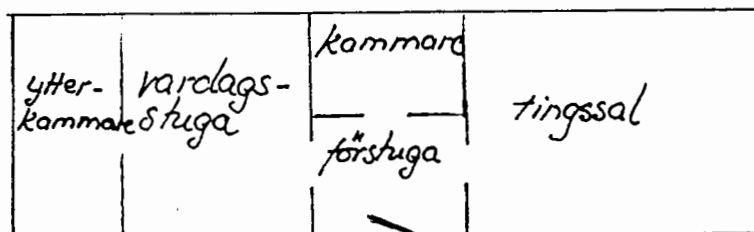
landets uppodling och bebyggelse skulle främjas. Varje helt hemmans areal i inägor, skog och utmarker bestämdes till 500—3 000 tunnland, impediment oberäknade, och skulle så vitt möjligt utbrytas i ett, två eller högst tre skiften. För hemman i fjälltrakterna ökades senare den högst medgivna arealen till 4 500 tunnland. Hemman, som voro mindre än fjärdedelar, kunde av tillstötande ledig överloppsjord eller avradsländ tilldelas så mycken fyllnad i tunnlandtalet, att de uppgingo till minst ett fjärdedels men ej mer än ett helt mantal. De marker, som blevo över, borde indelas till nya hemman, dock ej under ett åttendedels eller över ett helt mantal; mindre lägenheter kunde dock upplåtas till odling som kronotorp. En reserv av nybyggen skulle även utstakas och avrösas för att utdelas till framtida nybyggare. Endast de marker, som ej kunde brukas till nyhemmans och torps anläggning, skulle bibehållas som kronoallmänningar; på desamma kunde närbelägna byalag t. v. få nyttja mulbetet mot smörränta. Stadgan utsträcktes 1825 till att med vissa modifikationer gälla även i Härjedalen, där avvitrning icke ägt rum under 1700-talet. Bl. a. skulle, till följd av skogsmarkens sterila beskaffenhet, allmogen där, om den så önskade, få mot särskild smörränta behålla sina beten och sin slätter i fjällen.¹

Samtidigt med stadgan utfärdades instruktion för avvitrningsrätten i Jämtland och förordnades till avvitrningsdomare häradshövdingen Per Niklas Poignant, slutligen justitieombudsman och död 1834, som under 1820-talet var det stora verkets organisatör och drivande kraft. Han efterträddes av häradshövding C. G. Weinberg. Till styresman för verket utsågs förste lantmätaren i länet Martin Sunding (1821—1831), som efterträddes av major H. A. Pentz (1831—1843), bördig från Tyskland, och förste lantmätaren J. A. Albin (1844—1855). Bland avvitrningslantmätlarna märkes uppfinnaren, dåvarande löjtnanten vid Jämtlands regemente John Ericsson (1822—1826 [1827]). Avvittringen skedde socken för socken med början omkring Storsjön och skred raskt framåt. I de centrala delarna av Jämtland var den i huvudsak klar redan på 1820-talet. Fullbordandet drog likväl ut på tiden, men 1851 återstodo endast några få kompletteringar.

HUSET OCH GÅRDEN

Tingshuset kommer från Gärde by i Brunflo, Gärde nr 2.

Byggnaden är en ytterkammarsstuga, d v s det är en parstuga med två lika stora rum på ömse sidor om en förstuga och finstugekammare samt med en ytterkammare extra på ena gaveln.

Sin nuvarande storlek har huset sedan 1749. Det är möjligt att huset byggts i etapper - först ytterkammaren och sedan rummet där intill och för att slutligen få sin nuvarande utformning 1749. Detta årtal och signaturen O O S (= Olof Olofsson) finns inhuggna i södra gavelns nordvästra knut.

I huset finns öppna **eldstäder** i varje rum. De är uppförda av kalksten. **Taket** är lagt av kluvet virke, s k klov, under vilket det finns dubbla lager av näver och ett tjockt lager mossa lagt på innertaket. **Grunden** består av kalkstenshällar. **Dörrarna** är låga och har höga trösklar för att värmen skall stanna kvar inomhus.

Hela familjen bodde, åt och arbetade åtminstone under vintern i ett rum - köket. Då var det inte lätt att hålla rummet prydligt. Man strävade ändå efter att göra rummen så trivsamma som möjligt, t ex genom att låta dyrbara **föremål av silver, porslin, glas och tenn stå framme** så att alla kunde se vad man ägde. Heminredningsidealet var med våra mått ganska spartanskt. Möblerna placerades ut efter väggarna, inga gardiner eller mattor förekom. Inte heller prydde man med blommor eller krukväxter. Endast vid stora högtider hade man duk på bordet.

I slutet av 1700-talet blev målade möbler överkomliga i pris och lyste därför upp många rum.

Kammaren användes säkert framför allt till nattgäster.

Byggnadens högra stuga har sporadiskt tjänat som tingssal, med början 1766. Takmålningarna var till detta ändamål.

En förordning 1766 påbjöd att en påle med halsjärn skulle placeras framför tingshuset.

Byggnaden har ingått i en kringbyggd gård. Mer om byggnaden "Tingshuset" står i en artikel ur Jämten från 1914, som finns återgiven i denna pärm.

Stora stråkvägen genom Jämtland från Sundsvall mot Nidaros (=Trondheim) har gått strax utanför gården.

Vägen mot Sundsvall går över Gällö, Bräcke samt Jämtekrogen på gränsen till Medelpad. (Medelpad = medel = mellan, pad = path = stig)

Olof Olofsson (* 1765) och Stina Ersdotter flyttade till Gärde nr 2, 1818, från Odensala nr 1.

Själva köpet av Gärde 2 av Olof Ersson kom inte till stånd förrän 5/5 1821 p g a att lagen föreskriver att man tre år i rad skall kungöra sin vilja att köpa.

15/10 1821 köper Olof Olofsson och får lagfart på ytterligare litet mark. Köpet sker av Petter Svensson.

Gärde nr 2 har en skattekraft av 1/4 mantal.

Enligt Berednings- och taxeringslängden för 1829 är värdet av hemmanet 900 riksdaler och antalet beskattade tunnland är där upptaget till 1 2/3.

Olof Olofsson får betala diverse uttaxeringar och skatter, bl a:

- Brännvinspanneavgift
- Fastighetsskatt
- Andel i gästgiveriverksamheten i socknen
- Tiondet som delades mellan kronan och kyrkan och som bl a gick till betalning av skolan på Frösön

Dessutom skall Olof Olofsson tillsammans med några andra bönder stå för utrustning och underhåll av en soldat. På en befolkning av 37.000 gick det 1.148 soldater. Detta var en avsevärd stor pålaga för knekthållet, större än på andra håll i landet.

Några anteckningar om det s. k. tingshuset från Gärde.

Av HARALD THOMSSON.

Tingsbygning skal hwart Härad bygga, efter gårdatalet å wanlig tingstad, eller ther Konungens Befalningshafwande pröfwar thet för almogen lägligast, sedan Rätten theröfwer hörd är. Ther skall wara en stufwa så stor, som tarfwas. och två kamrar: och ware Häradet skyldigt then bygning uppehålla. Wid hwart tingsställe skal ock ett fängelse wara, ther missgierningsmän måge i förwar hållas — — —

Så bjuder vår gamla lag i Bygningabalken 26 kap. 4 §. Givet är ju också, att ett rum, uteslutande upplåtet för rättsförhandlingar, måste giva större hälgd åt samma förhandlingar än ett för tillfället utrymt större rum i en enskild gård. Emellertid torde särskilda tingshus varit rätt sällsynta, och i Jämtland torde någon sådan byggnad icke hava uppförts före 1890-talet. Granskar man domböckerna, finner man, att häradsrätterna ofta bytt platser för sina sammanträden. Så är fallet jämväl inom Brunflo gamla tingslag, däriifrån man till Fornvallen Jämtli flyttat den byggnad, varom här skulle nämnas något, eller "gamla tingshuset i Gärde". Brunflo tingslag omfattade fram till år 1876 Brunflo, Lockne, Marieby och Näs socknar och hörde till Jämtlands norra domsaga. Häradshövdingen i denna vidsträckta domsaga, som i det närmaste motsvarade nuvarande norra och östra domsagan, hade sitt boställe i Södergård invid Brunflo kyrka, och här finna vi honom hålla ting på 1750-talet.

Från år 1766 ända fram till år 1812 har häradsrätten ingen stadigvarande tingsstad, utan flyttar ofta. Så finna vi "menige almogen och rättssökande parter" samlade till lagtima ting i Gärde, i Gusta, i Överbryn, i Fugelsta, i Rise och i

Interiör av tingsalen.

Alsta, alltså inom tingslagets alla socknar. Från och med vintertinget 1812 fram till hösttinget 1829 sammanträder emellertid häradsrätten regelbundet i Gärde å gästgivargården, "å wanliga tingsstället i Gärde gästgivarregård" (1813 20/4). Om nu ifrågavarande byggnad från Gärde allmänligen utpekas såsom tingslokal, därtill den ju särdeles väl lämpat sig, och om handlingarna visa, att rätten, då ting hölls i Gärde, sammanträdde å gästgivaregården, så följer ju här-

Tingshuset från sydväst. (Till höger portloftet från Sunne.)
(Nov. 1913.)

av, att vi här hava att göra med gamla gästgivarregården i Gärde.

Där gästgivaregården anlades å skattejord, så som fallet var med denna byggnad, skulle enligt lagen jordägaren bygga husen, eller möjligen, för visst fall, häradet. Att ifrågavarande byggnad är uppförd för något särskilt ändamål framgår rätt tydligt av dess säregna stil. Hülphers omtalar gästgiveri i Gärde*), dit det sedan är förlagt ända till år 1829, och synes gästgiverihållningen hava

*) Måhända kan man av Kungl. brevet den 12 juli 1696, som föranledde en »Specification på nödige Gästgifwerier i Jemtland», vinna upplysning i saken beträffande äldre tider, men detta brev har ej varit tillgängligt.

Jämtens 1915

Under bankdirektör Lignells ledning hade tingshuset fått sin inredning, och står nu — både ut- och invändigt — såsom överhuvudtaget en av de vackraste allmogebyggnader från 1700-talet, som något friluftsmuseum har att uppvisa.

gått i arv från far till son, såvitt man kan se. Säkertligen var denna byggnad ståtlig i sitt slag för sin tid, den synes hava fyllt t. o. m. bestämmelserna i 1649 års gamla Krögare- och Gästgivarordning, att där skulle finnas "en stufwa för Adel, en för annat hederligt Folck och en för gement Sälskap".

När tingsmenigheten samlades med domare och nämnd, krävdes naturligen då som nu anstalter för deras härbärgerande och förplägnad, och detta föll sig lättast vid en gästgivaregård. Därför förlades gärna tingsstället till någon gästgivaregård och flyttades ofta med den. Sedan Brunflo gästgiveri 1829 förlagts till Grytan, hållas ock tingen där.

Då rätten sistnämnda år flyttade, synes ett gammalt tingsinventarium hava kvarblivit på förra stället, — spöpålsens "garnityr", om jag så må benämna det "fängsel från Gärde, Brunflo, använt vid spöslitning å tingsplatsen**), som av en "häradsprofossens" efterträdare därifrån överlämnats till fornminnesföreningens samlingar, där det nu förvaras. Kungl. förordningen den 21 aug. 1766 påbjöd, att en påle med halsjärn borde vid vart och ett tingsställe, där sådant icke skett, uppsättas. Angående platsen lämnar oss Nehrman den upplysningen, att på landet stod pålen vid tingsstugudörren. Här utställdes vissa förbrytare att beskådas och begabbas av allmänheten och sedan undergå spöstraff. Med spö straffades man, kvinna med ris, högst 40 par spö och 30 par ris. Närmare bestämmelser funnos om den snabbhet, varmed slagen skulle falla, om tjockleken på käpparna, ja, t. o. m. om stället för slagens applicerande.

När nu en skampåle med halsjärn blivit upprest framför den dörr, som leder in till byggnadens stora, till tingslokal använda sal, hava vi sålunda framför oss Gärde gamla gästgivaregård, sådan den tedde sig för 100 år sedan. Må vi vara föreningen Jämtslöjd tacksamma, som undan förstörelse räddat den intressanta gamla byggnaden.

*) Se Jämtl. läns forn. tidskr. II bandet, pag. 186, nr 560.

TINGSHUSET

Innan ännu Hemminggården blivit färdig, hade under vintern 1913 det s. k. tingshuset från Gärde i Brunflo blivit rivet och inkört till fornbyn.

Hade Hemminggården berett relativt ringa svårigheter vid restaureringen, så gjorde tingshuset det desto mer. Dels var det på grund av sin ålder mera skadat av tiden, och dels hade moderniseringens ande svept igenom den minnesrika byggnaden på sina ställen med icke så mild hand. De gamla blyfönstren voro utrivna, stora gap upphuggna i väggarna för nya "tidsenliga", träspröjsade, med stora rutor försedda fönster, som på intet sätt stämde in i formen eller måtten för vägg eller rum. De ursprungliga låga dörröppningarna, med sina höga trösklar och sina i gottarna direkt hängda, på narar hopdragna och dymlade dörrar, voro vidgade, och vanliga stora karmdörrar insatta. Dessutom voro väggarna naturligtvis överdragna med tapeter, och de vackra brädtaken övermålade. Ett glädjande undantag var dock gjort för den synnerligen vackert målade dörren till tingsalen och det rikt dekorerade taket i samma rum.

Efter fotograferingar, avritningar och noggranna måttskrivningar av skilda detaljer före och under nedrivningen vidtog så det ansvarsfulla arbetet med byggnadens uppförande på nytt. På grund av lokala förhållanden har emellertid tingshuset fått göra helomvändning, så att den ursprungligen mot söder vettande gaveln nu ligger mot norr.

Byggnaden innehåller, från söder räknat, "kåvan" med direkt utgång på gaveln, storstugan med utgång till förstugan midt på huset, rakt innanför denna gästkammaren och så till höger från förstugan tingsalen. Då byggnaden år 1749, såsom det framgår av de i södra gaveln och nord-

västra knuten inhuggna årtalen och signature O. O. S., uppsattes, synes den hava blivit sammansatt av en äldre del, bestående av kåvan och

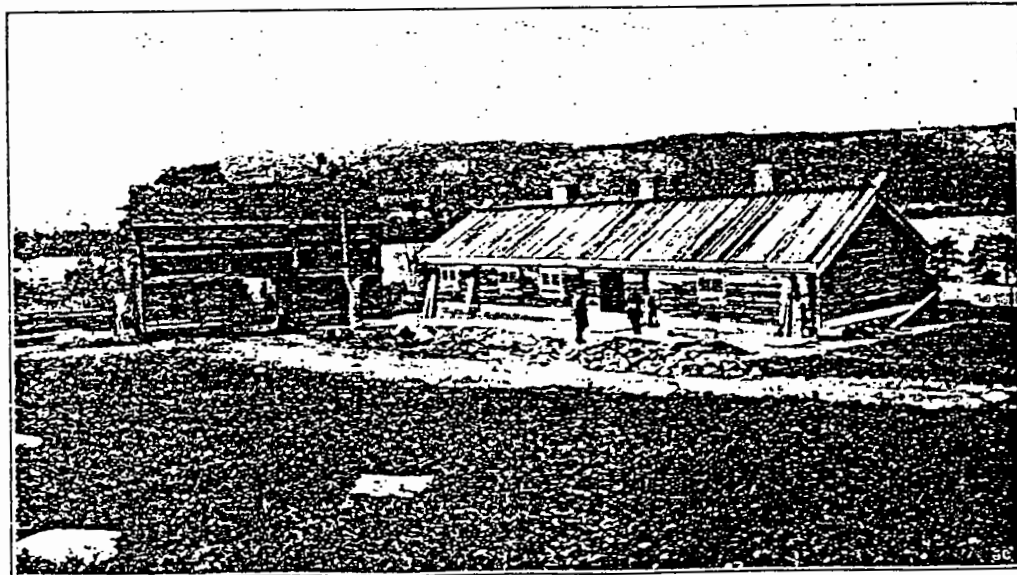
storstugan med utanför denna framdragna väggar och överliggande takskydd, såsom vi ännu i dag se det på t. ex. badstugorna. Mot detta

utsprång timrades så det senare, såsom tingssalen använde stora rummet, även detta med så långa utdragna väggar, att mellan storstugan och salen bildades förstuga och kammare.

Grunden bestod av på marken lagda, tunna kalkstenshällar. Under storstugan med nedgång från kåvan var en mindre källare anordnad, murad av större och mindre kalkstenshällar till stödmurar mot de omslutande jordmassorna.

Stödmurarna till trappan voro tvänne nischer anbringade. Som man ser, var detta en för den tiden nog ganska ovanlig och vidlyftig anordning. Allt är nu uppfört fullkomligt lika, med de gamla slitna trappstegen i sitt ursprungliga läge. Till grund- och stenarbeten kunna vi även räkna den av stora kalkstensplaner lagda prydliga omkring 2 meter breda gångbanan framför huset med sin vid pass 6 kvadratmeter stora brohålla.

Murarna, som äro uppförda av kalksten med det noggrannaste iakttagande av mått och form, äro tre, beredande eldstäder i samtliga rum. Då taket och övre delen av väggarna i kåvan äro belagda med ett tjockt, glänsande lager av sot, är det icke uteslutet, att detta rum förut haft en primitivare eldstad, i så fall antagligen en rökugn, d. v. s. en i hörnet av rummet med sidor, men utan skorsten uppmurad eldstad. Röken fick såsom från den ursprungliga äriln midt på golvet söka sig ut genom ett hål i taket på samma sätt, som vi se i den här nedan beskrivna s. k. pilgrimsstugan.

Loftet från Orrviken i Sunne.

Tingshuset från Gärde i Brunflo.

De av grovt furutimmer uppförda väggarna voro av tiden ganska illa medfarna utom den direkta åvärkan, som blivit gjord på dem, såsom förut är nämt. Massor av friska bitar hava med iakttagande av den största försiktighet för förhindrande av röta blivit inpassade i timmer och knutar. De upphuggna dörrarna och fönstren äro igensatta till sin ursprungliga storlek, vilken efter noggrann undersökning kunnat konstateras genom gamla märken efter yxhugg. I kåvan synes, som om före den nuvarande storleken på västra fönstret ett annat mindre skulle hava funnits. Så torde nog även hava varit fallet med västra fönstret i storstugan. I tingssalen torde gavelfönstret, som ej håller samma mått som de övriga, hava tillkommit vid annan tidpunkt än de andra, möjligen då salen togs i bruk för tingen, och domaren behövde mera ljus vid sitt bord än den sparsamma dager, som insläpptes genom sidofönstren.

Taket var synnerligen roligt att undersöka, i huvudsak väl bibehållet. I tingsalen och kammaren låg ovanför innertaket, gjort av breda, hopkantade och på undersidan hyvlade bräder, ett s. k. tro från väggbandet över åsarna till ryggåsen. Detta bestod av smäckert klivet virke eller småskog, "telningar", tydligen hämtade från något svedjeland, brända och sotade som de voro. På detta "tro" hade ett lager mossa blivit upplagt till en tjocklek av omkring 8 centimeter efter sammanprässlningen. Däröver låg ett lager granbark, därpå flerdubbel näver och så yttertaket, som vid rivningen bestod av sågade bräder, men förut helt säkert utgjorts av kliven skog. Så var taket även anordnat över huset i övrigt, dock med den olikheten att mossan var lagd direkt på innertaket. Det nu pålagda taket är lika det ursprungliga med den skillnaden, att då granbark vid täckningen icke stod att uppdriva, densamma måst uteslutas.

Tingshuset eller, som det kanske rättare bort heta, gästgivaregården, har nog sin historia även det, ehuru tiden icke medgivit något utförligare utforskande.

Ur tingsarkivet har hovrättsnotarien H. Thomson dock gjort en del anteckningar, som synnerligen väl belysa byggnadens dubbla egenkap av gästgivaregård och tingsställe.

Ur dessa anteckningar må följande anföras:

"Där gästgivaregården anlades å skattejord, såsom fallet var med denna byggnad, skulle enligt lagen jordägaren bygga husen, eller möjligen, för visst fall, häradet. Att ifrågavarande byggnad, är uppförd för något särskilt ändamål, framgår rätt tydligt av dess säregna stil. Hülphers omtalar (1775) gästgiveri i Gärde, dit det sedan är förlagt ända till år 1829, och synes gästgiverihållningen hava gått i arv från far till son, så vitt man kan se. Säkerligen var denna byggnad ståtlig i sitt slag för sin tid, den synes hava fyllt t. o. m. bestämmelserna i 1649 års gamla Krögare- och Gästgifware-Ordning, att där skulle finnas "en

stufwa för Adel, en för annat hederligt Folck och en för gement Sälskap."

"När tingsmenigheten samlades med domare och nämnd, krävdes naturligen då som nu anstalter för deras härbärgerande och förplägnad, och detta föll sig lättast vid en gästgivaregård. Därför förlades gärna tingsstället till någon gästgivaregård och flyttade ofta med den. Sedan Brunflo gästgiveri 1829 förlagts till Grytan, hållas ock tingen där."

"Kungl. förordningen den 21 aug. 1766 påbjöd, att en påle med halsjärn borde vid vart och ett tingsställe, där sådant icke skett, uppsättas. Angående platsen lämnar oss Nehrman den upplysningen, att på landet stod pålen vid tingsstugudörren. Här utställdes vissa förbrytare att beskådas och begabbas av allmänheten och sedan undergå spöstraff. Med spö straffades man, kvinna med ris, högst 40 par spö och 30 par ris. Närmare bestämmelser funnos om den snabbhet, varmed slagen skulle falla, om tjockleken på käpparna, ja, t. o. m. om stället för slagens applicerande."

Från år 1766 till 1812 förekomma då och då ting i Gärde omväxlande med andra platser, men från sagda år till 1829 sammanträder häradsrätten regelbundet "å wanliga tingsstället i Gärde gästgifwaregård", såsom det står i ett protokoll av den 20 april 1813.

Ser man då tillbaka på de fordringar, som ställdes på gästgivaregård och tingsställe, finna vi, att vår gamla byggnad här på ett utmärkt sätt kunnat fylla tidens krav. Där finnas, såsom Byggningsbalken av tingshus fördrade, "en stufwa", "två kamrar" och "ett fängelse, ther missgierningsmän måge i förwar hållas", eller, sett ur Krögare och Gästgifware-Ordningens synpunkt, "en stufwa för Adel, en för annat hederligt Folck och en för gement Sälskap."

Såsom fängelse användes den förut beskrivna källaren, som måhända också tillkommit för just detta ändamål. Spöpålen med halsjärnet

skall nog även framdeles komma på sin plats. Spöpålen "garnityr" finnes nämligen sedan flera år bland Fornminnesföreningens samlingar.

Bland Gärdegårdens förra ägare finnes en viss "Håka i Gäl", som var "Nåres- och Stockholmshandlar", om vilken berättas, att han var en stor spjuver. Han passade på en gång, då Revsunds kompani under en "simulack" bivackerade på gården, och fick "jägarna" att släpa fram den framför stugudörren nu liggande stora brohällan, för vilket besvär manskapet rikligen trakterades. Det kan ju i förbigående nämnas, att hällan under stort besvär på ett av våra tidsenliga fordon krävde ett fyrspar hästar för resan till fornbyn.

Och så till sist bör nämnas, att den gamla krigaren och grosshandlaren O. Olsson i Östersund skådat dagens ljus under tingshusets ryggås, vida känd, som han är, för sin bullrande stämman, men ej mindre för sitt goda hjärta och sitt under mannaålderns dagar handlingskraftiga kynne.

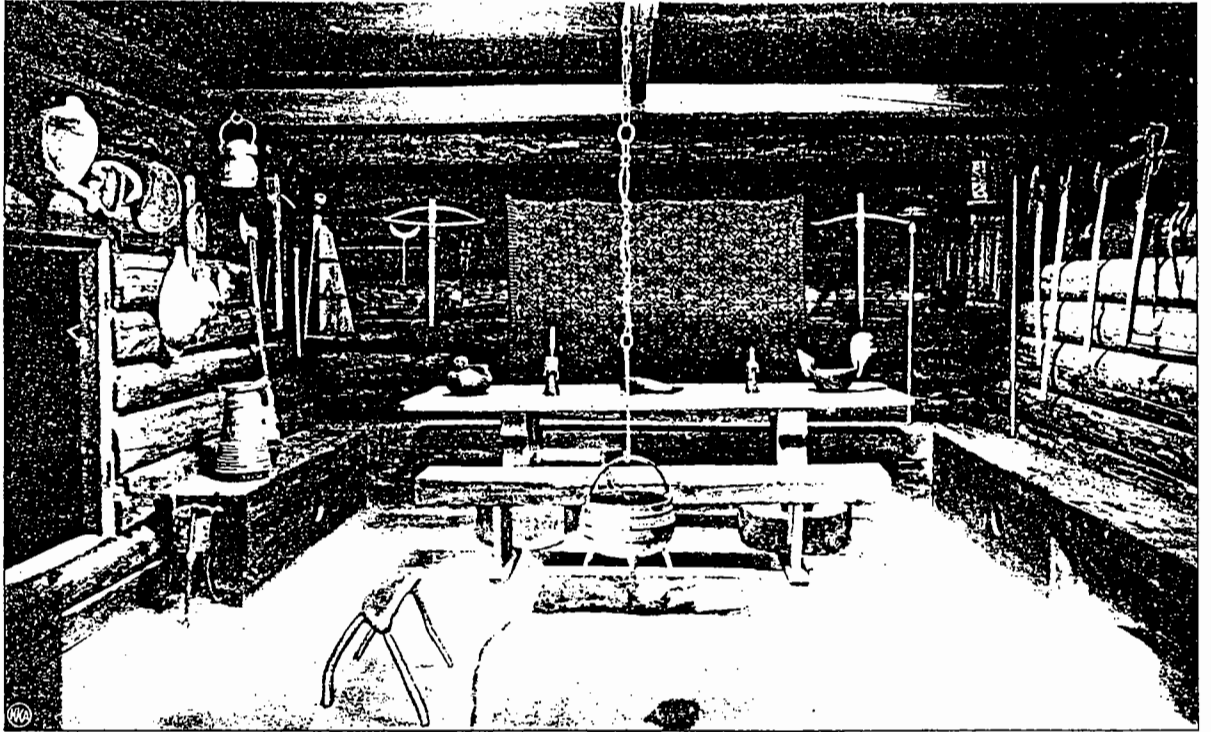

Fig. 9. Interior of Mareštuen

INSPIRATIONS-BILDER

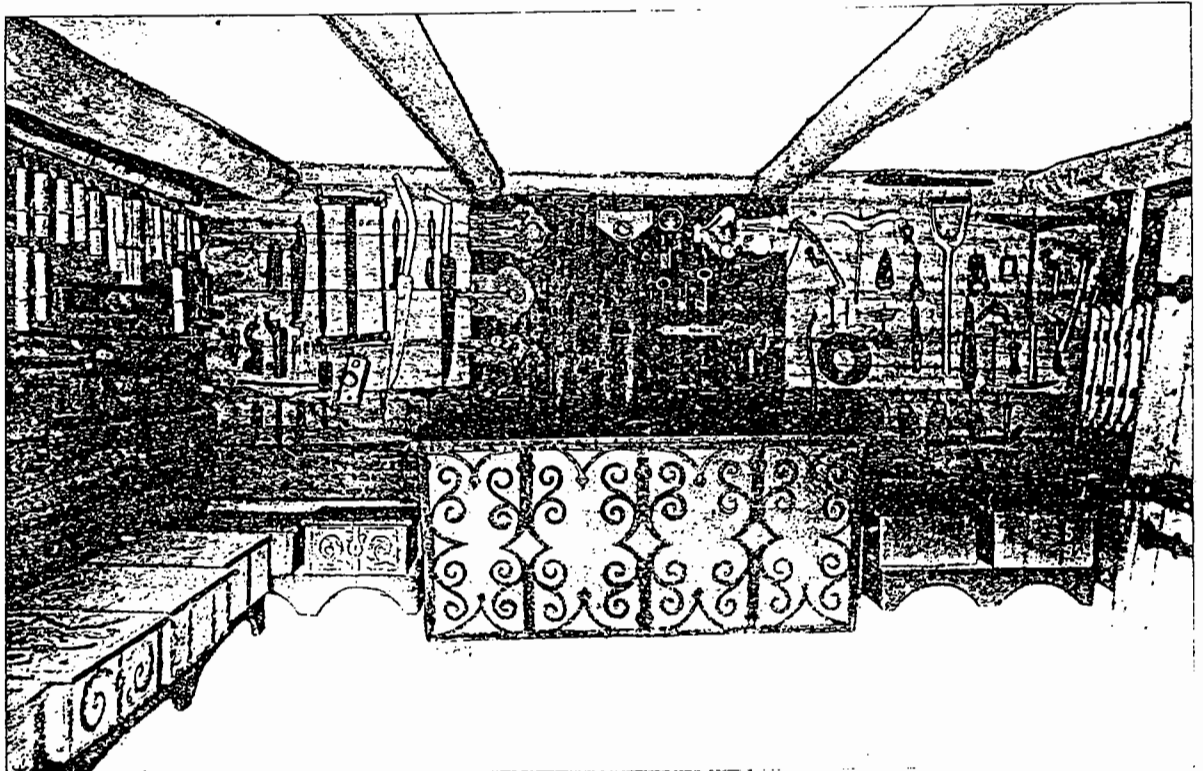

Fig. 10. Redlabstaminaten (Zinn)

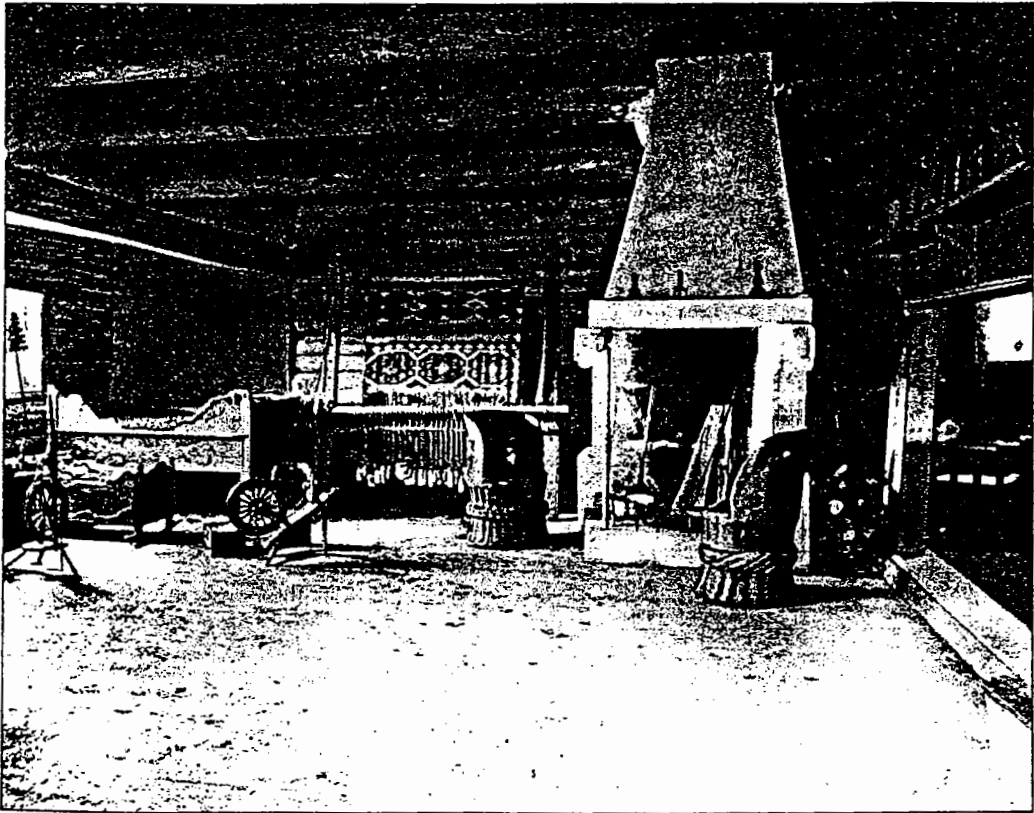

Fig. 141. Interior fra Lokreimut.

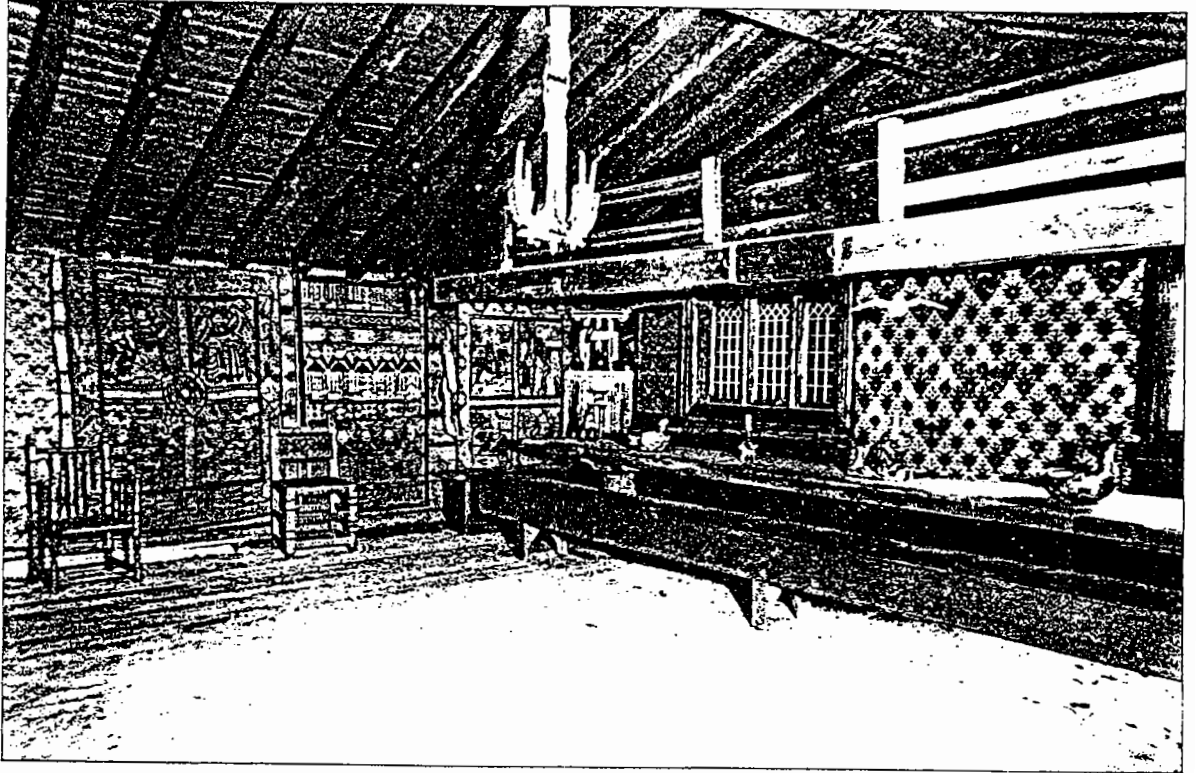

Fig. 270. Interiør fra Bjeltarstuen med langbordet og bordbunlingen.

INSPIRATIONSBLIDER

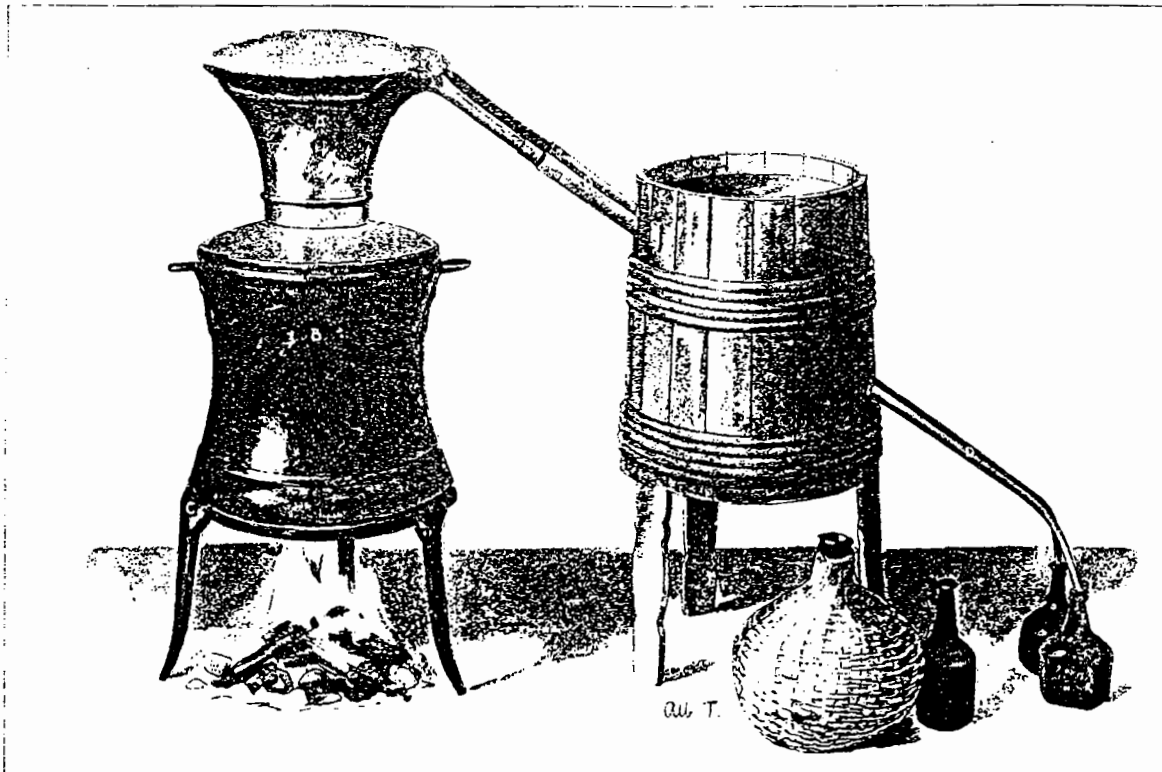

Fig. 275. Ånderrisapparat fra Dalen. A. Kål. B. Rødder. C. Brun 700. D. rør. E. Følapparat.

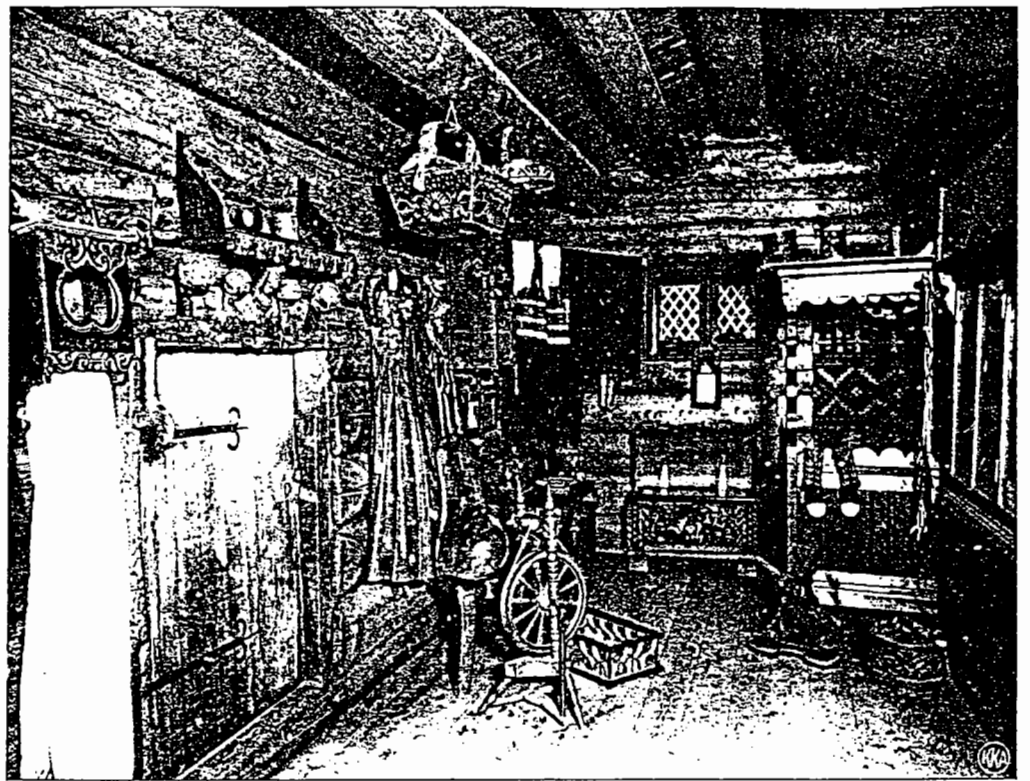
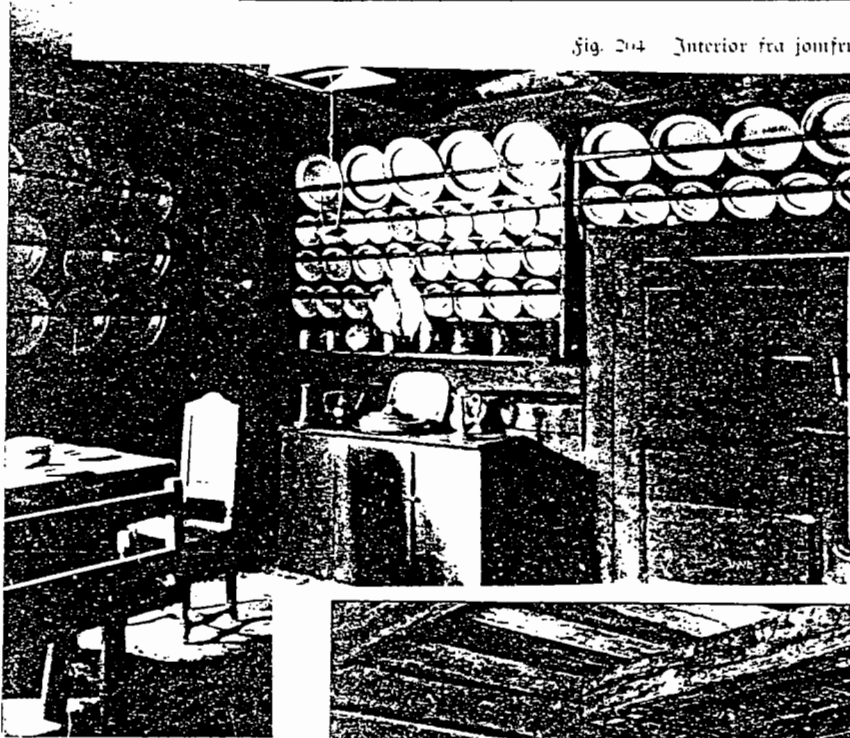
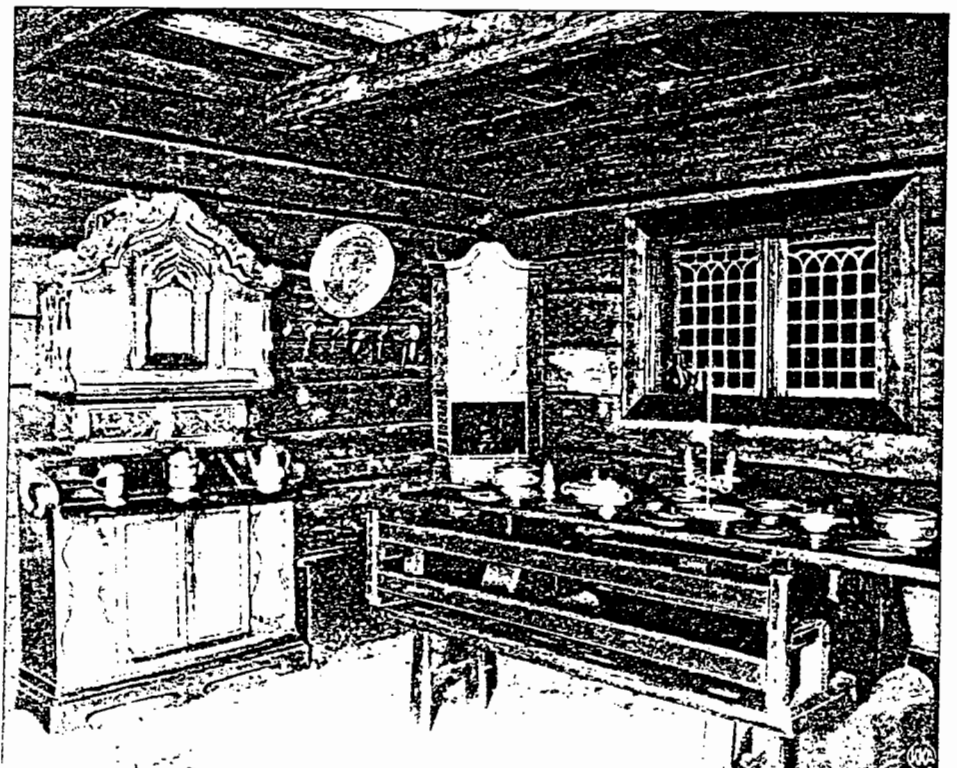

Fig. 204 Interiör fra jomfruburet.

Detta var några
inspirationsbilder
från den mycket
fina och fantasi-
eggande boken:
"De Sandvigske
Samlinger"

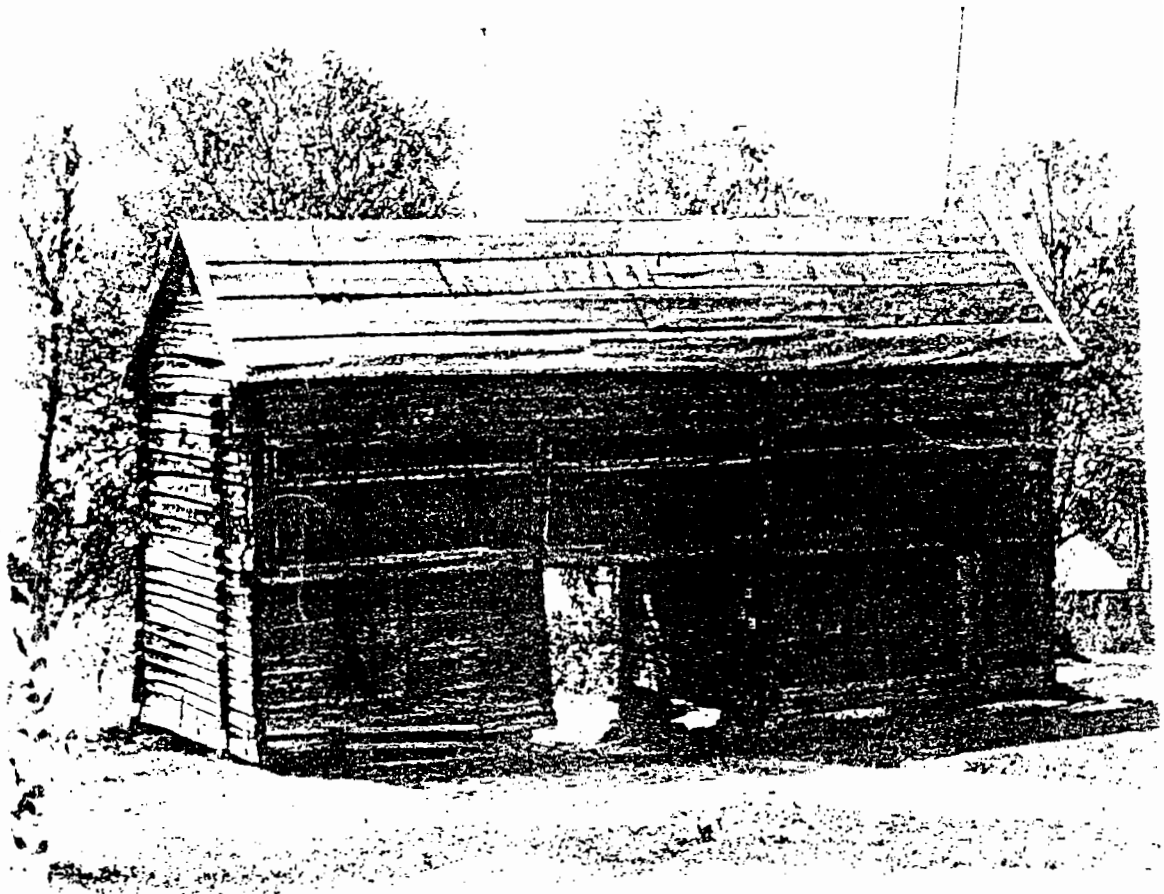
(Lillehammar 1907)
av Anders Sandvig

SUNNELOFTET

Sunneloftet från Orrviken är uppförd 1741 i sitt nuvarande utseende.

Själva loftet ovanför bodarna är emellertid äldre.

"KAROLINERHÄRBRET"

Karolinerhärbret från Överhogdal är daterat 1684.

1719 frös sju finnar ihjäl i detta hus.

LANDSOM-RYTTARHÄRBÄRGET

Strax norr om tingshuset står Landsom-ryttarhärbärget med plats för mundering och utrustning för rotets soldat.

TINGSSAL

I tingssalen har vi rekonstruerat det sista tinget som hölls i Gärde gästgiveri.

Anklagad är Jonas Stridsberg som stulit från Lockne kyrka.

Domare är häradshövding Johan Montelius.

På bordet finns psalmbok och bibel, eftersom tinget inleddes med andakt. Domaren skriver med gåspenna. Bläcket förvaras i bläckhorn av keramik. Skrinet på bordet innehåller diverse skrivattiraljer.

I kistan på golvet förvaras olika handlingar från Brunflo socken. Rummet är vackert målat med kristna motiv. Vi vet inte längre vem som gjort dessa målningar. De visar ingen sammanhängande berättelse utan enstaka målningar med symbolvärde. Omedelbart innanför dörren finns en bild av en pelikan med ungar. Enligt en legend älskade pelikanen i högre grad än andra fåglar sina ungar. Om ungarna hackade föräldrarna, dödades de av dessa. Föräldrarna sörjde av medlidande sina ungar i tre dagar. Därefter uppslet modern sin sida med näbben och lät blodet droppa över ungarna, vilka härigenom väcktes till ett nytt liv. Pelikanen kom att uppfattas såsom sinnebild för Kristus och frälsningen genom hans blod.

Ovanför denna målning står det på latin i en halvcirkel: "ut vitam sortiatur en pelican". Detta skall läsas och uttydas med att man börjar att läsa högst upp, alltså med ordet "en" o s v. Översättningen blir då:

En pelican ut vitam sortiatur
Se pelikanen hurusom sitt liv han giver

Pelikanen symboliserar alltså här Herran Jesus och hur han offerar **sitt** liv för att människobarnen må leva.

Motiv med pelikanen finns i 13 olika jämtländska kyrkor, bl a dopfunten i Mattmar samt i Åre kyrka.

Duvan, under vilken domarens stol nu är placerad, har i den kristna symboliken tillskrivits många egenskaper. Främst har den symboliserat Anden rent generellt. Men duvan står även för en del andra egenskaper av vilka kan nämnas några; kyskhet, saktmod och kärleksfullhet.

Guds allseende öga i den liksidiga triangeln med "det himmelska ljusets strålar", som finns ovanför den åtalades plats, är en symbol för att - "Herrens ögon överfara hela jorden." -

I taket finns fyra andra motiv:

- Dels Herran Jesus
- Och Jesu moder Maria
- Dels en tjur, vilken enligt gängse kyrklig symbolik är symbolen för Lukas
- Dels två änglar/keruber med en bägare. Det utgör symbolen för Matteus

Sakerna i huset är ditplacerade och kommer inte från Gärde nr 2.

Ett undantag är spökläningen som finns upphängd i förstugan.

Skåpet i tingssalen är tillverkat 1799. Varifrån uret i vardagsstugan kommer eller hur gammalt det är framgår inte av museets handlingar. "Okänt" står där bara.

Hålen i spiselmuren och kortsidorna i vardagsstugan och ytterkammaren kan användas för att sätta upp långa störrar tvärs över rummet.

RÄTTEGÅNGAR

Minderåriga sattes i fängelse:

Vid urtima ting den 18 juli 1829 förekom rannsaking angående minderåriga gossen Jonas Stridsberg, "vilken blivit angiven såsom kringstrykande, i häkte insatt för det han tillika med brodern Sven Stridsberg, som sedermera från häktet avvikit, förövat inbrott i Lockne sockens kyrka."

Från KB hade till domstolen inkommit en skrivelse, så lydande: "Ynglingarna Sven och Jonas Stridsberg, den förre 14 och den senare 11 år gammal, hava blivit häktade för inbrott i Lockne kyrka, dock har Sven Stridsberg berett sig tillfälle att rymma. Om Jonas Stridsberg anmodas herr härads hövdingen att i laga ordning företaga rannsaking så fort ske kan. - Östersund i landskansliet den 28 juni 1829 - Georg Winter/C. B. Weltzin"

Kronolänsmannen Olof Abrahamsson "angav att den 26 eller 27 nästl. maj Lockne kyrkdörr funnits öppen och att i kyrkan ifrån en ljuskrona 6 glasbitar blivit borttagna, av vilka bröderna Sven och Jonas sålt en i Wamsta, 2ne till majoren Sundmans hushållerska på Södergård, en till fru prostinnan Dillner i Brunflo prästgård och en till brandvaktsskarlen Moberg i Östersund, varav 3 söndriga och 2ne hela återbekommit, den sjätte saknades, varefter kyrkvärden anmälte detta hos landshövdingeämbetet, som låtit gripa och i häkte insätta bemälda kringstrykande gossar."

Jonas Stridsberg uppgav sig vara född i Klövsjö kapellförsamling och son till soldaten Sven Stridsberg, som nu satt i häkte i Gävle för begångna stölder. Modern var häktad i Östersund, även hon för stöld. Jonas och Sven var utan släktingar, "varför bägge måst stryka omkring i länet att tigga födan." Vid ankomsten till Lockne kyrka hade de kommit överens om att gå in i kyrkan för att stjäla. Sven hade stigit upp på muren till ett av de låga kyrkfönstren, "med händerna frånböjt spikarna, upptagit yngre brodern till fönstret, därigenom de bägge inkrupit." Inne i kyrkan hade de sett att kyrkdörren endast var stängd med en bom. Fönstret hade de satt tillbaka på sin plats, "på det att ingen skulle bli varse det folk var i kyrkan." De hade sedan "uppsökt nyckelen till sakristian, uti ett hål i altareskranket, dit ingått, varest Sven med en kniv skurit hål på den äldre kyrkkistan och med en stadig käpp eller stång, som påfanns i rummet, sönderbrutit taket, men där ej funnit annat än gamla papper, som de icke borttagit."

Den andra kistan, som innehöll kyrksilver, hade de ej lyckats bryta upp. Genom att stiga upp på kyrkbänkarna hade de sedan dragit åt sig en ljuskrona och brutit bort 6 hängen eller ljusblänken. De hade sedan lämnat kyrkan genom den öppnade kyrkdörren.

Glasbitarna hade de sedan sålt "under föregivande att de köpt dem på apoteket i Östersund." Vid midsommartiden hade de blivit gripna i Östersund. I protokollet finns antecknat att Jonas "av oförstånd och utan begrepp om det straff, som kunde därav följa, begått brottet."

I utslaget står bl a att det stulna var värt 1 rd banco och fann rätten att "Jonas Stridberg, som är endast 11 år gammal, för berörda tjuvnad med ris skulle näpsas, vilket borde ske av hans föräldrar, men när de för stöl-

der förut straffade och nu även för sådana brott häktade, gossen icke eller har någon släkting i orten eller målsman samt annan person näppeligen vill avstraffandet sig åtaga, kommer näpsten att verkställas av härads tjänarna i någon kronobetjänts närvaro uti häktet, dit han såsom kringstrykande nu åter förpassas; Börandes Jonas Stridsberg ersätta hälften av den skada, som blivit Lockne kyrka tillfogad genom berörda skuld med 24 sk banco."

Av länsfängelsets fånglista framgår att Jonas den 26 augusti som övermaga (omyndig) undergick risstraffet. Han blev sedan genom KB:s försorg antagen i tjänst hos bonden Halvar Jonsson i Hån.

Sven Stridsberg inställdes inför häradsrätten i april 1830 av fånggevaldigeren Pehr Röström. Sven, som erkände inbrottet i Lockne kyrka, hade ju midsommartiden 1829 rymt från häktet i Östersund. Han hade "undankommit genom en av fångvaktmästarna, vid ingåendet till en annan fånges rum, öppen lämnade dörr å förstugan, begivit sig åter till Härjedalen och Hälsingland, varest han uppehållit sig med tiggande till nästl. mars månad, då han återkommit till Klövsjö socken för att söka föräldrarna. Dessa var dock fortfarande i häkte. På gästgivargården i Hede hade han blivit igenkänd, gripen och förpassad till Östersund."

För kyrktjuvnaden dömdes Sven att näpsas med ris i häktet av härads tjänarna.

Fältjägare stal pengar ur bondes matspann:

Den 4 april hade gevaldigeren N. Nilsson till tinget i Gärde fört häktade fältjägaren Pehr Munter, som stulit pengar från bonden Pehr Snygg, Offne, Mattmar.

Munter, som var fältjägare vid Hallens kompani, 21 år, erkände stölden. Om kvällen den 18 och morgonen den 19 mars hade han sett att Snygg haft pengar förvarade i en matspann, som stått i det rum där Munter, Snygg och andra personer varit boende under marknaden i Östersund. Nyckeln till matspannen hade Snygg förvarat fastbunden med en rem i knapphållet på sin tröja. När Snygg somnat hade Munter lösgjort nyckeln, öppnat spannen och tagit pengarna, 40 rd riksgälds. Han hade sedan låst spannen och lagt nyckeln vid Snyggs sida. Munter hade sedan å marknaden köpt åtskilliga varor, bl a två silverbeslagna sjöskumspipor.

Han dömdes att böta det stulnas tredubbla värde med 88 rd banco eller i brist av tillgång avstraffas med 30 par spö.

Saköreslängd vid hösttinget 1829

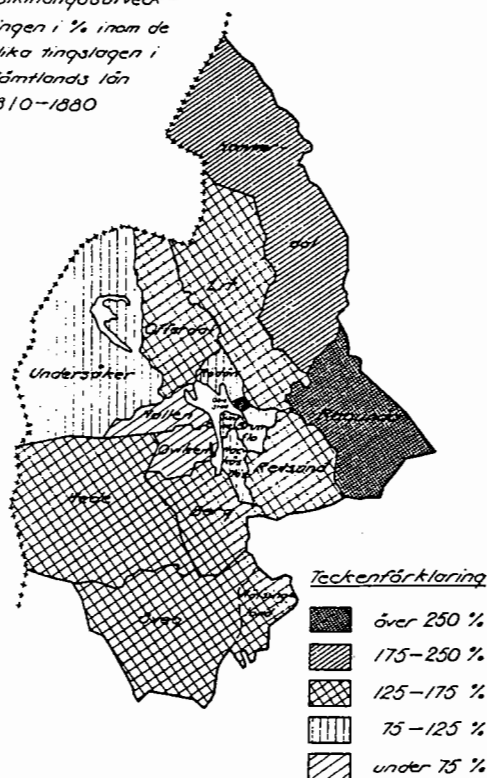
För:	
förklenligt tillmäle	1
2ne okväden	1
svordom och oanständigt uppförande inför rätten	1
visitation utan behörigt tillstånd	1
ogild gärdesgård	4
uteblivande ³	
åverkan	1
blodvite	1
3ne åkommor och ett okväde	1
äventyrligt spel	1
det han begivit sig ifrån rätten utan lov	1

TINGSLAGEN I JÄMTLAND-HÄRJEDALEN

Brunflo tingslag

Folkmängdsutvecklingen i % inom de olika tingslagen i Jämtlands län 1810-1880

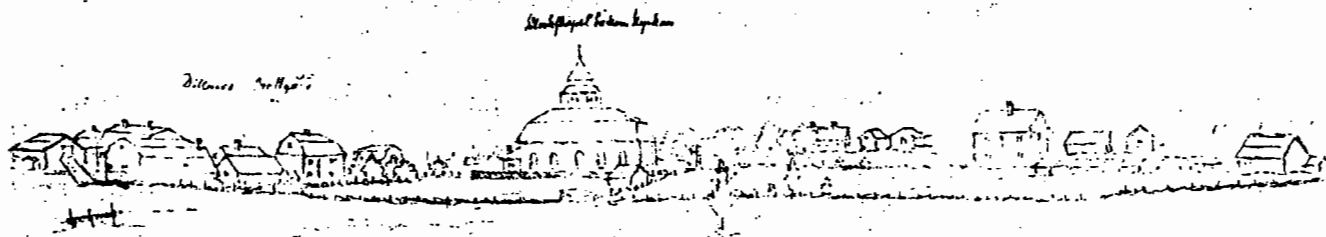
Brunflo tingslag omfattade (fram till 1876) socknarna Brunflo, Lockne, Marieby o Näs och hörde till Jämtlands Norra domsaga. I kyrkligt hänseende tillhörde Brunflo Jämtlands södra prosteri.

Häradshövdingen hade sitt boställe i Södergård invid Brunflo kyrka där höll han ting på 1750-talet. Från 1766-1812 har häradsrätten ingen stadigvarande plats för tinget. Tingsförhandlingar ägde rum på olika platser i Gärde, i Gusta, i Överbyn, i Fugelsta, i Rise och i Ålsta. Sedan 1812 heter härads-hövdingen Johan Montelius.

Efter 1829 förlades Brunflo gästgiveri till Grytan. Sen hålles tingen där.

Redan 1733 har det funnits gästgiveriverksamhet i Gärde.

Söndagen den 17 augusti 1845 besökte Plagemann Brunflo i tjänsteärenden, om vilken resa han rapporterar till »Committéen för Salpeter-Ärendena i Riket»: »Min resa fortsattes genom Sundsvall till Wattjom, vidare genom Torps, Borgsjö, Bräcke, Råfsunds och Brunflo församlingar till Östersund... Söndagen den 17 Augusti hade jag sammanträde med församlingen i Brunflo, hvarvid kontraktsprosten Dillner var närvarande.» Denna söndag utförde Plagemann teckningen här nedan. Kyrkan dominerar bilden, och till vänster Dillners mäktiga och rika prostgård med dess många byggnader. Framför det högra byggnadskomplexet, Södergård, ser man på bilden några kyrkstallar in mot vägen. Ett lågt spruthus och en socknen tillhörig spannmålsbod — alltså ett sockenmagasin — syns på bilden framför kyrkan.

SLÄKTEN

1829 ägs huset av Olof Olofsson (* 1765) och hans hustru Stina Ersdotter (* 1772). De har bott där tillsammans sedan 1818. De gifte sig 1797.

Stina heter Stina och är Eriks dotter. Man byter alltså inte namn, då man gifter sig. Det är en främmande tanke.

Gärde nr 2 har tidigare ägts av Stinas bror Olof Ersson (* 1776, död 1816). Denne var bonde och gästgivare.

Före honom ägdes gården av deras far Erik Olofsson (* 1742), som också var bonde och gästgivare.

Denne Eriks far - alltså Stinas farfar - hette Olof Olofsson (* 1702). Han var kyrkvård och gästgivare och var den som lät bygga tingshuset till sin nuvarande storlek.

Nuvarande ägarna (1829) Olof Olofsson och Stina Ersdotter har tre barn:

- Brita Olofsdotter. Hon är 29 år och har för fem år sedan (1824) gift sig med Olof Olofsson (* 1797). (Dennes farfar är Stinas far Eriks bror). Brita nedkom 4 $\frac{1}{2}$ månad efter giftermålet med sitt första barn Christina (* 1824). Därefter har två barn fötts, Ingrid (* 1826) och Anna Brita (* 5/7 1829).

Nuvarande ägarna till Gärde nr 2, Olof och Stina, har två barn till:

- Anna (* 1804). Hon gifte sig i november 1828 med Carl Persson (* 1800), Odensala 8. Denne köper senare (1834) delar av gårde 2.
- Olof Olofsson (* 1813) är Stinas och Olofs tredje barn. Denne Olof (* 1813) får så småningom en pojke Olof (* 1841), som föds i tingshuset. Denne son (* 1841) blir sedermera en känd handlare i Östersund kallad "Buller-Olle".

Slutligen kan det tilläggas att 1829 års ägare Stina Ersdotter förlorade två mödrar. Stinas biologiska mor avled fyra dagar efter förlossningen av Stinas två år yngre syster.

Fadern Erik gifte om sig året efter. Den nya frun avled, när Stina var 15 $\frac{1}{2}$ år.

Fadern gifte så småningom om sig en tredje gång.

Stina själv gifte sig vid 25 års ålder.

Alla dessa uppgifter framgår av bifogade släkttavla.

FOLKET PÅ GÅRDEN

Stinas syster Märit (* 1765) blev aldrig gift. På äldre dagar blev Märit piga hos Stina och Olof på Gärde 2.

Dessutom fanns åren före 1829 följande pigor och drängar där i olika omgångar:

- Elin Johansdotter, * 1812
- Sara Johansdotter, * 1816
- Göran Göransson, * 1804
- Olof Löfström, * 1791
- Jonas Olofsson, * 1802
- Brodde Persson, * 1796
- Otto Ottosson (från Norge), * 1779

På gården fanns dessutom änkan Anna Johnsdotter (* 1742) som födorådstagare fram till 1824.

Stina och Olof är smittkoppade. Deras tre barn är alla vaccinerade. Det står i husförhörslängden.

Nu 1829 bor bara sonen Olof hemma av barnen.

- o -

År 1829 var:

- O Dillner hovpredikant i Brunflo
- Nils Lundstedt var präst i Brunflo
- Olof Abrahamsson var kronolänsman i Brunflo
- Johan Montelius var häradshövding, bosatt på Södergården i Brunflo
- Mikael von Törne var landshövding
- Karl XIV Johan är kung

GRANNARNA

Grannen, fanjunkaren Magnus Lindgren, (* 1783), på Gärde nr 1 har 1 1/12 tunnland beskattade och den egendomen är värderad till 375 riksdaler.

Margit Nilsson på Gärde nr 1 är också ägare till 1 1/12 tunnland och egendomen värderas till 375 riksdaler.

Magnus Lindgren och Margit Nilsson har tillsammans barnen:

- Nils Olof, * 1813
- Magnus, * 1816

De har pigorna:

- Stina Martinsdotter, * 1810
- Brita Jonsdotter, * 1784
och hennes två oäkta barn:
 - Anna Martinsdotter, * 1812
 - Jöns Martinsdotter, * 1825

Dessutom finns i Gärde den utfattige torparen Anders Gärdland.

Han är skyldig Kronan 1 rd 34 sh.

"Han är utfattig och har sex minderåriga barn", intygar prästen Nils Lundstedt i en sammanställning.

Hans barn är födda 1816, 1819, 1821, 1824, 1827 och 1829.

I byn finns också fältjägaren Gärden, * 1789.

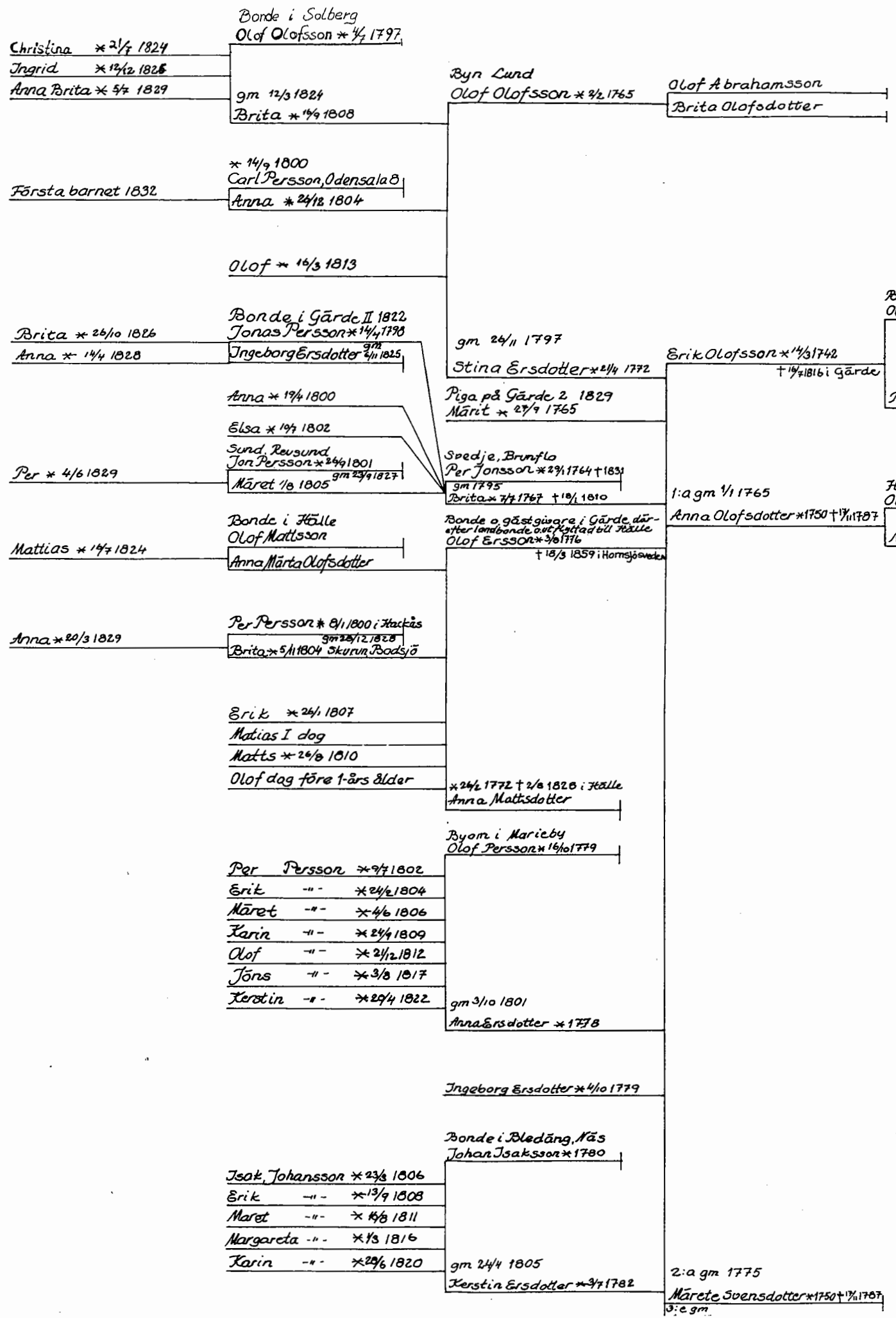
KLOCKAREN OCH KYRKVÄRDEN

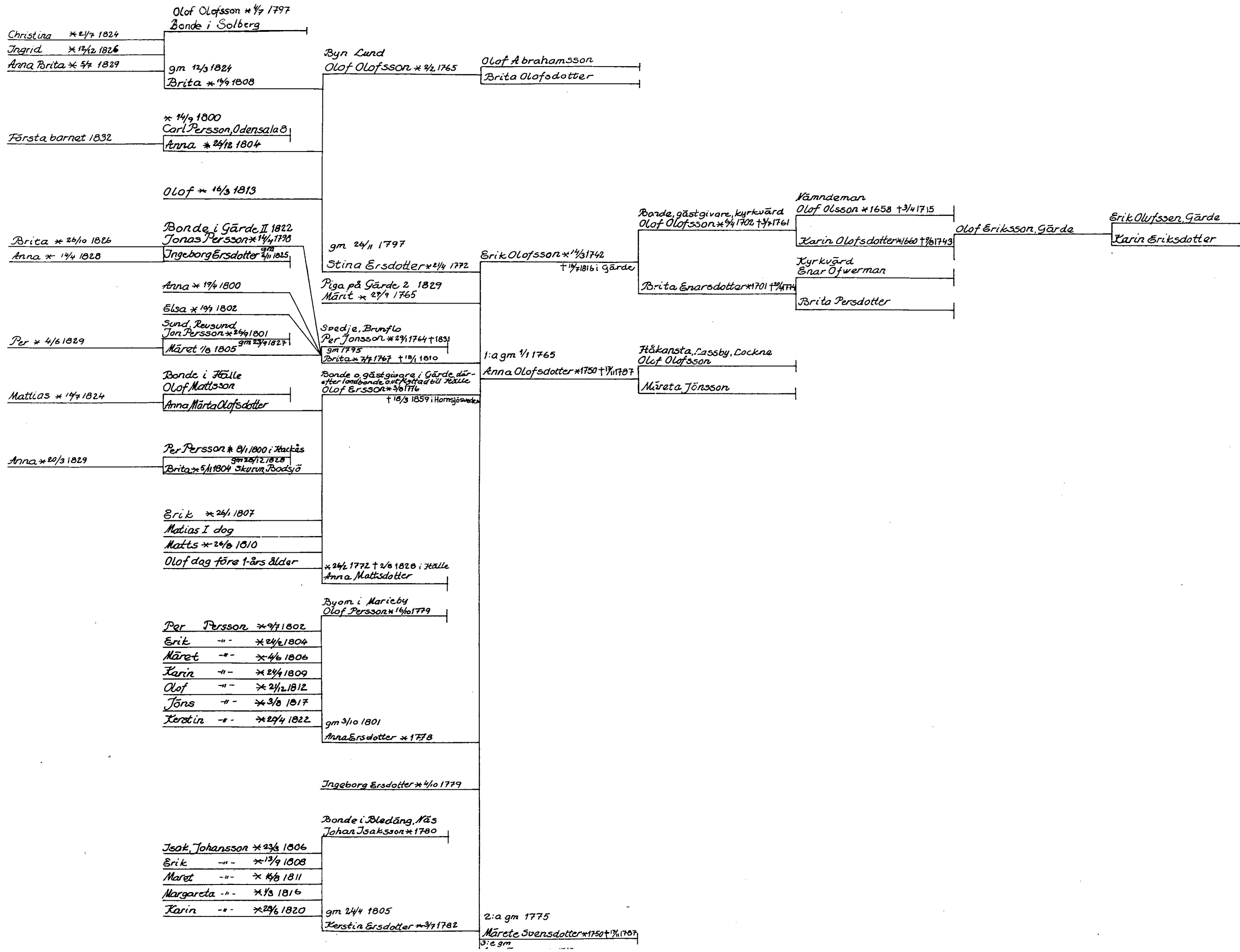
I regel voro klockarna redliga män, infödda i sina socknar, stundom med några skolår i Frösö. Ibland gick befattningen i arv inom samma familj. Den ofta krävande och klen betalda sysslan var stundom svår att få besatt, och exempel finns på att man fick nöja sig med klockare, som alls inte uppfyllde kyrkolagens fordringar. Att klockarna i Jämtland voro upprörande dåligt betalda framhölls vid ett prästmöte i Härnösand 1760. Som exempel nämndes, att klockarens i Oviken årslön steg till 12 d. och i Föllinge till 4 1/2 d. smt, och att innehavaren var ur stånd att hålla sig med hela och snygga kläder. Prästmötet ansåg, att saken borde andragas som besvär vid allmän riksdag.¹

Föreskrifter om kyrkvårdar finnas inte i 1686 års kyrkkoordning. De omnämnas endast i förbigående: kyrkvärden eller klockaren har att frambära vin och oblater till altaret. Ämbetet har dock urgammal hävd. Oftast fanns blott en kyrkvärd i varje församling i periodens början. Ibland var tjänsten förenad med klockarsysslan. Petrus Asp påyrkade vid visitationerna 1724, att två kyrkvårdar borde tillsättas. Detta vann inte efterföljd på länge i alla socknar, tvärtom mötte det protest. Så förde prosten Klefberg till protokolls vid visitation i Berg 1732, att Kjell Ersson i Skanderåsen skulle bli ensam kyrkvärd, då man kunde tycka, att en allena där som på andra håll i Jämtland kunde förvalta den tjänsten och behålla dammspannen oavkortad.²

Kyrkvärdens uppgift var att förvalta kyrkans medel men inte att föra dess räkenskaper. Han var befriad från de skjutsningar i kronans tjänst, som ålåg bönderna, och åtnjöt i lön den s. k. dammspannen. Vid huvudkyrkorna utgick dubbel dammspann men hälften därav gick från 1674 till Frösö skola. Jämtlands präster yrkade i sina besvär vid 1723 års riksdag, att kyrkvärdarna skulle erhålla lön antingen av kronotionen eller av kyrkornas andel i tionden, eftersom svårighet rådde att besätta sysslan och kyrkoherdarna kommo i förlägenhet. Till kyrkvårdar önskade man burgna bönder, som vid behov kunde göra förskott av egna medel till kyrkans tjänst. Ämbetet var ansett och aktat. Många dess innehavare få i skilda sammanhang lovord för osjälviskt nit i sina kyrkors tjänst.¹

Kyrkotukten fordrade en kår av tillsyningsmän i var socken. Den bestod av sexmännen. Sexmannainstitutionen har medeltida anor. Sexmännens uppgifter voro bestämda av skiftande hävd och sed och antikverade stadgar intill 1719, då fasta regler tillkommo genom Kungl. Maj:ts resolution på prästerskapets allmänna besvär. Sexmännen skulle ha inseende på varje i grannskapet förspord ogudaktighet, förargelse och försummelse av gudstjänsten, kräva ut böter av dem, som hållit sig undan från gudstjänster och förhör och begått andra kyrkodisciplinära förseelser. De hade att räkna skylarna på fälten för tiondeuppbörden och biträda vid denna. Den som med ord eller gärning angrep sexman i utövning av tjänst var hemfallen åt dubbla böter. Sexmannens lön bestod i andel i kyrkoböter, Sexmännen tillsattes vid prostvisitationerna och gävo där besked om tillståndet i sina rotar. Vid tillträdet hade de att gå ed å tinget. Prosten Abraham L. Burman hade mycken möda att inskräpa nit och ansvarskänsla hos sexmännen. Under ofredsåren i seklets början krävdes hårda tag. I Alsen 1713 lågo en sexman och kyrkvaktaren ofta blåslagna i dryckenskap och slagsmål. Nästa år varnade han sexmännen för deras vårdslöshet vid prov av tiondesåden och anseende till person. Efter 1719 hade prästerna nyssnämnda kungl. resolution att åberopa.²

Döds åldern för Skinas kuma
Släktingar

57 år, 83 år, 59 år, 73 år
85 år, 77 år, 86 år, 78 år
74 år, 56 år, 54 år, 56 år, 79 år
71 år, 39 år, 45 år, 74 år
34 år^x, 37 år, 31 år^{xx}
43 år, 67 år
44 år, 58 år
64 år, 71 år, 62 år, 74 år, 67 år
72 år, 81 år, 83 år, 56 år, 80 år

* Död i barnsäng
xx Död genom drunkning

ETT HISTORISKT BERIKTIGANDE

1825-29 var faktiskt fanjunkare Lindgren på Gärde nr 1 den som hade kontrakt på gästgiveriverksamheten (!!!) och Olof Olofsson var 2:e reserv för hästarna enligt 1825 års Skjuts- och gästgiverireglering, (sid 23).

Men för rollspelets skull på Jamtli, där vi har **huset** från Gärde nr 2, låtsas vi inte om det och låter fanjunkare Magnus Lindgren vara 1:e reserv för hästarna.

Övriga reserver:

- Olof Nilsson i Lunne
- Jonas Knutsson i Berge
- Måns Kron i Lunne
- Anders Esbjörnsson i Bodal

"Håka i Gärde", som tidigare varit gästgivare i Gärde, var också bosatt på Gärde nr 1. Han dog 1828.

Gästgivarna 1829 hette i

- Fanbyn: Olof Olofsson
- Näs (Månsta): Lars Jonsson
- Östersund: Jonas Hamrin (* 1788)

ATT ROLLSPELA I TINGSHUSET

Här följer några uppslag för att få besökarna att komma underfund med vad det är för ett hus de kommit till och vilket årtal det gäller.

- * Gör gärna i ordningen matsedel och sätt upp på en skärbräda och sätt utanför dörren. Om det står "Gästgiveriets Matsedel", förstår gästerna vart de kommit. Priserna kan anges i rd för att sätta litet myror i huvudet på dem (rd = riksdaler).
- * Fråga de resande om de kommit för att övernatta eller bara för att byta hästar.
- * Be de gästande skriva in sig i dagboken och säg att i dag är det den **X:e juli artonhundratjugonio!**
- Ni är så konstigt klädda! Vilken socken är ni ifrån?
- * Fråga de gästande efter arbetspasset för Jämtland. Enligt lösdriverilagen är det vid vite förbjudet att bara dra ikring.
- Har ni kommit hit för att lyssna på tinget?
- * Om besökarna försöker ta sig in i ytterkammaren, kan man fråga dem om de ska till häktet.

Några verksamheter man kan ägna sig åt inomhus:

- laga mat, göra tjockmjölk och kesfil
- sy, karda, spinna med slända
- sopa och skura
- brygga öl, göra saft
- skicka en piga med enbärdricka till Skogskojan eller butöserna
- läsa på inför husförhöret
- slöjda, göra tvagor av lummer
- skriva ett brev
- göra tinget som drama

Utomhus kan man rensa i humle-landet

ROLLSPEL - NÄR TIDSVANDRINGEN KOMMER

Gästboken:

Gästgivaren eller gästgivarmor har skrutit om hur väl allting sköts. Inga löss, inget kattpiss i halmmadrasserna etc.

Han eller hon tar fram dagboken, så att de nya gästerna ska få skriva in sig, då gästg. får se att det står "ölet utblandat med vatten" i resenärens kolumn. Gästg. blir arg och sträcker upp pigan, som försvarar sig med att han som hade skrivit så var full och hade gjort närmanden.

Nu får man skriva in förklaringen i kolumnen "gästgivarens anmärkningar".

Smågobban:

Gästgivarmor ligger i sängen bakom fördragna förhängen. Pigan eller gästgivaren tar emot tidsresan. Vid lämpligt tillfälle kikar hon fram och talar om att hon skurat på ytterkammaren och antagligen råkat slänga skurvatten på någon lillgubbe, som sedan slängt ryggskottet på henne, som hämnd.

Grötomslag:

Gästgivarmor är i full färd med att byta grötomslag på piga, dräng eller gästgivaren.

Gästgivarmor: "Du får inte göra som 'Tack o Tack' nu inte."

Tidsvandraren eller den som får omslaget: "Vem var 'Tack o Tack'?"

G: "Det var en luffare som gick mellan gårdarna och han var alltid så artig och trevlig. Alltid när han fick något så bockade och bugade han och sa 'tack och tack och tusen tack'."

T: "Men vad gjorde han?"

G: "Jo, en gång hade han ett sår som varade och därför hade han grötomslag. Så skulle han få ett nytt och då tog han det gamla och skrapade bort det variga, sedan åt han upp gröten."

T: "Var han så hungrig? Fick han så litet mat?"

G: "Nej. Det var mera att han hade det i sig att inget skulle förfaras."

"Tack o Tack" var en luffare i Hallen.

Dagen efter häradsdomarens gästbud:

Gästgivaren ligger i sängen, rör på sig och snarkar.

Gästgivarmor ryar litet, berättar om gästbudet häradsdomare Monetlius haft. Det är ju sista gången det är ting i gården.

- "Man åt på porslinstallrikar och man fick kokning med potatis.

Det dracks förstås en hel del brännvin, som man kan se på gårdarna.

Och så bjöds det kaffe och rågröd. Det är man ju inte van att få äta, varken det ena eller andra. Och riktig kaffepanna hade han med sig."

Hur man sov på loftet:

Renskinen läggs på de tre plankorna i taket. En eller två Lillhårdalspigor kliver upp och lägger sig.

På överenskommet tecken, då tidsvandrarerna varit ett tag i stugan, börjar hon/de röra på sig. Blir arg för att gästgivarmor inte väckt henne.

Berättar att hon varit på bröllop i Torvalla, dansat hela natten och bestämt sig för att vila här, innan hon fortsatte att gå. Men att hon skulle vila så här länge, hade hon ju inte tänkt.

Gruvar sig för vad länsmanmor ska säga, när hon kommer så sent.

DANS BORT I VÄGEN

En speleman eller flera.

Folk från gårdarna som gärna dansar.

Hatt eller mössa att samla pengar till spelemannen i.

Enbärdricka och små stutar att bjuda på.

Eventuellt kontakta Ungdomsringen eller PRO för att få flera dansare.

Vi dansar framför Tingshuset om vädret tillåter, annars i tingssalen.

En danslek eller annan lek kan eventuellt läras in dagarna innan.

Åskådarna kan givetvis delta.

Spelemännen bjuds på supar av gästgivarfolket.

En dräng har fått för mycket innanför västen och ofredar folk.

Eventuellt blir det slagsmål.

KLÄDER

Till vardags gick man i ylle, lin och vadmal, som vävdes i hemmen. Bomull var fortfarande en lyxvara, eftersom det importerades och inte kunde produceras i hemmen.

Den typiska kvinnosärken har linnetyg i överdelen och "kjolen" är sydd i det billigare hamp-tyget. I halslinningen sätter kvinnan ett halskläde, ej för färggrannt. Kjolen är av randigt ylletyg. Över den har hon det obligatoriska linneförklädet, som knyts fram med knuten dold under förklädet, så att inga lösa bandändar syns. Kängorna är svarta och utan klack. På huvudet har hon "kringhuvudplåget", som är svart och gärna konstfärdigt veckat och knutet. Inget hår syns.

Den hela klänningen har gjort sitt intåg och Stina äger en randig bomullsklänning samt några bomullsförkläden, bl a ett grönt kattunsförkläde. De flesta kvinnor äger vid denna tid minst en sidensjal.

Mannen har skjorta och byxor av grovt linne. Vadmalsbyxor om vintern. Byxorna kan också vara av älgskinn. Skinnförkläde, s k förskinn, är vanligt. Den röda "jämtluvan" förekommer ofta. Modell för den är jakobinerluvan från Frankrike. Via Tyskland importerades den till Norge och har kommit till Sverige med förbönderna.

Drängen som ha tege på så förskinne å älgskinnsböta.

Forborn ma humnskinns-pälsin påtegen.

KLÄDERNA SAMT DERAS VÄRDE

Ur Stinas och Olofs bouppteckning efter deras död 1833

	Riksdaler/Skilling	
1 hatt		32
1 hundskinnsmössa		18
1 röd mössa		8
1 grå vadmalsrock	3	
1 grå vadmalsrock	2	32
1 grå vadmalsrock, sämre	1	
1 blå tröja	2	32
1 blå byxa	1	16
1 brun jacka	1	16
1 brun byxa		32
1 kattunsväst		16
1 blå väst		20
2 par gamla byxor		12
1 par strumpor		16
1 par stövlar	1	16
2 par laggskor	1	
2:e lintyg	2	
1 halsduk		32
1 svart qvinslufva med band		32
4 mösstycken		36
2 silkeshalsdukar, slitna	1	32
1 vitt kambriktsplagg	1	
1 vit halsduk		32
1 brunt bomullsplagg		12
1 vitt ylleplagg		30
1 svart Bombasängklädning	3	
1 randig bomullkläden	1	36
1 brun ylleklädning	3	
3:ne vadmalströjor	2	
1 stycke svart silkesförkläde, gammalt	1	
1 grönt kattunsförkläde		32
1 randig lifklädning	1	
1 bomullsförkläde		16
1 blå kapprock	4	
1 muffel		16
1 par handskar		16
1 redikyl (= slöjdpåse) med snusduk		20
2:ne lintyg	1	
1 par strumpor		16
1 par skor		32

MAT I GÄSTGIFVERIET

1700-TALET

Under 1700-talet dyker två viktiga nyheter upp, nämligen potatisen och kaffet. Potatisen blev snabbt populär eftersom den kunde användas till brännvinstillverkning. När hembränningen 1855 förbjöds fick man tänka om och började då i högre utsträckning använda potatisen som mat. Den åts i stället för bröd, som sedan forntiden varit den vanligaste tillbehöret till kött och fisk.

Resenären Fale Burman berättar att soldater som varit i Stockholm planterade de första potatisarna i Jämtland. Det lär ha varit potatis av det röda slaget.

Under denna tid fick man även i Norrlands inland stifta bekantskap med rågbrödet. Men det blev aldrig vanligt här utan tunnbrödet av kornmjöl fortsatte att vara det vanligaste brödet.

I en ögonvittneskildring berättar Johann Wilhelm Schmidt 1799 om brödet i Härjedalen:

"Huvudsädeslagen i Härjedalen äro korn och havre, och bönderna baka mest helt tunt kornbröd, i vilket de även inblanda agnarna. Under missväxtår blanda de också bark i brödet, icke såsom man vanligen tror granbark, vilken skulle vara oduglig därtill, utan tallbark, - emellanåt få de nöja sig med endast barkbröd. Deras skogar äro alltså i nödfall deras sädesfält, av vilka de aldrig behöva frukta missväxt. Saftiga unga stammar utsökas och fällas, den yttersta bruna, eller gröna barken avskrapas omsorgsfullt, varpå den därunder liggande barken avskalas. Denna torkas i bakugnar, stötes eller males och blir därpå utbakad. Detta barkbröd har en tjocklek av två sammanlimmade blad makulaturpapper, och måste innan det inlägges i bakugnen bestrykas med mjöl för att icke brytas sönder."

1800-TALET

Under 1800-talet kom industrialismen till Sverige. Ett helt nytt samhälle föds. Tidigare har nästan alla svenskar arbetat med jordbruk. Nu blev handel och industri viktiga näringar.

Den nya tekniken påverkar också jordbruket. Man genomför skiftesreformer för att arbetet skall bli effektivare. Eftersom det nu fanns människor som ville köpa jordbruksprodukter t ex mjölk och smör blev det också viktigt för bonden att förbättra djurhållningen och producera så mycket att man kunde sälja av överskottet. Därför började man odla mer foderväxter så att man kunde ge djuren mer och bättre mat. Korna började då ge mer mjölk. De mjölkade t o m på vintern då de tidigare sinat p g a lite foder.

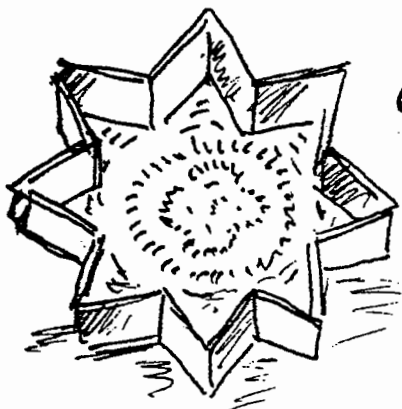
Under 1800-talet slog de två matnyheterna potatis och kaffe igenom på allvar och blev baslivsmedel i svenskarnas kosthåll. Vissa varor som tidigare varit lyxvaror t ex socker blev billigare och kunde köpas av de flesta.

Den tekniska utvecklingen gjorde det möjligt att förvara livsmedel bättre än tidigare. I början av 1800-talet uppfanns burkkonserven och senare kom järnvägen att betyda mycket för möjligheterna att transportera varor till de orter där man hade ett behov av dem.

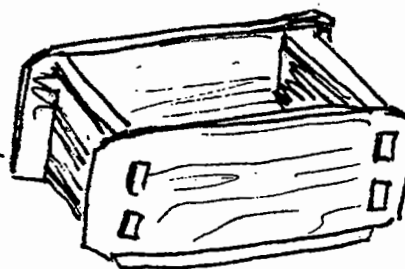
Ost

En av de vanligaste sorterna som gjordes av mjölk var gammelost, en hårdost som kan bevaras bortåt två år. Så här gjorde man:

Först värmdes mjölken och sedan tillsattes löpe, gjort av en kalvmage som rengjorts, saltats och torkats, Magen användes på så sätt att den blötlades så att man fick tjesvatten (löpe). När mjölken ystat sig och ostmassan bildats pressades ostmassan i ostformar för att stelna och torka. När osten torkat smörjdes den med sirap, salt och kanske lite konjak. Sedan lades den att lagras. Efter 3-4 månader var den färdig att ätas.

Ostformar

Mese

Det som blir kvar när man gör ost kallas för vassla. Av den kokade man messmör och mesost. Det var ett omständigt arbete att koka mese. Vasslan måste koka i många timmar och någon måste hela tiden stå och röra i grytan. När man kokat färdigt fick messmörret kallna. För att få mesost kokades messmörret lite längre och pressades sedan i ostformar och torkades.

Det är bara i Sveriges och Norges fäbodområden samt i Alperna som man gör mese. I andra länder tar man inte till vara vasslan på detta sätt.

Tjockmjölk

När det blev sommar vandrade man i Jämtland och i Härjedalen iväg med djuren till fäboden och stannade sedan där resten av sommaren. Hemma på gården fanns då ingen färskmjölk utan endast ett förråd av tättmjölk eller tjockmjölk som den också kallades. Tjockmjölken kunde nämligen bevaras i månader. Överallt i Norden tror man att det går att framställa tättmjölk med hjälp av tätörten. Men trots att många människor känner till detta är det nästan ingen som själv har varit med om det. Det har gjorts en del experiment för att testa om det går att göra tjockmjölk med tätört, men dessa har misslyckats.

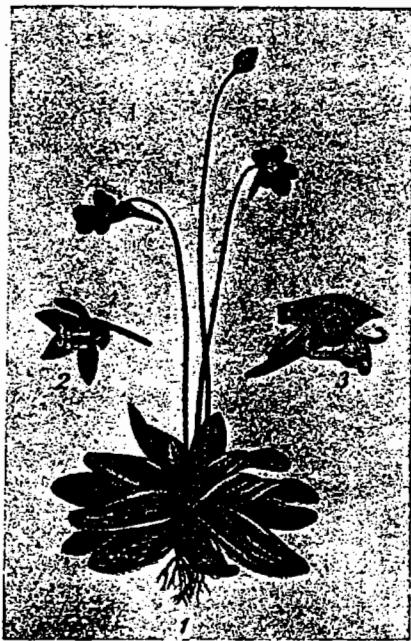
I verkligheten gör man tjockmjölk genom att ta lite gammal tjockmjölk d v s täte och sätta den till färsk mjölk som sedan får stå svalt några dagar.

Det går bra att spara täten under en längre tid om man torkar fast den i en tygbit eller i botten på en skål. Det sägs att man skickade täte som var torkad på det viset till utvandrare i Amerika.

TJOCKMJÖLK AV EGENHÄNDIGT GJORD TÄTTE

Tätte görs av tätörten. Den hittar man på blöta dikeskanter i juli.

Pinguicula Tourn., bot., ett släkte af insektätande örter, hörande till fam. *Lentibulariaceæ*, med omkr. 30 arter. Fodret är femflikigt, kronan tvåläppig, öppen, försedd med sporre. På fuktiga ställen, vid sjöstränder, kärr eller bäckar träffar man den i Sverige allmännaste arten, *P. vulgaris* L.,

Pinguicula vulgaris (tätört). 1 växten i sin helhet, 2 blomma med kronan borttagen, 3 blomma i längdsnitt.

t ä t ö r t, som i likhet med de i fjällbygderna förekommande *P. alpina* L. och *P. villosa* L. har de helbräddade bladen i rosett vid blomstängelns bas. Tätörtens blad äro på öfre ytan klibbiga af en ur små körtelhår afsöndrad saft, som kan upplösa de kväfvehaltiga delarna af små flugor och andra insekter, hvilka fastna i saften. Från bladrosetten uppskjuta 1—4 bladlösa stänglar, hvar och en uppbärande blott en blomma. Denna är mörkblå eller violett, sällan af ljusare skiftning. *P. alpina* har hvit blomma, med ljusgul underläpp. *P. villosa* har violetta blommor med 2 små gulkantade fläckar in på läppen. I Norrland brukar man bestryka mjölkkärlens insida med bladen af tätörten, för att mjölken skall förvandlas till tät- l. långmjölk. Tätmjölken uppstår emellertid ej af tätörtens slem, utan beror på bakteriers inverkan. Se M j ö l k, sp. 729.

O. T. S. (G. L—m.)

Utdrag ur Nordisk Familjebok om tätörten

Tjockmjölk

I gästgiveriet finns små träskålar. En sådan gnides med 2-3 bladrossetter och får stå på hällen intill elden 1-2 dagar. Det blir **tätte**.

Häll upp den i ett större kärl, tillsätt ljummad mjölk. Låt stå 1-2 dagar vid elden, så blir det **tjockmjölk**.

Brösull

var en vanlig maträtt. Det är tjockmjölk med hårt kornbröd (tunnbröd), som man bryter i.

BRÖD

Som ni säkert redan vet har tunnbrödet varit det vanligaste brödet i våra trakter sedan många hundra år. Det fanns många olika sorters tunnbröd men gemensamt för alla var att de bakades ut och gräddades i stora tunna kakor. Ingredienserna varierade däremot och brödet kunde vara jäst även om det ojästa var vanligast.

Brödet användes på många olika sätt. Det äts inte alls bara som smörgås. Vanligt var att man lade både potatis, kött eller fisk ovanpå. På så sätt blev tunnbrödet en slags ätbar tallrik. Man kunde också bryta tunnbrödet i bitar och lägga det i mjölk eller fil. Det kallades då brösull. En rätt som kallades flottmilja fick man om tunnbrödet blötlades i varmt köttspad.

Det vanligaste brödet var det ojästa tunnbrödet av kornmjöl. Höst och vår ställde man till med storbak för att baka tunnbröd. Då gick grannarna samman och bakade flera dagar i sträck. Man höll till i en bagarstuga eller så bakade man i en bakugn i ladugården.

Det ojästa kornbrödet gjordes av varm mjölk eller vatten som blandades med kornmjöl till en deg som knådades på en gång. Degen delades i brödämnen som var ca 15-20 cm i diameter och 1 cm tjocka. Dessa kavrades ut med reffelkavel tills kakan var mindre än 1 mm tjock. När man ville flytta kakan eller lägga över den på gräddspaden använde man träkäppar. Brödkakan naggades på bordet eller på gräddspaden med en fjäderbunt eller en metallnagg. Brödet sköts sedan in på hällen med brödspaden. Under gräddningen togs brödet ut en gång med käpparna, vändes och lades in igen. Efter gräddningen veks brödet (se bilaga 2).

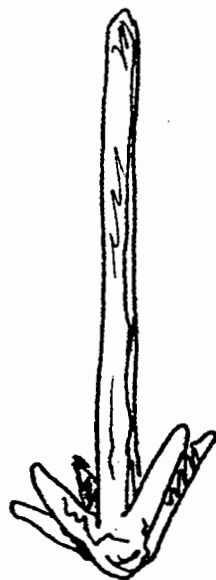

MJÖLMAT

Vanliga människor åt vattgröt varje dag, varm eller kall, med mjölk eller uppstekt. Kornmjölsgröt var också det stående kvällsmålet. Den var lätt att göra eftersom ingredienserna bara var tre - vatten och kornmjöl och lite salt. Vid festligare tillfällen och när man fick främmande ställdes ofta flötgröt på bordet. Den var slät och len och gjord på grädde och mjöl.

Under 1800-talet blev risgrynsgröten viktig festmat. Det är faktiskt därför vi fortfarande äter den på julafton.

Klåbb, kams, palt är olika namn för en grupp rätter som samtidigt som de var mycket lika kunde variera i det oändliga. Vanligast var en deg av kornmjöl, salt och vatten som formades till bullar och kokades i vatten eller vassla. Degen kunde blandas ut med kött, blod, potatis m m.

"kvaru"

Gröt-tvara

KÖTT OCH FISK

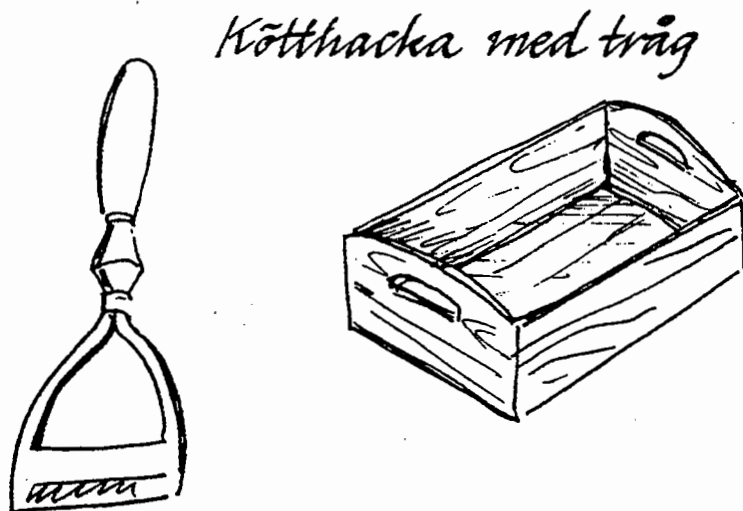
Den uppskattning som vi idag visar färskvaror är något nytt. För inte så länge sedan var färsk fisk och färskt kött något man undvek. I stället försökte man konservera maten så att den skulle hålla sig ätbar under en längre tid.

De vanligaste metoderna att konservera kött och fisk var torkning, syring och saltning.

Kött

Den stora slakten inföll på hösten, när det kyliga vädret gjorde förvaringen lättare. Efter slakten saltades större delen av köttet ned och fick ligga i salt i ungefär en månad. Sedan bastutorkades det. Man kunde också lufttorka kött utomhus. Köttet åts sedan kokt, stekt eller som det var.

Slakten gav inte bara kött. Även blod och inälvor togs till vara och användes till palt, korv, pölsa m m.

Fisk

Fisk som man kunde fånga själv var viktig för många hushåll. Från Ragunda berättas det att tjänstefolket hade ett avtal med husbonden, om att de inte skulle serveras lax mer än en gång per dag.

Fisk kunde ibland användas färsk och då alltid kokt. Man gjorde fisksupe, d v s fisksoppa, som kokades med mjölk och mjöl. Syring var ett vanligt sätt att konservera fisk på. Man gjorde gravfisk. Rensad fisk varvad med salt lades i en träkagge. Ett lock lades inuti kärlet och ovanpå en sten. Locket sjönk allt eftersom och hindrade luften att komma in. Gravfisken kan jämföras med dagens surströmming. Det var även vanligt att torka fisk. Det gjordes oftast ute. Den torkade fisken var lämplig som reskost.

Dryckjom. 1929 är **husbehovsbränning** tillåten. Starkvaror för försäljning kan för Jämtlands del anskaffas i Sundsvall och Stockholm. I gästgiverierna finns mjölk, svagdricka, enbärdricka, öl, brännvin och även finare drycker som vin och konjak.

Kaffe. Det är osäkert hur vanligt det är att dricka kaffe i Jämtland år 1829. Kaffet kom till Europa på 1600-talet. Under 1700-talet blomstrar "kaffehuskulturen" och 1728 finns det ett 15-tal kaffehus i Stockholm. Importen anses ekonomiskt betänklig och det har varit tre totalförbud under 1700-talet. 1829 råder inget förbud.

Gå på kondis

I början av 1800-talet gick det utför med kaffehusen och de fick dåligt rykte. I stället blev det modernt att gå på schweizeri eller konditori, en sorts kombinerade kaffehus och sockerbagarbodlar där man kunde äta bakverk tillsammans med kaffe eller andra drycker. Kvinnorna blev ofta sedda gäster och det blev ett uppskattat söndagsnöje för hela familjen att "gå på kondis".

Dricka kaffe hemma

I välbärgade hem i städerna drack man gärna kaffe i början av 1700-talet. På landet spred sig bruket långsammare. Hos den förmögne bruksherrn Tersmeden på Larsbo i Västmanland drack man på 1720-talet bara kaffe vid högtidliga tillfällen som "är man hade "något stort Stockholms främmande". Men 1793 noterade prinsessan Hedvig Elisabeth Charlotta i sin dagbok att kaffedrickandet ökat de senaste åren: "t.o.m. de lägre klasserna, arbetare och bönder, förtära kaffe i stora mängder". 1855 förbjöds husbehovsbränningen vilket gav den nya stimulantian en puff framåt och befäste dess ställning som svensk nationaldryck.

Kaffet förbjöds

Det kan gå politik i allt, också i kaffedrickande. Svenskarna drabbades av sitt första kaffeförbud på grund av en politisk tvist. Representanter för adel, präster och borgare genomdrev till böndernas förtvivlan förbud mot brännvinsbränning. Bönderna hämnades genom att genomdriva kaffeförbud. En utvlig hämnd som inte drabbade dem själva eftersom kaffelasten än så länge var okänd bland allmogen.

Flera kaffeförbud drabbade svenskarna under 1700-talets senare hälft fram till 1822 då det sista förbudet upphävdes. Kaffet var en lyxartikel som onödigt belastade importen, ansågs det. Stor sorg uppstod var gång, kaffe pannan begravdes under högtidliga ceremonier o.s.v. Men det var inte så helt med laglydigheten.

Kaffesurr

Kaffebönorna var dyra, och detta faktum plus de återkommande kaffeförbuden gjorde kaffeersättningar vanliga. Man rostade bl.a. råg och maskrosrötter och kokade "kaffe" på. Kaffesurrogat var alltså en välkänd företeelse långt före världskrigens ransoneringar och "kaffesurr"-drickande.

Skadligt eller välgörande

Många europeiska läkare har sedan 1570-talet var-

Så mals kaffet i gäst-giveriet.

"Kaffemalning i buan" teckning av Otilia Adelborg 1908. Kaffebönorna krossas med en kaffekross, en rulle som förs fram och åter i en smal låda.

nat för kaffet, som bland annat har beskyllts för att orsaka sömnlöshet och — impotens! Linné har i *Anmärkingar om Coffe* (1742) uttryckligen varnat för ett överdrivet kaffedrickande som för allsköns elände med sig. Men han medger att kaffe kan vara bra för dem "som äro däste efter en stark middags måltid och för dem som plågas av migraine eller värk i halfwa hufwudet, hwilken på wissa tider igenkomme". Det sista var en plåga han ofta själv klagade över i brev och själv drack han kaffe om också måttligt.

Faktum är att det ohälsosamma kaffedrickandet vidtog i slutet av 1800-talet när kaffe kokades på gammal sump i var stuga och barn i många fattiga familjer uppföddes på kaffelank och bröd.

Rosta och mala kaffe

Att köpa färdigrostat och malet kaffe är ett 1900-talspåfund. Tidigare köptes bönorna orostade och man rostade dem hemma, kanske i en stekpanna på spisen eller i en blecklåda med lock över den öppna elden. En mera utvecklade variant var den runda pannan med vev som man rörde runt bönorna med för att få jämn rostning.

Mortel eller en kaffekross med rullande hjul användes i äldre tid för att krossa bönorna. På 1700-talet började man använda kaffekvarn, en rätt komplicerad apparat. Flera modeller har funnits men den vanligaste är den fyrkantiga typen med låda för det malda kaffet. Den tillverkas faktiskt fortfarande i modern och effektiv version t.o.m. för finaste snusmalning.

Kaffepannan vårt käraste husgeråd

Kaffekittel, kaffepetter, kaffepanna . . . Vårt käraste husgeråd har många namn och har också växlat utseende alltsedan början av 1700-talet, då kaffepannan dök upp i enstaka svenska hem och började sitt segertåg i följe med den allt populärare nya drycken.

Första gången kaffepanna nämns bland hushållsföremålen är i en auktionsförteckning från 1709. Den panna var av koppar, som var det allenarådande materialet i de pannor man kokade kaffet i ända in på 1900-talet, tills aluminiumet kom som ett alternativ.

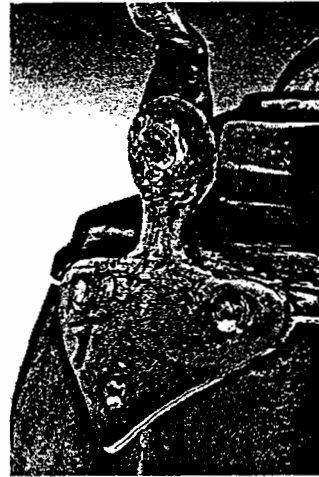
Kaffepannan var alltså under 1700-talet något ganska exklusivt som inte fanns i många hem. Man finner inte heller ofta 1700-talskaffepannor i antikaffärerna.

Hur gammal är kopparpannan?

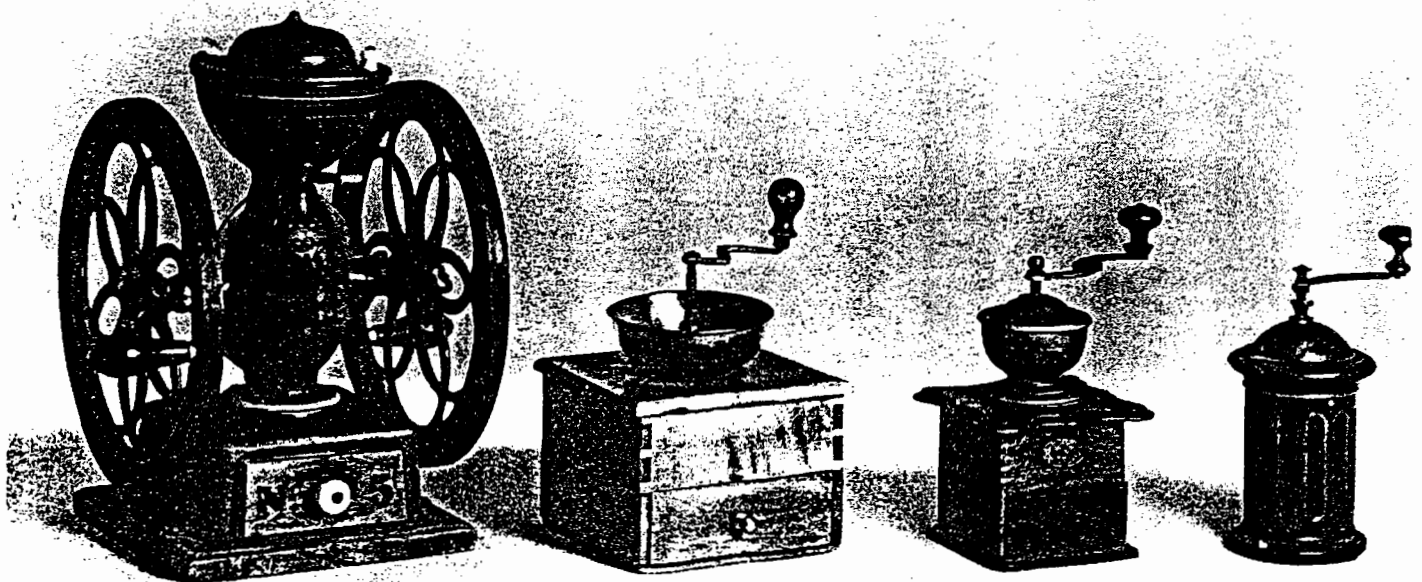
Typiskt för 1700-talspannorna är att de är ovala och låga och har kraftiga hankfästen. De tidiga 1800-talspannorna är runda och har liksom 1700-talspannorna pipen fäst med klamrar och slaglod. Det innebär att man ser en ojämn gulaktig rand runt pipen av den gula lödmetallen och karakteristiska flikar där kopparplåten klippts upp för att flikarna skall "klamra" om varandra före lödningen.

De senare 1800-talspannorna har en fals runt pipens fäste. Man gick efter 1840 över till att fästa pipen med en annan metod och den gula lödmetallen och klamrarna förekommer inte längre runt pipen.

De tidigaste 1800-talspannorna har hankfästen som baktill är hjärtformade och framtill går ned i något som liknar en hästsko. Under 1800-talets lopp blir de mera långsträckta och vid århundradets slut görs de raka och rektangulära.

På detaljbilden t.v. syns det hjärtbladsformade bakre hankfästet på den tidiga 1800-talspannan. t.h. syns det rektangulära fästet på den sena panna. Locket och den lilla rullade knoppen är lika på båda pannorna.

NÖDMAT

Det karga klimatet och de korta somrarna i vår del av landet gör att många platser här inte är lämpade för sädesodling. Nu för tiden gör det inte så mycket. Vi kan alltid gå till affären och köpa det mjöl vi vill ha. Svårare var det förr i tiden när man måste leva på det man kunde odla själv. Slog skörden fel kunde det innebära katastrof. För att dryga ut mjölet blandade man i olika ämnen. På vissa platser var det sällsynt med bröd bakat av enbart mjöl. Det var bara till högtidligare tillfällen man bjöds sådana läckerheter.

Det första man tog till var agnar och delar av halmen. Räckte mjölet ändå inte kunde man dryga ut det med mossa och bark. Under verkliga kristider hände det att torkade och malda ben ingick i brödet.

Det finns många berättelser om vad människor var tvungna att äta när det var hungersnöd. Vanligast är berättelserna om barkbröd. Det gjordes av den inre vita delen av tallbark. Den användbara delen av barken togs loss och lades i kokhett vatten för att kådsmaken skulle gå bort. Sedan torkades och krossades den. Till sist maldes barken till mjöl. Barkmjölet blandades med vanligt mjöl och degen behandlades på vanligt sätt. Degen var svår att baka ut och hade man otur kunde brödet ta eld och brinna i ugnen. Barkbrödet blev sprödare och hårdare än bröd bakat på enbart säd. De som ätit barkbröd påstår att det har en besk smak.

Mjöl av bark användes inte bara till bröd utan även till gröt och välling. Längre trodde man att bröd bakat på barkmjöl var urusel föda. På senare tid har man förstått att barken innehåller en hel del näring.

När det var ont om mat var det viktigt att ta vara på allt som gick att äta. Bär var viktiga eftersom de var rika på C-vitamin. Att leva på bär går däremot inte. För att en kvinna ska få i sig dagsbehovet av energi, protein, järn och C-vitamin måste hon t ex äta 6 kg lingon per dag.

Hur dåliga tiderna än var ville man inte äta svamp. Det tyckte man var komat.

BORDSSKICK

Varje måltid började och avslutade man med en bordsbön. Den lästes högt eller lågt. Så här kunde bönen låta i Brunflo socken:

I Jesu namn vi gå till bords
äta och dricka på Guds ord.
Gud till ära oss till gagn
så få vi mat i Jesu namn.

eller

Gud välsigne maten Amen

Man slutade med:

Tack gode Gud för maten Amen.

Vanligtvis satt husbonden och dennes äldste son vid var sin kortända av bordet. Hustrun däremot satt inte med vid bordet. Hon hade inte tid eftersom hon skulle passa upp resten av familjen. Det var lugnare för henne att äta när de andra hade avslutat sin måltid. Pojkarna skulle ta av mössan vid bordet. Man skulle vara tyst och inte klaga på maten.

Det var vanligt att man åt ur samma skål. Ibland delade alla skål, ibland bara tjänstefolket. Gröten serverades i en skål och mjölken i en annan. Man var mycket noga med att var och en höll sig till sin kant av grötfatet, och nåde den som tog för mycket av det som var godast. De flesta ägde några porslinsallrikar, men de stod för det mesta i skåpets tallrikshylla och användes bara vid riktigt högtidliga tillfällen.

Dryck fanns på bordet i en träkanna med pip eller i ett tennstop. Alla drack ur samma kanna direkt ur pipen. Var och en hade sin egen sked, som man inte diskade utan slickade ren. Skedarna brukade förvaras i en låda i bordet. Kniv och gaffel användes normalt inte av vanliga människor, möjligen kunde någon äldre person med dåliga tänder ta en kniv till hjälp för att finfördela seg mat. För att små barn skulle klara att äta hårdare föda tuggades maten först av någon vuxen.

MJÖLKRÄTTER

Flötgröt

$\frac{1}{2}$ l grädde och 4 dl vatten kokas i $\frac{1}{2}$ - $\frac{3}{4}$ timme. Vetemjöl vispas i till lagom grötkonsistens. Vispa gröten tills fettets avsevärt avskiljs.

Ät flötgröten med mjölk eller grädde.

Färskost

Värm 5 l sötmjök till fingervarmt. Tillsätt 1 msk ostlöpe. Då mjölken ystas sig silas man ifrån vasslan.

Gammalost

Osten tillverkas av hälften sötmjök och hälften skummjök. När osten torkat, smörj den med sirap, salt och eventuellt konjak.

Osten brukade göras i fäboden under sommaren. Lägg ned osten på hösten i en stenkruga. Låt osten ligga till jul.

Grynost

3 liter mjök

1 ägg

1 msk löpe (knappt)

1 tsk salt

1 msk socker

Grädde

Mjölken uppvärms till halvljus temperatur. Ägget, löpen, saltet och sockret vispas upp och hälls i mjölken, som ska "stanna". Massan röres därefter sönder med visp och kokas sedan tills nästan all vassla försvunnit. Lite grädde tillsätts.

Recept: Anna Eriksson, Gällö. Ur Gamla maträtter från Jämtland och Härjedalen.

Grynost

10 l mjölk värmes till fingervarmt. 4 tsk ostlöpe röres ned. Låt stå på svag värme tills vasslan syns. Skär ett kryss och låt sjuda tills vasslan kommer upp. Skär sönder så att det blir grynigt. Koka in vasslan. Rör om så att det inte bränns vid.

Under tiden vasslan kokar in kan man ha i 1 msk sirap eller 1 kanelstång eller 1 bit "salasupp" (sälgticka hård svamp som växer på sälgar, luktar lite vanilj).

När nästan all vassla kokat in drar man kastrullen från spisen. När grynosten kallnar ska man inte röra om, då blir den sandig. I den vassla som nu är kvar kan man blanda vispad eller ovispad grädde.

Recept: Berit Norlén, Oviken. Ur Mat och krus från Jämtland.

Kesfil

2 l mjölk
1 tsk ostlöpe

Värm mjölken till ca 37°. Rör i ostlöpen och låt stå i ca 30 minuter. Serveras ev med vispad grädde, kanel och socker.

Römgröt

8 dl grädde
2 dl gräddfil
2 dl vetemjöl
1 tsk salt

Koka upp grädde och gräddfil. Rör ned mjölet och tillsätt saltet. Låt koka under omrörning tills gröten delar sig och flottet ligger synligt.

Recept: Laura Winter ur Länstidningen.

Stekost

3½ l mjölk
1 eller 2 ägg
2 tsk ostlöpe
1 bit kanel

Halva mängden mjölk kokas med kanelbiten och får svalna. Vispa ägg och de övriga ingredienserna och tillsätt mjölken. Slås i formar och grädda i 150°. Tas ut ur ugnen när ostmassan blivit gulbrun. Serveras kall.

Recept: Anna Eriksson, Gällö. Ur Gamla maträtter från Jämtland och Härjedalen.

Sötost

1 ägg
1 msk vetemjöl
5 l mjölk
1 msk sirap eller socker
1 msk ostlöpe

Vispa upp ägget med mjölet och ljumma mjölken. Blanda ägg och mjölk. Tillsätt sirap eller socker. Sist ihälles ostlöpen. Låt stå tills massan stelnat. Ett kors skäres i massan som sakta får koka tills den blivit gulbrun och nästan all vassla kokat in i osten.

Koka gärna med en bit kanel. Häll vasslan över osten vid förvaring.

Recept: Anna Eriksson, Gällö. Ur Gamla maträtter från Jämtland och Härjedalen.

Sötost

3 l mjölk
3/4 kkp sirap
1 msk ostlöpe

Låt mjölken sjuda tills den är gulbrun och har minskat med hälften. Tillsätt sirapen. Låt svalna till 37°. Blanda i ostlöpen. Gräddas i form i ca en timme 175°.

Recept: Asta Engström-Olsson. Ur Mat och krus från Jämtland.

MJÖLRÄTTER

Ärtgröt

1 l vatten
1 tsk salt
4 dl ärtmjöl

Koka upp vatten och salt. Vispa i mjölet lite i sänder. Låt gröten koka på svag värme 5-10 min. Rör då och då.

Servera gröten med gott, stekt bogfläsk, färskt eller rimmat.

Recept: Birgit Werner, Bispgården. Ur Östersunds-Posten 10.7 1986.

Kams

$\frac{1}{2}$ l mjölk (el vatten)
Salt
Kornmjöl
ev ngt vetemjöl

Blanda ingredienserna till en deg. Degen formas till runda bollar eller platta kakor.

Kokas i vatten eller vassla tills de flyter upp.

Serveras med vitsås (ev med messmör).

Till kamsen äts stekt fläsk.

Messmörssås 1

Blanda messmör i fläskflottet, späd med mjölk.

Messmörssås 2

Blanda ner messmör i vitsås.

Korngrynslåda

3 dl korngryn
1 l mjölk
Salt
Smör till formen

Smöra en eldfast form. Lägg i korngrynen. Blanda i 5 dl av mjölken och 1 tsk salt. Låt stå svalt över natten eller i minst 5-6 timmar. Slå över resten av mjölken plus lite salt. Sätt in i ugnen som bör vara 175°. Grädda ca en timme. Låt den sedan svalna något.

Servera med smält smör och lingonsylt. Den som önskar kan naturligtvis äta stekt fläsk eller korv till.

Recept: Birgit Werner, Bispgården. Ur Östersunds-Posten 10.7 1986.

Blodklubb

2 dl svinblod

1 dl mjölk

Rågmjöl och vetemjöl

Sirap

Salt och peppar

Fläsktärningar (ev fårtalg)

Hackad lök

Blod, mjölk och mjöl blandas till en lagom smet som smaksättes med sirap, salt och peppar. Fläsk och lök brynes och blandas i. Med en sked klickar man smeten i kokande, saltat vatten.

Till detta serverar man sötsur sås; vitsås smaksatt med ättika, salt och socker.

Recept: Anna-Greta Rodling, Stavre. Ur Gamla maträtter från Jämtland och Härjedalen.

SVINMÅLLA
Chenopodium album.

Allmän på odlad mark.

Av mållorna finns det flera arter som alla kan användas på samma sätt. Av bladen och stjälkarna kan man laga en god spenaträtt. Men de bör helst plockas innan blomningen börjat. Tidigare samlade man in fröna för att mala den i brödsäden under missväxttider.

STUVAD MÅLLA

för 6 personer

1 1 repade mållablåd
1 msk smör
3 msk mjöl
2 dl mållaspäd
2 dl mjölk
peppar, salt, socker.

Bladen sköljs och läggs i kokande lätt saltat vatten. De förvälls omkring 10 min. Tag upp mållan och låt den rinna av. Hacka bladen i mjölet. Fräs smör och mjöl. Lagg i mållan. Späd med mållaspäd och mjölk. Koka några min under ständig omröring. Smaksätt med socker och kryddor.

(Recept efter : Ida Tegnér-Högstedt).

KÖTT

Flottmilja

$\frac{1}{2}$ kg fläskben

1 l vatten

Salt

Sås:

3 dl buljong + fett av buljongen

50 g mesost

$1\frac{1}{2}$ msk kornmjöl

Tunnbröd av kornmjöl

Fläskben eller fläsklägg, saltade eller rökta i bastu eller ugn, kokas sakta så att flottet flyter upp. Flottet skummas av och i detta tillsättes getmessmör som kokas till sås. Spadet, som bör vara okryddat, öses över ojäst kornbröd, brutet i stora bitar tills detta är genomblött, varefter spadet silas av. Det genomblöta brödet serveras med den färdigkokta såsen.

Recept ur Gamla recept och maträtter, bröd och ostsorter.

Sluring

Man steker fläsktärningar i en stekpanna och saltar. Så slår man på vatten och när det kokar upp vispas vetemjöl i till en tunn gröt.

Kokkött

D v s kött som kokas med morötter, kålrötter och palsternackor. Köttet äts med grönsakerna sedan använder man buljongen till soppa med klimp.

Leverkaka

2 kpp risgryn

3 ägg

1 dl russin

Sirap

3 hg lever

Koka levern i en timme. Låt kallna. Koka risgrynen i 8 dl saltat vatten i 10 minuter. Späd med leverspadet eller $\frac{1}{2}$ kkp mjölk. Fortsätt kokningen i 15 minuter. Låt kallna. Tillsätt ägg + russin och 3 msk sirap. Salta. Riv i levern. Gräddas i ugn ca $\frac{3}{4}$ timme, 200°.

Recept: Ida Engström. Ur Mat och krus från Jämtland.

SOPPOR

Fiskvälling

Koka sik eller harr tillsammans med lite skivad gul lök. Fisken skall fjällas men kokas med huvud. Den skall bara sjuda. Salta i spadet.

Fräs smör och mjöl i en kastrull och slå fiskspadet i. Eventuellt kan man blanda med mjölk. Långt tillbaka gjorde de i stället en redning av mjölk och vetemjöl. Den skall vara som tunn, tunn sås. Då vällingen (soppan) är färdig häller man i klippt gräslök, lite tjock grädde och en smörklick. Det skall bli en simmig soppa.

Kokt potatis serveras till.

Recept: Elvira Ericsson, Kövra. Ur Mat och krus från Jämtland.

Soppa av fårskänken

När fårbogen är slut, kan man göra en god soppa av benet, som läggs i en gryta med vatten. När det kokat ett tag, så kan man lägga i lök, potatis och rotfrukter. Salta ev.

BRÖD

Kambröd

10-15 kokta, malda potatisar

10 l mjölk

Sirap efter smak

Salt

2 paket jäst (ej torrjäst)

Rågsikt eller samsikt tills degen känns lagom hård.

Alla ingredienserna blandas och knådas till en smidig deg som får jäsa en timme. Ta en degklick stor som ett kaffefat och kavla ut den till 44 cm i diameter. Kavla med kruskavel och grädda i riktig bakugn.

Recept: Adela Strömstedt, Frösön. Ur Länstidningen 6.3 1981.

Mjukt tunnbröd

5 l sötmjölk

2 kg rågsikt

1 kg kornmjöl

Så mycket vetemjöl så att det blir en ganska lös deg

Anis och fänkål

2 kkp sirap

1 kkp socker

2 paket jäst

Salt

1 dsk hjorthornssalt

Ev 1 hg matfett

Ljumma mjölken och slå den över mjölet. Rör ut jästen och blanda i den. Blanda i resten av ingredienserna. Låt degen jäsa i nästan två timmar.

Recept: Anna Eriksson, Granbo. Ur Land nr 19 1977.

Mormorsbröd (lättbakat tunnbröd)

5 l mjölk (rumsvarm)

1½ l havregryn

1 kkp socker

50 g jäst

1 pkt hjorthornssalt

2 tsk salt

1 kg rågsikt

3 paket vetemjöl

Ev kryddor.

Låt havregrynen svälla i mjölken en stund. Tillsätt övriga ingredienser. Låt degen jäsa ca en timme före utbakning.

Recept: Anna Hägg, Brunflo.

Paltbröd

7½ dl blod
2½ dl vatten eller mjölk
2 dl sirap
2 tsk salt
25 g jäst
Nejlikor till kryddning
Rågsikt
Vetemjöl till utbakning

Låt degen jäsa och baka sedan ut den och grädda som tunnbröd.

Recept: Elsa Hägg, Brunflo.

Ärterbröd

Ärtermjöl
Vetemjöl
Mjök
Salt

Blanda i mjölet i riktigt varm mjök (inte kokande). Degen ska inte jäsa, men den ska vara varm när man börjar bakningen. Kakan kavlas ut i ärtermjöl tills den är riktigt tunn. Gräddas som tunnbröd. För att kunna vika brödet på sitt speciella sätt måste kakan in i ugnen igen, bara en liten stund. Sedan tas den ut och vikes snabbt.

Recept: Karin Dahlqvist, Alsen.

Barkbröd

Den inre vita delen av tallbark torkas, söndertröskas och urlakas ev i vatten. Därefter torkas den igen och mals.

Lägg mjölet i baktråget utan jäst och slå över kokhett vatten. Tillsätt så mycket kornmjöl att degen håller ihop. Baka ut som tunnbröd.

Tunnbrödsstut

Det bör finnas mjukt och hårt, ojäst bröd att välja på. Mjukt tunnbröd äts förr ej i vardagslag.

Pålägg

messmör, fås i "buan"
ost-färskost, fås också i "buan"
fårbog, saltad el rökt

DRYCKER

Enbärdricka (1)

1 dl enbär
12 dl vatten
1 tsk malen pommerans
1 msk honung
1 tsk vanlig jäst
Enriskvistar

Lägg enbär, enriskvistar och pommerans i en kastrull. Häll över vattnet och koka 20 min under lock. Mosa bären i kastrullen. Sila vätskan ner i en skål. Tillsätt honungen. När drycken svalnat till ljummen tillsätts jästen. Lägg en tallrik som lock och låt brygden jäsa 1-2 dygn. Skumma av jästblåsor och drycken är färdig.

Enbärdricka (2)

1 kg socker
25 g jäst
15 droppar enbärsolja
2 msk sockerkulör

Socker och jäst löses i vatten, enbärsolja och sockerkulör tillsättes. Fylls därefter på flaska utan kork, vatten tillsättes till 10 l. Låt jäsa i rumstemperatur, gärna något varmare i ett dygn.

Kyl drickan och sätt på kork. Hållbarhet ungefär en vecka.

Enbärdricka (3) Användes på Jamtli

10 l vatten
50 g jäst
1 kg socker
15 droppar enbärsolja
2 msk sockerkulör

Värm vattnet till 37°. Rör ut jästen i litet av vattnet. Blanda sockret med litet av vattnet i en dunk. Häll i jästen, enbärsolja och sockerkulör. Häll på resten av varmvattnet. Låt stå 1 dygn utan kork i rumsvärme.

Korka igen och låt stå kallt, så håller den en vecka.

Öl (12 liter)

900 g maltextrakt
570 g vitt socker
50 g humle
10 $\frac{1}{2}$ l vatten
1 påse öljäst

Lös upp maltextraktet i 2 $\frac{1}{2}$ l vatten, koka upp, lägg i hälften av humlen och koka under lock 30 min.

Tillsätt resten av humlen och låt koka ytterligare 15 min. (Du får vört).

Tag bort kärlet från elden och låt stå några min.

Häll sockret i ett väl rengjort stort kärl (ektunna ?) och häll över vörten genom silduk.

Skölj humlen i en dryg l kallt vatten och tillsätt det. Humlen kan nu slängas. Rör om så att sockret blir grundligt upplöst.

Tillsätt resten av vattnet, täck över kärlet och vänta tills brygden svalnat till 24°. Strö över öljästen och rör om grundligt.

Placera kärlet i rum med jämn temperatur (ca 12°). Låt stå 5-7 dagar.

Skumma brygden varje dag och torka bort den döda jästringen som bildas vid ytan. Rör om ordentligt. Håll då kärlet övertäckt.

När jäsningsen slutat och ölets yta klarnat, skall ölet stå på kall plats i 2 dagar för att klarna ytterligare. Buteljera sedan så att 3 cm återstår till korken.

Tillsätt $\frac{1}{2}$ tsk socker i varje flaska, korka igen och skaka så att sockret löses. Låt stå i ett varmt rum tills sockret jäst bort. Ställ sedan på kall plats 3 veckor, medan ölet mognar.

Ur "Beginners Book of Home Beer-making".

Norskt öl

1 $\frac{1}{2}$ - 2 kg farinsocker
50 g jäst
12 l vatten
2 citroner
ca 30 g hel ingefära

Koka vattnet, häll i socker, dela citronerna i 4 delar. Låt vattnet svalna, rör ner jästen. Låt stå i 24 tim utan lock. Sila ifrån och häll på flaskor.

Älgörtsdricka

(Knappast tidsenligt, men mycket populärt)

40-45 klasar av älgörtens blomkronor

2 kg socker

2 stora citroner

60 g citronsyra

2 l kokande vatten

Atamon att skölja flaskorna i

Eventuellt 15 svartvinbärsblad

Citronerna skivas. Varva dem med blommorna och sockret samt citronsyran. Häll på kokande vatten. Rör om. Sätt ett lock på kärlet och ställ det kallt ca 5 dagar. Rör om varje dag. Häll på atamonsköljda flaskor och förvara kallt.

Älgörten (Jämtl. Skravagresä) innehåller acetylsalicylsyra, så den är bra mot huvudvärk. Den stoppar också infektioner. Roten är näringsrik.

HUR MAN HÄLSAR OCH TILLTALAR VARANDRA

Vi som arbetar i gårdarna:

Den som kommer säger "Guds fred".

Den andre svarar "Gu'sinn" = "Gud signe".

Till turisterna som ofta inte säger något alls har vi sagt "Guds fred", "välkomna" o s v.

När de gått, har vi sagt "Gud signe".

Småpigor och drängar bör lära sig dessa hälsningsord genast samt att niga och bocka för vuxna. Pojkar tar alltid av mössan inomhus.

Stina tilltalas "mor" av pigorna och "Stina" av systemen och Olof.

När man pratar om Stina och Olof kan man säga "gästgivarmor" och "gästgivaren" (gäschivarmor, gäschiverska och gäschivarn').

När Olof pratar om Stina kan han gärna kalla henne "keringa", "keringa mi" = frun, min fru. Detta är absolut inte förklenande. Likaså kan Stina kalla Olof "gubben" eller "gubben män".

Man knackar inte, då man går in till en granne, man står vid dörren och trugas att sitta. Man sätter sig då vid dörren. Sedan måste den som kommer trugas att äta och dricka.

VARDAGSLIV PÅ EN BONDGÅRD

Utdrag ur "Ur det fordomtima jämtska folklivet av J L Saxon 1924

- Januari** - spinning och vävning
männen i skogen
- Februari** - fårklippning
- April** - storbak
brännvinsbränning, inför påsken
- Maj** - förbereder sommaren
bakning
brännvinsbränning
sopning av gården
ängarna krattades
gödsel hackades ut
sådd, slutet av maj
fårklippning
potatissättning
- Juni** - buföring, första hälften av juni
storrengöring av gården
flyttade ut i bryggstu
vävning av klänningsväv och sömnad
vittjade fäboden på sådant som man skulle komma att
behöva under slåttern, förde i sin tur med sig småbröd
till fäboden
- Juli** - slåtter, 8 veckor
sädesskörd
kvasttillverkning
- September** - buföring hem
lingonplockning
potatisupptagning
hampa och lin bearbetades
fårklippning
- Oktober** - slakt, i ny, ej i nedan
ljusstöpning
skomakare och skraddare på besök
- November** - tröskning
tog in sommarkördonen
malning i skvaltkvarn
storbak
husförhör
fårklippning
maldrycksbrygd
- December** - bränning av julbrännvin
småbrödsbak, matbrödsbak
stortvätt
vedhuggning
svinslakt

Det jämtska året

Efter julen började kvinnorna att spinna och väva. All spinning utfördes i ladugården, då det gick lättare. Råvaran blev mjukare av fuktigheten där. Häckling av hampan skedde där också.

Den finare ullen sparades till klänningar. Klänningarna var randiga på längden och en stillsamt brun ton var förhärskande.

Innan vävningen började, kokades garnet upp i aska, ben och fett för att det skulle bli mjukare. Det sköljdes därpå.

Då allt var vävt, lades linnevävorna i lut och placerades sedan på snöfläckarna till blekning.

Männen hade sitt arbete i skogen efter jul.

Till påsk gjordes storbak, brännvin brändes, man skurade och man hackade granris till att strö på golven.

Sommarförberedelser

Pingsten firades högtidligt.

Man beredde sig för sommaren.

Man bakade och säd mältades för beredandet av dricka.

Brännvin brändes.

Det sopades på gården och kring husen så fort snön gått av. Likaledes befriades ängarna medels räfsa från kvist och ral.

Gödseln hackades ut. I detta arbete var kvinnorna med och slog sönder knölar av gödsel och torv.

I slutet av maj förrättades sådden. I detta arbete var kvinnorna med.

Fåren klipptes.

Så snart det blivit grönt, fick kreaturen gå på bete i gårdens närhet.

Potatisen sattes.

Buföringen ägde rum i första hälften av juni, alltid före midsommar. Buföringen medförde tyg till sömnad på lediga stunder. Hon medförde även stickgarn till bindning (vantar, strumpor). Av kosvanshåret spanns och virkades en siltapp och en tvättlapp - den senare att skura mjölkträgen med.

I september återvände man från fäboden, "buförde hem".

Hemarbete under sommaren

Då buföringen ägt rum, skedde storrengöring i hemmet; den största under

året. Boningshuset, bryggstugan, härbärgat, ladugården, allt gjordes fint. Sängkläder vädrades o s v.

Nu flyttade folket ut i bryggstugan för sommaren.

Husmodern och pigan vävde nu klänningsväv och sydde linet. När detta var gjort, beredde man sig att från fäboden vittja (hemföra) smör, ost, messmör och grynost till slåttern. Detta kunde utföras av såväl man som kvinna. Den som gjorde det medförde till fäboden kaffe och småbröd till fäbodstorsan.

Slåttern

Första slåtterveckan var Joelsveckan (13 juli). Slåttern räckte i åtta veckor. Hela familjen flyttade med den till de olika slåtterplatserna. Den första av dessa var fäboden.

Under höskörden skedde som regel ingen kokning av mat under dagens lopp, utan med levde på kallgröt, spickekött, bröd och fäbodens läckerheter.

När folket drog till fäbodarna, stängdes huset icke. Tvärtom fylldes vedlådan med ved, bäddades sängarna upp och dukades bordet med allehanda brödsorter, smör, mesost o s v. Detta för att sådana som åkte förbi, skulle finna både mat och en bädd samt kunna tända en brasa. Aldrig stals något från det omtänksamma värdfolket.

Sädesskörden

En person skulle skära en måling per dag. Maten bars till dem ute på skördefältet, som var långt från gården.

Medan man vid höskörden just aldrig fick någon kokt mat utan levde på kallgröt o s v var det styvt med maten under sädesskörden.

Bland annat hämtades ett par bockar från fäbodarna och slaktades, så att man fick färskt kött. Kvinnfolken fick laga mat hela dagen, ty det var inga regelbundna måltider för den del av skördefolket, som var så nära gården att de kunde gå hem och äta. De åt ej förrän de var färdiga med det de föresatt sig. Arbetet var den tidens lösen.

All skörd utfördes med handskära.

Kvastris

Då lövet fällts, letade man björkris till kvastar. Karlarna var med vid kvasttillverkningen, men endast för att binda ihop kvastarna. Kvinnfolken ansågs ej ha nog hårda fingrar för det arbetet.

Lingonplockningen

Denna försiggick sedan man fått hem kreaturen från fäbodarna. Den förrättades av kvinnfolken. Så fort man blivit färdig med att mosa lingonen,

alltså i slutet av september, tog man upp potatisen.

Potatisupptagningen

I detta arbete deltog både karlar och kvinnfolk.

Potatisen hackades upp med hacka.

Man tog in skörden från sädesfälten ungefär samtidigt med potatisupptagningen.

Rivning av potatis till mjöl och gryn skulle alltid vara förrättad före slakten. Till detta arbete lejdes folk. Vanligen malde man en tunna potatis, men ibland mera, beroende på skördens storlek. Den malda råa potatisen togs genom såll. Efter torkningen sållades mjölet. Grynen användes till gröt.

Hampan

Nu bröts och skäktades hampan. Det var kvinnornas göra.

Slakten

Denna ägde rum i oktober. Man ville ha slakten färdig, innan kreaturen sattes in, dels för att det var trångt om utrymme, dels för att man ville spara på höet.

I varje socken fanns någon som var van att förrätta slakt och denne anmodades.

Man slaktade alltid i ny. Det var svårare att få av blodet, om djuren slaktades i nedan och köttet blev segare.

Djuren bands och stacks, men någon bedövning kände man ej till.

Man tog väl till vara på allt vid slakten. Våmmen sönderskars och av den syddes påsar för blodkorv. Tarmarna användes till korv (kött-, lung- och skrapakorv, innanmätesdelarna). Av fötterna, öron och mindre huvuden gjordes sylta. Av hjärna och lever gjordes grynkörv, som blandades med mjöl och söt mjölk och kryddades med fänkol. Klövarna kokades till fett, varmed spinnrocken smordes. ~~⊗~~

Nötkreatur, får och getter behandlades på samma sätt vid slakten.

Köttet saltades i ett stort kar i 14 dagar. Därefter torkades det i bastun på störrar under taket. Sedan det torkat, röktes det helt hastigt med enris. Det ansågs som krydda på köttet.

Vid en ordinär slakt slaktades 10-12 småfä och 1 ungnöt.

Det ansågs fint att ha mycket kött och detta visades för främmande som ett prov på husets välstånd.

Kött kunde hålla sig i 2-3 år.

Ljusstöpning skedde omedelbart efter slaktens avslutning.

Skomakaren och skräddaren

Dessa kom efter ljusstöpningen. De var ambulerande sockenämbetsmän. De bodde och åt i huset och det var kalas varje dag, då dessa hantverkare var där, för de skulle ha särskilt god mat. Det bryggdes även särskilt gott dricka åt dem.

Alla för fälltäcken och pälsar avsedda skinn bereddes i hemmen.

Tröskning

Denna begynte i november. Det var vanligt att man tröskade med tre slagor, ibland med två - riktigt fattiga grannar som bara hade en tröskade i lag.

Det skulle vara färdigtröskat och säden kastad, så att man fick bära upp säden i kornboden på platsen.

Då logen blivit tom, tog man in sommarkördonen.

Malningen

Malningen förrättades av bönderna själva i någon skvaltkvarn. Det var karlarnas göra. Det pågick natt och dag och det finns många historier om spöken i de gamla kvarnarna.

Storbak

I november ägde storbaket av matbröd rum. Man bakade då tunnbröd av kornmjöl i 2-3 dagar.

Ärtbröd bakades även.

Man drog över kakorna med vatten för att brödet skulle se finare ut och hålla bättre mot söndersmulning.

Man kunde baka 500 kakor om dagen.

Husförhören

Dessa hölls i november. De pågick mellan kl 10-16 på dagen. Valfägnaden bestod av en sup, kaffe och dopp. I husförhörsgården blev prästen och några få inbjudna bjudna på middag, de övriga gästade granngårdarna.

Ullen

Fåren klipptes vid Mikaelsmäss (slutet av september). Det var storklippningen av långull.

Därefter ägde fårklippning rum i slutet av november, i februari och maj. Denna ull kallades "väft".

Skrubbningsen av ullen var pigans sak.

Vid skrubbningsen blandades den del av den svarta och vita ullen som skulle bli gråvadmal.

Till kardningen av ullen lejdes hjälp. Stora "vippor" av kardningen hängdes då i köket, så att folk som kom in skulle se vad kvinnorna uträttat.

Även vid spinningen lejdes hjälp, om ej husets kvinnor var många nog för att hinna med det.

Det ansågs som en stor skam för en kvinna att redan vid 16-17 års ålder ej kunna spinna.

En spinnerska skulle åstadkomma minst en härva på 16 pasman (?) per dag och dessutom sköta kreaturen. Slapp hon från kreaturen skulle hennes garnmängd vara dubbel.

Maltdrycksbrygd

Till mältningsen togs det bästa korn. Råg var nog ansedd som bättre, men då råg sällan odlades i någon större mängd här i provinsen och den lilla mängd som odlades åtgick till tjockbröd, så fick kornet duga.

Dricka brygdes av 1 lispund malt. Härav blev det 20 kannor "goddricka" och så mycket svagdricka man ville; 50 kannor var vanligt. Det tappades på kaggar.

Julbrännvinet

Detta brändes i början av december.

I ett vanligt bondhus bars för ändamålet upp en tunna potatis ur källaren, som aldrig befann sig under huset.

Potatisen sköljdes, kokades och stampades.

För att övertyga sig om att allt starkt var "urdraget" tog man en smula av det rinnande, slog det ovanpå huvan och tände på. Brann det ej, fanns ej något mer att bränna däri, utan man fick byta om pannor. Varje kok drog ungefär ett dygn.

Sedan det blev olovligt att bränna, fortsatte några att lönnbränna. Drängen eller husbonden måste då gå på vakt om natten. Bränningen sköttes av pigan.

Brännvinsbränningen kunde pågå ett par veckor.

Småbrödsbakningen

Denna ägde rum i december.

Tunnrån, flötost, krokas, tärningar, järnbröd. Matbröd - rågröd och halv-tjockbröd.

Stortvätt

Till jul hade man en större tvätt än vanligt. Då skulle även "strig-madrasserna" tvättas. Dessa madrasser stoppades med råghalm (långhalm). I ylle-madrasserna hade man dun.

Dukar användes på bordet endast under julen eller då det var främmande.

Dukarna var hemvävda, av linne, ej hampa.

Linnen torkades inne och manglades med handkavel.

Vedhuggning

Före jul skulle så mycket ved vara huggen, att man ej behövde utföra sådant arbete under helgen.

Svinslakt

Svinslakt förrättades kort före jul. Den påbörjades tidigt på morgonen. 1 å 2 svin slaktades på en ordinär gård.

Korv gjordes och pressylta pressades i ett ostkläde. Fötterna syltades hela. Syltspadet kokades med gryn till en gröt, vilken sparades till jul.

Av blodet bakades paltbröd. Blodet saltades vid slakten och fick stå till efter jul, då bakningen av palt och paltbröd skedde.

Sjulsmässodagen

Dagen före julafton skulle det vara skurat före dagningen.

Så påsattes en stor gryta med fläsk, korv och kött. Skummet avtogs. Tunnbröd uppmjukades i vatten och saltades något. Skummet upphettades nu och slogs på tunnbrödet. Detta kallades "flottmilja" och åts på kniven. Det var den jämtska ersättningen för dopp i grytan.

Samma dag utbreddes halm på golvet så fort det blivit ljust. Ibland hackade man av den, så att det ej skulle bli svårt att gå. Ny halm lades i sängar och madrasser.

Julafton

Denna dag var man uppe tidigt. Allt som behövdes utifrån togs in på morgonen.

Tak och väggar kläddes; likaså ljustakarna. Gardiner sattes upp. Knivar, mässing och tenn skurades.

Husmodern tvättade sig i ansiktet inne i stugan och dukade julbordet, medan det övriga husfolket tvättade sig i bykkaret ute i ladugården.

Då de tvättade och högtidsklädda inträdde i stugan, var sålunda julbordet dukat och ljusen tända. Brasan brann i spisen.

Nu bjöds på en sup och klining, kaffe och dopp. I de delar av Jämtland, vars befolkning besökte Järvsömarknaden, köpte man vetebrödsskivor, på vilka det nu bjöds.

Sirap, vört och brännvin blandades; häri lades rågbitar. Ur denna skål försåg man sig med en sked.

Så läste husbonden ett kapitel ur Bibeln samt en bordsbön och en julpsalm sjöngs.

Nu satte man sig vid bordet och det bjöds på lutfisk samt "bätan" (mjukt tunnbröd med smör och fisk) samt korngrynsgröt med mjölk.

Man gick tidigt till sängs. Den som först lägger sig på julafton får först slå höet, hette det.

Juldagen

Man var tidigt uppe, för alla skulle till ottan. Man började med kaffe, en sup och klining.

På julmorgonen var det en noggrann undersökning under julbordet. Det hade sopats där, sedan man ätit på julafton, men var där kvar något korn, kunde man vara säker på att det skulle bli gott kornår.

Det var kappkörning från julottan. Den som först kom hem, skulle först få slå höet, hette det.

Vid hemkomsten från julottan fick man ett stadigt frukostmål, bestående av fläsk, korv, sylta och flottmilja.

Då man vilat litet, bjöds på ett skrovmål bestående av ärt- och tunnbrödskaka, rågbrödskaka, rån, flötost, krok och en sup.

Juldagen gick man ej bort på besök.

Annandag jul

På denna dag började bjudningarna.

Ungdomen hade särskild lekstuga, varvid ett par byar kunde slå sig i lag. Pojkarna höll med spelmän och brännvin och flickorna stod för maten.

Under helgen gick bönderna i byn och hälsade på varandra, så att det var kalas nästan varje dag.

Det var ej sällsynt att även kvinnor tog en sup vid dylika tillfällen.

Efter tjugondagen fick man ej gå och lata sig längre. Man drog på vardags-

kläderna, grannlåten på väggarna togs ned och man bar ut halmen. Brännvinskaggen var tom och goddrickat var slut. Det blev mindre fet mat.

Vardagen och arbetet började igen.

VISP

1. Tag kvistarna vid midsommartid eller ev. när löven är stora som musöron.
2. Tag av barken genom att dra kvistarna mot baksidan av en kniv.
3. När Du fått lagom många kvistar bind då ihop dem till en visp.

4. Jämna till ändarna.

FÄRGA MED BJÖRKLÖV.
ger gulgrön färg.

10 g garn
15 g alun
150 g färskt björklöv

Lövet kokas i 60 minuter varefter soppan silas och alun tillsättes. Garnet som skall vara genomvått läggs i och sjudes i 60 minuter, sköljes och tvättas i svagt tvålatten och torkas.

(Recept: Hansson-Ryd).

"HVAR SVENSK VET VAD NYTTA VEDEN GÖR I SPISEN"

(Linné).

Bystämman i allmänhet

Byarna har funnits sedan urminnes tider. Troligen fanns de innan socknarna bildades. Byn var ett litet samhälle för sig, ett väl sammanhållet kollektiv. Den var ofta väl organiserad. Den hade sin egen "riksdag", sitt beslutande och lagstiftande organ i bystämman. Den hade sin egen lag, den skrivna eller oskrivna byordningen. Den hade sin folkvalde ledare, ålderman, byfogde, ordningsman eller vad han kallades, och dessutom kanske också andra funktionärer. Man hade en bykassa, och för att bringa reda i vars och ens skyldigheter en mängd klubbor och kavlar.

Men man får inte tro att den högt utbildade organisation var en helt och hållet folklig bildning. Myndigheterna fick tidigt sina ögon på byorganisationen och fann att den var nyttig och högst användbar. Det låg därför i myndigheternas intresse att det fanns byordning, byfogde, bystämma o.s.v. i så många byar som möjligt.

År 1742 kom ett "projekt" till byordning för hela riket ut.¹ Det var meningen att detta statliga formulär med eller utan ändringar skulle antagas ute i byarna. Ett mer norrlandsbetonat förslag kom 1758.² Ett för oss ännu viktigare årtal är 1819. Då skickade länsstyrelsen i Jämtlands län ut ett förslag till byordning till alla byarna.³

Men den nöjde sig inte med det. För att byordningen verkligen skulle komma till användning överallt, tillsatte landshövdingen helt enkelt ordningsmän i länets alla byar.⁴

Så blev byorganisationen mer och mer centralt dirigerad. Byns ledare var inte alltid folkvald utan kanske utnämnd av landshövdingen och byordningen var kanske helt enkelt länsstyrelsens tryckta formulär, som antagits med några mindre ändringar.

Olof Svensson uppgav år 1955: "Vi turade om att vara byfogde två år var här i Haxäng. Var det något särskilt, så kallade byfogden ihop oss. Han skickade en lillpojke, som sprang genom byn med en klubba. Klubban var en fyrkantig bit, som det var ett skaft i. Den har nog kommit bort nu. Snöplogklubba hade vi också. Vi höll till med stämman hos olika inom byn och så rådgjorde vi om det var något som skulle göras och som byn var gemensam om. Ibland kunde fruntimmren stöka med kaffe också, men det var inte alla gånger. Ja, det kunde nog hända, att det var en liten "blandning" i kaffet också när vi var samlade."

Från *Rosbol* kan Johannes Eriksson lämna ganska utförliga uppgifter. "Några stadgar har det väl aldrig funnits för Rosbols by. Men det fanns några gamla bestämmelser, som nog aldrig har varit nedskrivna. T. ex. om fisket i bäcken. Två bönder skulle få fiska i bäcken varje år, och så gick det i tur. Fisket i sjön var fritt. Så skulle det gå i tur att "staka sjön". Det var en klubba, som skickades mellan gårdarna, och den som hade klubban skulle staka det året. Byfogde har det alltid varit i Rosbol. Han väljs för två år i sänder bland gårdsägarna."

Bystämman i Börön i Lockne

I Böröns by i Lockne socken förvaras hos Nils Olsson en mycket märklig bok. Det är ett bystämmoprotokoll, som börjar 1819. För Jämtlands vidkommande är det säkert unikt. Jag känner inte heller till något annat från övriga Norrland av denna ålder. Inget norrländskt byprotokoll är mig veterligt förut publicerat.

Byordning. Redan i det första sammanträdet den 25/7 1819 nämnes byordningen. Man får här det intrycket att byordningen var ny och måste läsas upp så att byborna fick kännedom om den. Böröns byordning var handskriven och förvarades länge i Olof Nilssons gård. Hans sons son Nils Olsson minns den mycket väl. I gården fanns f. ö. också en nyare protokollsbok, där det sista sammanträdet protokollfördes år 1904. Både byordningen och denna senare protokollsbok är nu försvunna.

Böröns byordning har förgäves eftersökts i domboken för Brunflo tingslag för år 1819 och vårtinget 1820. En enda gång anföres i protokollet en bestämd paragraf i byordningen. Det är i protokoll nr. 9, där 17 § i byordningen nämnes: "och ingen intagning av utgrannar vid äventyr enligt byordningens 17 §". Detta stämmer varken med 1758 års "norrlandsförslag till byordning" eller med 1819 års länsbyordning. Därför måste Böröns byordning ha innehållit en del ändring i jämförelse med det tryckta formuläret. Men det allra troligaste är ju, att det var 1819 års länsbyordning man antagit. Denna byordning var gällande från den 16/5 1819.⁵ Den måste ha tryckts omedelbart. I protokoll från Lockne sockensällskap av den 24/6 1819 heter det: "Och vid samma tillfälle utlämnade 16 tryckta byordningarna och legostadgan till alla 16 ordningsmän i Lockne socken."

Byklubba har enligt Nils Olsson funnits i byn. Tyvärr har den inte kunnat återfinnas. Länsbyordningen föreskriver hur den skulle användas i § 2: "Sammankallandet sker genom budkafle, den Ordningssmannen alltid hafver i sin vård och kringsänder när så fordras, då den som sist emottagit den, återställer den till Ordningssmannen." Enligt Nils Olsson hade man emellertid ett annat system i Börön, nämligen det att klubban förvarades hos en av bönderna ett år i sänder. Den som innehade klubban var skyldig att gå runt och kalla bymännen till sammanträde på ordningssmannens tillsägelse. Denna uppgift är fullt trolig eftersom man använde samma system beträffande de andra klubborna. Man hade nämligen utom själva byklubban i varje fall två andra klubbor, nämligen snöplogklubba och en klubba för att ange vem som var i tur att "sticka sjön".

Postklubban från Berge

Man får antaga, att det hållits bystämma i Lockne i långa tider, men mer än ett antagande blir det inte. Någon byordning från Lockne före 1819 är inte känd. Det enda vittnesbördet om byorganisation från tidigare tid är klubban från Berge, avbildad härintill. Den bär på sina fyra sidor inskriptionen: "Bonde — Bref — Anno — 1773". Den var dock knappast avsedd att kalla samman byborna till stämma utan troligen en "postklubba".⁷ I så fall angav den väl vem som var i tur att vidarebefordra myndigheternas brev. Bönderna fick ju knappast några brev på den tiden.

Deltagare. Att endast de besuttna bönderna skulle äga rätt att deltaga i bystämman var en självklarhet. En gång — protokoll nr. 10 — är rent av torparna närvarande. Men det är ett undantag beroende på att man denna gång reglerade vissa ekonomiska mellanhavanden med dem. Torparna fick svedja på byns skog, men de skulle i gengäld hålla en del av "skifteshagan", d.v.s. gårdesgården efter bygränserna.

Det fanns emellertid också en annan social gräns i byn. Den framskymtar i protokoll nr. 16 med ordet "halvgårdsbonde". Därmed menas en bonde, som endast hade en gård om ett tunnland skatte. Två tunnland var nämligen sedan gammalt det normala i byn. När man i protokoll nr. 17 fördelade underhållet av byns kyrkbåtar, jämställde man i fråga om ekonomisk bärkraft halvgårdsbönderna med torparna. De verkliga bönderna "tvåtunnlandsbönderna" svarade vardera för en tiondel av kostnaderna. Men halvgårdsbönder och torpare buntades ihop två och två om en tiondel. Nils Persson och Lars Hansson var halvgårdsbönder, de övriga troligen torpare.

Halvgårdsbönderna var i alla fall bönder. De fick deltaga i bystämman och även underteckna protokollen. Bland undertecknarna möter åtminstone två halvgårdsbönder, nämligen Lars Hansson och Olof Persson.

Den sociala skiktningen framträder tydligt i underskrifterna till protokoll nr. 10. Först kommer nämligen de fem storbönderna, sedan två halvgårdsbönder och sist de tre torparna.

Ärenden. Protokollen ger en god inblick i vad man sysslade med på stämman. Det ojämförligt vanligaste ärendet är gårdesgårdarnas underhåll och fördelning. Med det ärendet sysslade man inte mindre än 12 gånger. Det näst vanligaste ärendet var vägarnas och broarnas underhåll, som förekommer 10 gånger. Eldfaran och åtgärder däremot behandlas 6 gånger, fisket 4, buföring och snöplogning vardera 3. Det övriga som behandlas i protokollen måste betecknas som ströärenden. Observeras bör, att själva jordbruket inte tycks ha krävt gemensamma överläggningar, trots att byn endast hade undergått stor-skifte.

Journal af Ordningsmannen Pehr
Engelbertsson i Börön hålne ifrån
Början, då byordningen för grannarne
upplästes till underrättelse den 25. juli
1819

PROTOKOLL 1.

Journal af ordningsmannen Pehr Engelbertsson i Börön hålne ifrån början, då byordningen för grannarne upplästes till underrättelse den 25 juli 1819

PROTOKOLL 2.

September den 26 te. Samlades åter Byamännen att börja uppta någon plan Enligt Byordningen.

Då påstods af ordningsmannen att vägen ifrån sjön till yttre gården var för smal till Byväg och sönderskuren af vårflöde som genom diken säkert kunde afledas.

Då Pehr Engelbertsson åtog sig att igämfylla den grop han uppgräfvitt ofvan för sin fähusbod och grafva upp ett dike öfver om sin gård så långt hans gårdstomt räcker att ställa vattuflödet åt grafven kallat.

Men Pehr Pehrsson bestridde att uppgräfva öfver om sin gård ifrån förenämde dike. Men alla de andra grannar ansåg dätt för nödvändigt och vidgick att så snart dätta vattuflödet genom dessa diken af tagt ifrån vägen, skulle de tillägga en fjerdedels aln hvar till vägen utom stenarne där föra äro nedsatta. Dätt de sedermera skulle gäncka (jämka) och godtgöra Pehr Engelbertsson och Jöns Brodsson på andra ställen, för dänn gord (jord) de af åkren till dänn väg tilllägger.

Ny gärdsgårds Delning är yrkatt och begärt, och af Länsman Nord låfvat att som först förrätta, dänn är på flera ställen mer och mindre felacktig.

Nils Pehrsson tillsades att förbättra sin fehusmur.

ut supra

PROTOKOLL 3.

1820 d 25 te marti sammanträdde på min kallelse alla Byemännen, då Byordningen upplästes och framlämnades till läsning för en och hvar de ärfådta Kongl. Hushållssällskapets handlingar, och äfven vidgick alle Byemän i Börön att till Corectionshusets² början alenast i detta år bidraga en kanna korn hvar.

Äfven ansågs af Byemännen nödvändigt och äfven vidgick att hafva färdig en husstega, en handspruta och i sommartiden hafva en tät så och ämbare till handa, i förvar om någon olyckshändelse med någon Eldsvåda skulle inträffa, dän gud nådeligen från oss afvände och Bevare.

För öfrigt denna gång kunde ej hvarken uptte (upptaga) eller angifva några oordentligheter med Bränvins försäljande eller fylleri i Byn.

Nils Pebrsson
O. Nilsson

Per Ingebrelsson
Jöns Hindriksson
Pehr Pebrsson

PROTOKOLL 5.

1820 d 15 September samlades Byemännen att, § 1 Rådgöra om hägnads delning och stängning emelan Böröns skog och Våges skog och togs dätt beslut, att delningen skall ske den 23. september, Då ifrån Ränsveds skilnan ner till Båthusett³ tages hägnan i 2ne skiftten, att ett skifte blir emelan Rensveds skilnan till Grubbhagan, och dätt andra från Grubbhagan ner till Båthusett, och hägnaden stänges eftter Linjen enligt Carttans utvisning, då öfre skiftett stänges tillfullo i denna höst, och dett yttre skiftett uppstänges till d. 10de October 1821, och Grinnan i Byvägen hålles af Böröns By, och i sjövägen håller Våges mann dän öfre, och i yttre hagen, dän hwilken som hagan tillhör i Grubban görer intett led. Än (?) nytjes öfra vägen så vintter som sommar, i östra vintervägen till sjön göres sidan (sedan) vinter Led kalladt; hålles af dän som äger hagan, och öfverenskomes att Våges By tager hagen i öfre skiftett mitt på skiftett, där svåresta gordmon är. Och dätt yttre skiftett ifrån Grinnan i sjövägen och öster ut så långt däss lott Räcker, som ligger i en bättre jordmon.

§. 2 Hvad Byvägen angår öfver Böröns och Våges ägolott (?), förbättrades år 1818 med stenbrytning och Backgräfning och 1819 brobygning, dän och fördeltes. Och äfven beslöts att i detta år bättre förse. Men är redan så att med häst och kjarra kan framfaras, men när dätt då möter Rensveds och holborgens Bya väg är snart omöjligt att framkomma för oss med häst på landsvägen, hälst som i yttre vägen öfver Holborgs ån är alsingen bro at hvarken folck eller Creatur kan framkomma och i dän öfre vägen nästan lika dåligt, och därtill vid Byarne så igänstängda att man ej kan veta hvar man skal framkoma.

§. 3 Hägnads Delning för Böröns By har ej ännu för länsman gifvits tillfälle, men måste vid dätt första göras.

Hvad Eldstäder och murar angår åtog en hvar sig att själf förbättra och ansvara.

§ 4. Dikning kommer längre fram att angifvas för sockensälskaps ordförande till 1820 års Relation.

§ 5. Grinnar som ligger nödiga i By och kyrkvägen Delades således Emelan Byamännen att Grinnan i Walne skifttshagen hörer Nils Pehrsson till, och Grinnan i Wåge skifttshaga hörer Olof Nilsson till, och i wågvägen nor i hägnan hörer Pehr Ingebrectsson till, och vid Gatan ytter om Jöns Hindrikssons gård hörer grinnan honom till, och grinnan ur (?) gatan vid Pehr Pehrsson gård hörer honom till, och slutligt vid sjön utför åkren hörer Jöns Broddesson till. Dessa Grinner skall ständigt vid magt hållas försvarligt, och intett någodt Bräde ner vid jorden till Besvär.

Hvad dessa 5 § är öfverenskommit underskrifves

ut supra

Pehr Ingebrectsson
Jöns Hindriksson

Pehr Pehrsson
Olof Nilsson, Börön
Jöns Jönsson i Wåge

PROTOKOLL 7.

Den 20 maj 1821 samlades Walne och Böröns Byemän, då Instruktion och Byordningen upplästes och af alla ärkjändes veta innehållet där utaf. Dikning blef uppgifven i 1820 års Relatjon, och ingen nu anmäler sig af dän andras dikning hafva någodt tvång, utan dikes eftter Råd och ämne dätt nästa höst skall uppgifvas. Hagnad (hägnad) i Walne hade ingen af däm emott andra att anmäla, och för Börön ännu odelt.

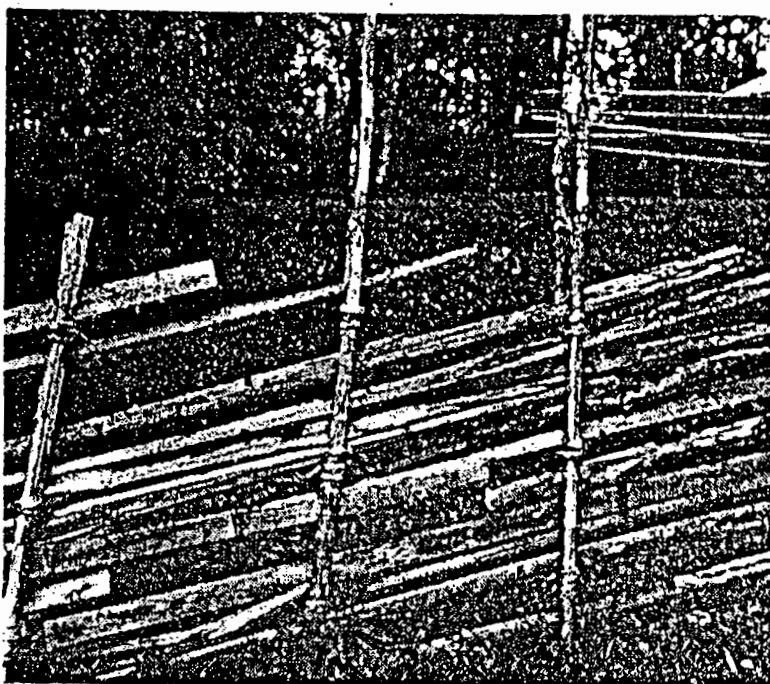
Eldstäder, fehusmurarne hos Olof Andersson och Olof Olofsson i Valne äfven Olof Anderssons Bryggstugumur ansågs någodt kortta och felacktiga, men åtog sig där förbättra själfva till nästa syn. Byvägen emelan Valne och Börön skall innan medsommarstiden förbättras så långtt hvar bys skog Räcker, att okunniga Personer hittar fram.

Frågan om sjösänckning⁴ anser dessa Byemänn sig ej vilja ingå i någon ny gräfning, men bättre Ränsning i forssa ån anses häldre nödigt att socknen deltog uti till bättre fartt med qvarnlasten.⁵

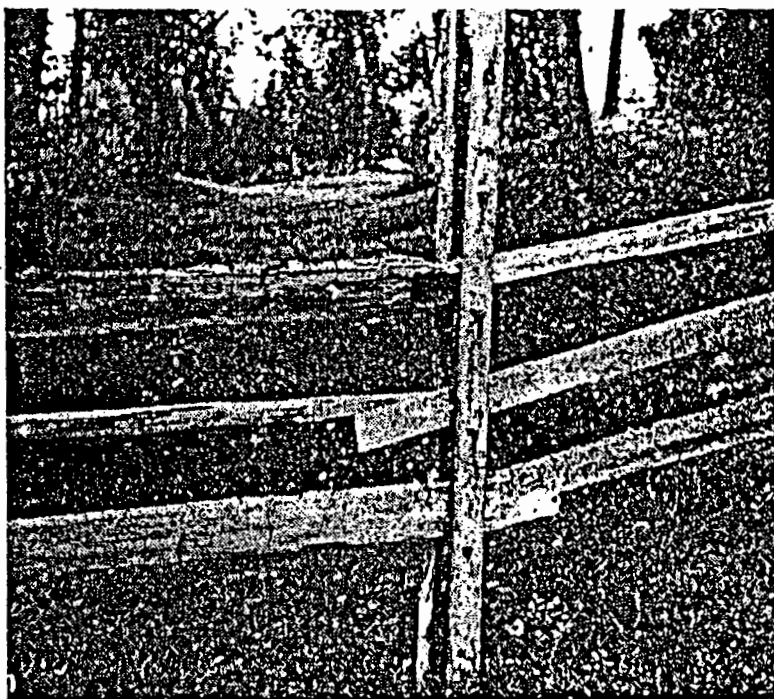
Ofvannämnde ärkjennes ut supra

Pehr Ingebrectsson i Börön
Olof Nilsson i Börön *Jöns Hindriksson i Börön*
Nils Pehrsson i Börön *Olof Olofsson i Walne*

bisittare

"Skihage" i Börön.

"Rohage" i Börön, fotograferad 1955. Det finns numera ytterst litet kvar av denna gårdsgårdstyp.

Lockne
nbygdsförenings
riffserie nr 4
1956

BRUNFLO

Prosten DANIEL BACKMAN

författad 1818

Ur "Sockenbeskrivningar för Jämtland och Härjedalen"
(Lund 1941)

Utan att tilltro mig kunna fullkomligt uppfylla alt hvad Kongl. Jemtlands Läns Hushållningssällskap fordrar af dess correspondande ledamöter, anser jag likväl för min skyldighet att, då äfven jag blifvit dertill kallad, till sällskapetets upplysta granskning öfverlemna följande försök till en

BESKRIFNING

öfver

BRUNFLO Socken

Denna socken, hvars längd ifrån Pelegrimsta eller gränsskillnaden mellan Brunflo och Refsund, till Östersunds bro, gör vid pass $3\frac{1}{8}$ mil, och dess bredd tagen ifrån Brunflovisken öfver Lunds by och skog till Kroken eller Brattfallet i Singån $1\frac{3}{4}$ mil, gränsar i norr mot Gjövisken Åhs socken och Kyrkås, i nordost och öster till Sundsjö, i sydost och söder till Lockne, och stänges i väster af en del af Storsjön, som kallas Brunflovisken.

Socknens folknummer stiger till 1,100 personer, och skattetalet utgör $39\frac{23}{24}$ oförmedlade mantal. Dess bebodda del utgör en ås liggande mellan de dälder, hvilka formeras å södra sidan dels af myror och dels af Storsjön, och å norra sidan af en sträcka myror, hvilken tager sin början norr om Odensala, och på få ställen afbruten af smärre mohalsar, sträcker sig i sydost ända till Hornsjön, samt derifrån genom Böhlessjöarne alt till Hållborgsån.

Inga berg af betydighet finnas i denna socken; de enda som förtjena att nämnas äro de omkring Hornsjön, hvilka dock äro blott smärre kullar, bestående af kalk och gråsten. De märkligaste backar eller högder äro: Wamstakläppen belägen straxt norr om nämnde by, Gustahögden och Hällehögen Bomberget kallad. Jordmånen på dessa högder är kalkblandad lerjord, och skulle med fördel ända högst upp kunna odlas, emedan försök redan visat, att potatoes långt in på hösten der stått fredade för nattfrostens åverkan.

Norr om dessa högder finnes en stor dal, hvars tvärlinea utgör nära $\frac{1}{2}$ mil räknadt ifrån Gusta by i ÖNO till högden vid Kålås

fäbodvall. Urgröpningen eller bottnen af denna dal består af en stor myra eller flo, som ifrån den ena skogen till den andra tvärtlöfver är inemot $\frac{1}{4}$ mil bred. Och dess längd, gående alt ifrån Hällesågen NO om Bodalsby i NW genom smärre afdelningar, norr om Hälle, Lunne, Gerde, Berge, Gusta, Åkre, Wamsta och äfven Optands och Ope skogar, hvars sträcka icke kan till miltal så noga bestämmas, och antager under sitt lopp flera serskilda namn.

Denna myra genomskäres af 2:ne vattendrag Åhn och Bäckens kallade, hvilka sammanlöpa norr på Gerdesägorna, och får der en sänkning i sitt medium, som gör att all syra och smärre vattendrag kunna afledas eller samlas i dessa större, samt afbördas i ett gemensamt utfall vid Hällesågen. Ytan af denna myra är öfvervuxen dels med starr, dels med römossa, som på sina ställen afvexlas med ren- och björnmossa. Genom dikning och odling skulle denna vidsträckta myrtrakt kunna danas till det förträffligaste fält, bördigt för både hö och säd. Omkring holmarne der syran sommartiden hunnit af-dunsta och utlakas visar sig jordmånens fruktbara art. Och det är skada att människjohanden ännu icke försökt att här underhjelpa naturen. För min del tror jag, att denna myra i vederbörlig ordning odlad skulle gifva flera mantal åker och äng. På en ås mellan Ån och Bäckens synes naturen hafva gjort det vackraste utkast till en anseelig by, hvilken då skulle befinna sig i centern af en slätt på hvardera sidan utgörande omkring $\frac{1}{8}$ mil i tvärlinje, omgränsad af 2:ne höjder Gustahöjden å S-västra och Kålåshöjden å N-Nordöstra sidan; tillgång för ved och mulbete skulle icke aflägs behöfva sökas. Och då öppning eller affall i denna trakt vore öppnad kunde med lätthet lika odlingar åstadkommas uppföre Rossmyrans och Lundsägorna och långt in på Optandsskogen. Med ett ord: på detta sätt skulle beredas utrymme och näring för dubbelt så mycket folk som nu befinnes på samma ägor. Der skulle yppas tillfällen till anläggande af flera vattenverk, hvilka skulle sättas i gång af det nu i jorden insugna spridda, men då i 2:ne hufvudrännilar samlade vattnet, och hemmansägarene slippa mödan och olägenheten af sina långa och besvärliga qvarnresor; flera händer som nu falla sysslösa skulle få arbete, och bonden icke behöfva såsom nu sker, nästan simmande släpa sig fram hela milen för att med svårt arbete samla några glest stående starrstrån.

Å södra sidan om förenämnde höjder eller i slutningen som uppstiger ifrån Brunfloviken till Gusta, Berge och Gerde yppar sig ock det bästa utrymme för odling både för hö och säd: en dæld, som börjar väster om Åkre by ofvanför Backens ägor och går ända till Slotte afradsland nära en half mil, kunde göras torr och fruktbar, om bäcken, som nu framsilas genom oräkneliga hinder, upprensades, och en starkare gräfning gjordes i NV om Änges gård der den nu utfaller gående genom Storvikens hästhage ner åt Vikens gård der den skulle få ett betydligt fall, samt dikningar ifrån båda sidorna an-

ställdes till afledande af de källsprång, hvilka nu hafva ingen utväg, utan uppfylla jordmassan omkring sig med vatten och en för årsväxten i nejden skadlig syra. Denna myrtrakt eller så kallade ängar, bestå af bleka och lera till botten samt svartmylla med lerblandning till jordskärpa, och äro bevuxne på våtare afröjda ställen af starr och piprör eller annat myrgräs, och på de torrare af hårdvallsväxter hvaribland här och der finnes: *Trifolium pratense* af ansenlig frodighet, *Epilobium angustifolium*, *Spiraea ulmaria* etc. Trädslagen äro på de torrare ställen i myckenhet asp och björk, jemte frodig gran, och på de våtare myrtall, myrbjörk och vide med flera risslag; bland mossor märkes rödmossan och ganska litet af björnmossan.

Utom desse 2:ne myrdrag finnas ännu inom socknen flera smärre, hvilka med mer eller mindre kostnad och arbete kunde göras fruktbarande; men hvilka rummet ej medgifver att uppräknas, och hvilka alla befinna sig i sitt naturliga tillstånd, och ännu länge torde komma att så förblifva, emedan odlingsfliten lär föga på något ställe här i landet vara så litet försigkommen som i denna socken: också är välmågan derefter, ty de flesta hemmansåboer äro i ett ganska fattigt tillstånd.

Åkrarnes belägenhet är merendels högländt — och sådane ställen dertill valde förmodligen till undvikande af nattfrostens åverkan samt till vinnande af tidigare såningstid. Likväl tror jag, att åkrar äfven på de lägre trakterne skulle lika fördelagtigt kunna anläggas, om syran derifrån afleddes genom dikning, hvilken här anses för en onödighet, sannolikt emedan den kostar för mycket på ryggen, och desutom har af förfädren aldrig varit brukad.

Utom Gerde, Berge, Backen, Änge, Sörviken och Solberg, äga de öfrige byarne inom denna socken både tillräckligt mulbete och öfverflödig skog, hvilken sednare ända till den grad å de flesta ställen vanvårdas, att genom skogseldar och vindfällen hela sträckor göras ofruktbare och otillgänglige. Upprensningen deraf, som vore högst nödig, blir med tiden, om den icke redan är, omöjlig. Och oförståndet synes använda hela sin förmåga att, å de närmast byarne belägne skogstrakter dana ohygglige ödemarker öfvertäckte dels af mossa, dels af afqvistadt ris, och å de mera aflägsne, otillgänglige morasser oduglige till betesmark, emedan boskapen genom kullfallne öfver hvarandra liggande trån hindras att åtkomma de mäst växande ställen. Om derföre bonden, torparen inhysesmannen, heldre än att genom blekning förstöra den närmare belägne halfväxta skogen, kunde förmås, att å de aflägsnare ställen af både stående och kullfallna trån samla sin årsved, så skulle å ena sidan den fördel vinnas, att den yngre, närmare och till andra behof outhärlige skogen bespades, och å den andra, att marken blefve rensad och till mulbete tjenlig. Och hvad som af den gröfre skogen icke till ved behöfdes, skulle med förmån kunna till kohl eller tjära afbrän-

nas. Vinsten häraf är påtaglig. Många händer som nu falla sysslolöse eller uträckas till brottsliga företag skulle derigenom få arbete, och allmän välmåga genom ökade näringsgrenar befrämjas, samt det sjelfförvällade armodet försvinna.

En föga mindre förödande förstörelse på den yngre skogen begås genom den här så kallade barhämtningen (barhuggning). Om, i stället att nedhugga träden hvaraf baret hämtas, qvistarne afhöggos nedifrån upåt till en mans höjd, så vunnes den fördelen att stammen kunde till framtida behof växa och besparas, och marken befriad ifrån sitt täckelse blefve åtkomlig för solstrålens välgörande verkan till befrämjande af en frodig gräsväxt. Äfvensom i de öppnade såren efter kvistarnes afhuggning tillfällen bereddtes till uttrinnande af kåda tjening till terpentinstillverkning. Icke utan rysning må äfven nämnas den grufliga härjning som här och annorstädes årligen föröfvas genom oräkneliga unga träns nedhuggning till gårds-gårdsstörar och band, hvilket skändeliga skogsrån borde öfveralt strängeligen förbjudas.

Vid eftersinnande af denna, våra dyrbara skogars oförsvarliga misshandling, kan ingen rättsinnig medborgare utan bekymmer tänka på de svåra framtida följderna deraf. Mätte derföre hvar och en hushållare, icke endast för sig, utan äfven för barn och efterkommande, hvilkas väl oss jemväl åligger att grundlägga och befordra, taga detta under förståndets och hjertats öfvervägande!

Jordmånen, i allmänhet betraktad, består i denna socken mäst af sand och lera eller kalkartad jord, och ren svartmylla träffas, utom på de äfvannämnde myrorna, mera sällan. Men vid Storvikens boställe befinnes der landsvägen genomskäres af bäcken, en backe bestående af skiffer, hvilken vid ytan är så mör, att den med lätthet kan mellan fingren söndermalas, men blir hårdare ju längre den nedstiger i jorden, så att den skiffer som tages vid bottnen invid bäcken kan nyttjas till vättjestenar och grifflar.

Vattendrag tjeninge till communications öppnande med landets större älfver finnas här egentligen icke. Dock torde öfver Ede bys ägor i Lockne fram till Brunfloviken utan serdeles svårighet kunna öppnas gemenskap mellan Lockne- och Storsjön.

Climatet här så väl som öfveralt i landet är icke osundt, undantagande då ett töcken eller hvad allmogen kallar *skrugg* uppstiger, hvilket då nog allmänt åstadkommer catharr eller som här säges *krima*. Äfvensom gammalt folk om hösten vid kälans tillkomst och om våren vid dess lossning röna hvarjehanda krämpor serdeles gikt-plågor, som vanligen få namn af *rosbrott*.

Inga andra kännetecken till väderlekens förändringar äro här kända än de som bland allmogen å andra orter äro vanlige.

Åkerbruket, som utgör innebyggarens allmännaste och tillförliteligaste näringsmedel drifves ganska lamt, och saknar mycket i fullkomlighet, samt behöfde måhända en total omskapning. Men för-

domen och makligheten blifva härvid svåra att besegra. I den form åkerskötseln varit ifrån uråldriga tider befinnes den ännu, med några få undantag, som knäpt förtjena att nämnas. De fläste åkrar äro uppfyllda af stenrösen, och öfversvämmade af en otalig skara af ogräs, hvaribland i synnerhet märkas: Topp- eller vattrotten, Långrotten, Landhafre, Tistel, Trälök och Åkersenap. Halfva åkerfältet trädas om det behöfs eller icke hvar år. Trädning består deruti: att åkern lemnas osådd liggande öfver sommaren för fåfot, och uppköres högst en gång och af somliga som hafva en bergfast tro på öfvernaturlig hjälp, aldeles icke. Det öfriga lemnas åt svinen att uppböka åt fåren att afpläcka, och der dessa icke äga tillträde får åkern öfverväxas af förenämnde ogräs. Icke desmindre är jorden icke otacksam, utan gifver, då gynnande väderlek inträffar både god och tillräcklig skörd.

Det härstädes mäst brukliga sädeslaget är korn, hvilket vårtiden utsås på den straxt efter kähllossningen uppkörda åkern. Af råg och ärter utsår hvarje bonde obetydligt; men deremot något ymnigare af blandsäd bestående antingen af korn och hafra, korn, ärter och hafra. Rågen synes efter utsädet gifva den rikaste afkastning, och kornet dernäst.

Huruvida gräsfrön här användas till utsåning är mig obekant; men mera känt är att de brukas allmänt till så kallad sörpa åt boskapen. Det vore visst önskeligt att allmogens hog kunde vändas på odlingen af de hårdvallstrakter, hvilka nu stå aldeles utmerglade, eller beväxte med löfskog hvilkens altför starka skugga och nedfallande löf gör jorden altmera ofrugtbar. Men det är icke åt detta håll bondens upmärksamhet synes rigtad. Sådane dess ägor voro i fars och farfars tid, sådane äro de ännu, blott med den skillnad, att de mer och mer förfalla. Det tyckes nästan som han ansåge för synd att afhålla naturens förstörelse; den måste fastmer påskyndas under det bonden tillbringar vintertiden med för sig i alla afseenden skadliga handelsresor och sommaren med att af den oodlade naturens frikostighet sniket återplundra hvad under vintern blifvit eftersatt eller förslöst. Och då hemägorna äro så vanskötte, att höafkastningen på dem blir obetydlig, måste bristen fyllas genom slott på de vidsträckta sank myror, der flera veckor åtgå att i vattnet hopsamla några mustlösa starrskrindor, hvilka för boskapen utgör en likaså hårdäten nödföda som barkbröd för menniskor.

2
Boskapsskötseln är här i ett jämmerligt tillstånd, ty dervid iagtages med mycken sorgfällighet alla de felagtigheter hvilka Herr Landshöfdingen och Riddaren Wasell i sitt memorial till Jemtlands Kongl. Hushållningssällskap förledit år så mästerligen framställt. Också är nyttan af boskapen svarande mot dess behandling. Om vintern får bonden ganska sparsamt njuta mjölkmat, och om sommaren nödgas han nästan aldeles umbära den, då hans kreatur äro flera mil ifrån honom i fäbodarne, der bopigor och drängar på

hans bekostnad frossa med mjölk och grädda. Boskapens utseende är dock sådant, att man vore frestad att tro dem samt och synnerligen härstamma ifrån de sju konungliga nöt dem Pharaos fordom såg uppstiga ur Nilströmmen.

Af så beskaffad boskap kan ingen serdeles afkastning i gödsel väntas: den är derföre ganska otillräcklig, och oagadt ämnen till gödselns förökning icke saknas, användes likväl dertill intet annat än någon tillblandning af hackadt granris. Det vore derföre önskeligt, att det af herr öfverfältläkaren och riddaren Gestrich uppgifna sätt att medelst jordbränning bereda gödningsämne blefve uppmuntrad och vedertaget.

Gödseln utföres vanligen höstetid på första slädföre, stundom ock om våren. Det sednare torde vara mera förmånligt om det alltid kunde verkställas, ty den gödsel som öfver vinter ligger antingen lasstals eller utbredd på åkern kan, efter min tanka icke meddela serdeles must åt jorden, sedan den dels genom vinterkölden och dels genom solens verkan om våren förlorat det mästa af sin oljagtiga och gödande substans.

Märgelstrek äro här ännu icke synnerligen kända; men efter berättelse torde någon sådan jordart finnas på Thorvalla bys ägor, hvilket dock fordrar närmare undersökning och bekräftelse.

Inom denna socken äro på åtskilliga ställen försök gjorda med linsåning, hvilken synes löna mödan i mån af förståndigt val af jordmån och belägenhet, samt kunskap i handteringen. Bonden Matts Olsson i Odensala som i flera år med framgång idkat detta säde, torde kunna förmås, att benäget meddela andra sina medbröder den kannedom han äger om linets såning, upptagning, rötning och beredning, hvarigenom en väsentelig fördel skulle tillskyndas många som icke mäga att med dryg kostnad förse sig med denna nödvändighetsvara.

Hampa sås vid hvar gård och förbrukas till de bland allmogen bruklige grofva väfnader.

I ullspånad och väfnad äga en del af allmogens qvinfolk berömlig färdighet.

Plantering af potatoes, rofvor och rötter är af några hemmansägare med fördel idkad: och dessa växters outhärlighet och nytta för både menniskor och boskap borde visserligen uppmuntra till flit och omtanka i detta afseende; men otillräcklig undervisning, ja måhända bristande arbete och villja hafva dock gjort framstegen härutinnan hittills ganska obetydlige.

Tobaksodling har, mig vetterligen, icke af någon i socknen blifvit försökt, och torde icke eller i anseende till klimatets hårdhet löna mödan.

Af nödrödsämnena finnas här gran- och tallbark samt islandsmossa, hvilken sistnämnde allmogen dock icke gerna vill begagna, utan heldre de förra, hvaraf ock ymnig tillgång gifves; men skulle

orten hemsökas med flera missväxtår torde äfven derpå blifva brist. Islands mossan såsom ännu icke synnerligen anlita finnes i myckenhet.

Inga hufvudsakliga anstalter äro här vidtagne till odjurens utödande utan de fällas mäst händelsevis med bössa när de öfverkommas. Björnar och vargar äro här sällsynte; men loar och räfvar finnas oftare.

Lönande fisken äro här icke; äfvensom jagt och djurfångst icke serdeles löna mödan, emedan gillren blifva af kringstrykande vanartige personer som oftast plundrade.

Hvad seder och lynne beträffar så äro Brunfloboerne af ålder ansedde att icke vara de bäste i landet och lära äfven ännu tyvärr! icke kunna berömmas att i oarter eftergifva, ej eller i sedlighet och dygd öfverträffa andra socknars innevånare.

Brunflo d. 31 Dec. 1818.

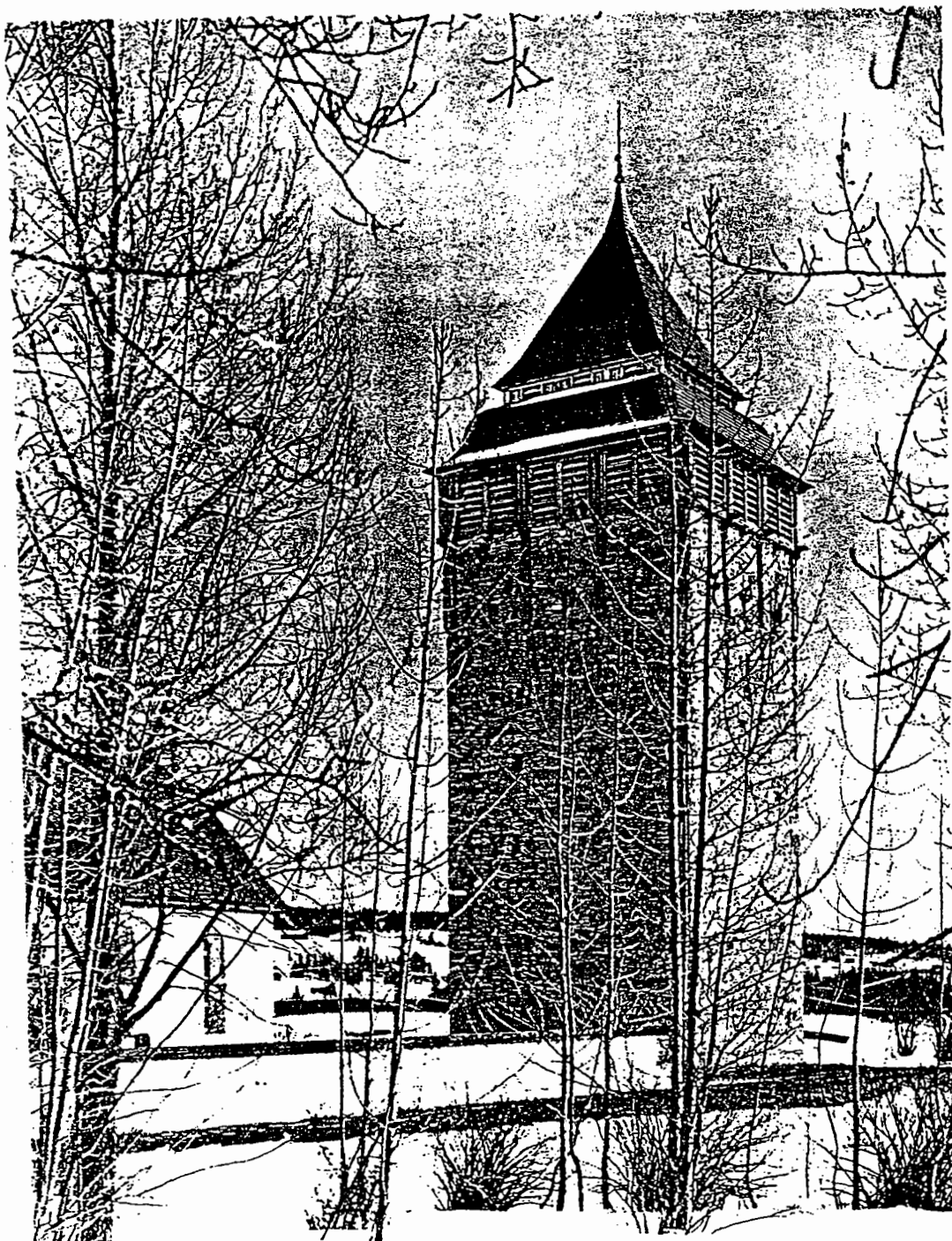
Dan Backman.

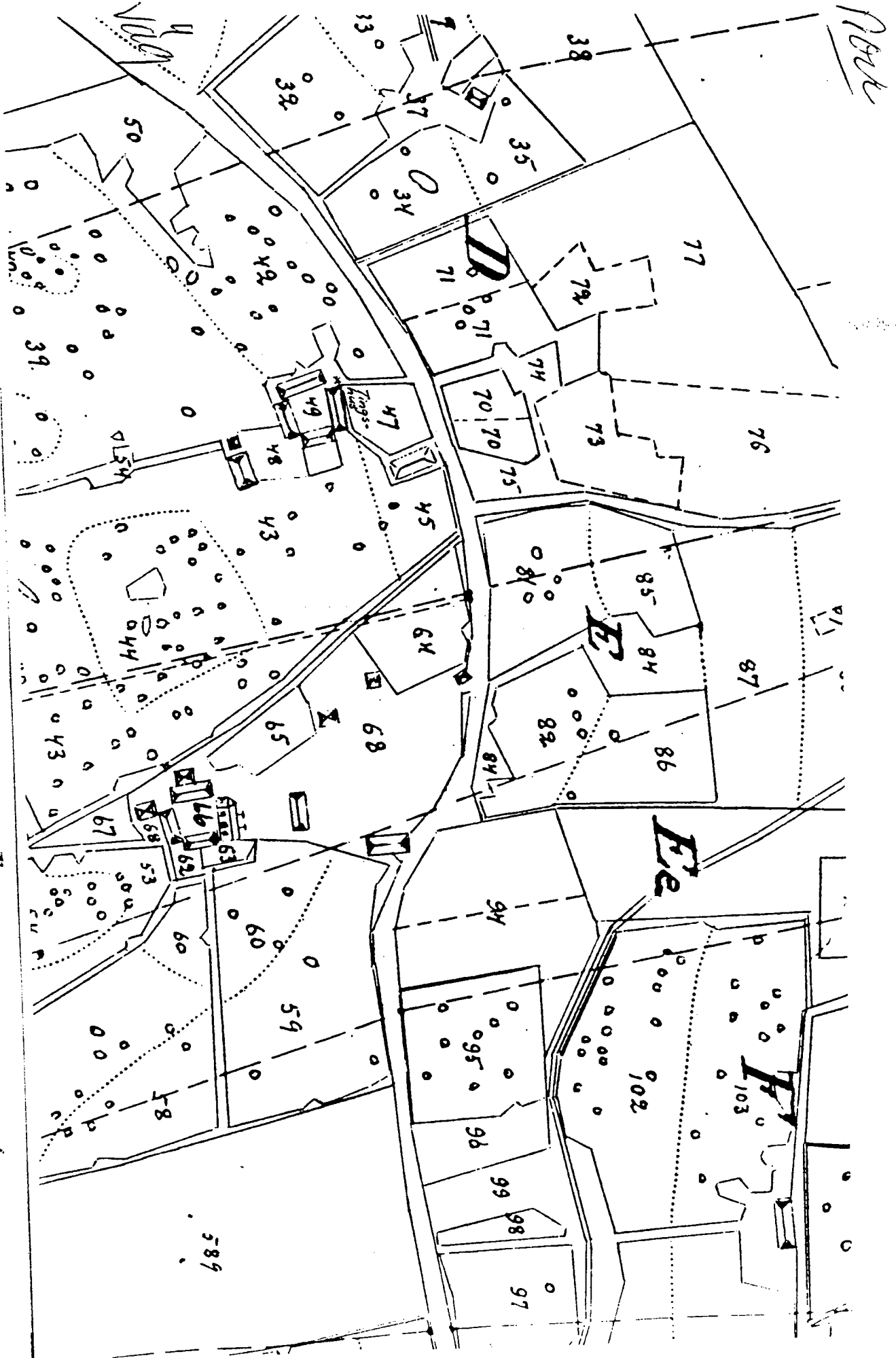
Högersidan: Brunflo-kastalen är ett av provinsens och landets märkligaste byggnadsverk, ett medeltidsminne av dominerande karaktär. Kastalen, belägen på höjden intill Brunflo kyrka och synlig från »Riks-14», anses härstamma från 1100-talets sista årtionden, även om det gissas på 1000-talet. Hur som helst med åldern, Brunflo-kastalen är ett mäktigt inslag i landskapsbilden.

BRUNFLO-KASTALEN

Det var kanske ingen tillfällighet, att det ståtliga klocktornet, den grå, fristående, fyrkantiga kastalen från tidig medeltid byggdes massiv och tung: den blev ett världsligt fäste lika mycket som en kyrklig byggnad. Att döma av äldre handlingar skall på kastalens torn ha funnits en värdkase, som antändes som varnande tecken för nejdens folk. Själva byggnadssättet är också sådant, att kastalen kunde trotsa mäktiga angripare. Murarna äro c:a 2 meter tjocka och utförda av väldiga stenar, och det är en gåta, hur de kunnat forslas och lyftas med dåtidens primitiva tekniska hjälpmedel. Invändigt ses i tornet än i dag märken efter golvbjälkar till fem våningar. I muren finnas skottgluggar; en spiraltrappa inuti västmuren leder ända upp till tornets krön. Vid fientliga infall fraktade bygdens folk sina dyrbarheter dit upp.

Mycket hade denna kastal att bevaka. Jämtland slets i århundraden mellan två länder och dess befolkning stod ofta på tröskeln till ofreden. Här nere i Brunflo grodde karska viljor, ledda och förda av stridiga och bredskurna kyrkans potentater. Det var troligen ingen tillfällighet, att biskop Jens i februari 1425 från Brunflo kyrkovall kungjorde paragraferna i den statut, som förbjöd de onda sedvanor, »som kan komma kyrkan till fördärv och kristendomen till nedfall».

Gård nr 2
* Tingshuset

Gård nr 1

Sealen

SAMUEL PERMAN OCH HANS TID

(1794—1830)

SEDAN SAMUEL PERMAN den 4 april 1794 flyttat in till Östersund med sitt apotek och sin handel, framträdde han genast som den obestridlige förgrundsgestalten i den unga staden och borgerskapets verkliga ledare och förman. Perman var född i Vänersborg 1762 och var son till borgmästaren Magnus Perman och hans maka Anna Katarina Svinhufvud, sedermera omgift med rådmannen Erik Adolf Fahlgren.¹ Permans farfar, Samuel P., född 1687, var jurist, först häradshövding i Torneå 1718 och sedan 1720 landssekreterare i Älvsborgs län. Han var gift med Kristina Charlotta Silfversvärd, född Snoilsky, i hennes andra gifte. Den Permanska släkten härstammade eljest från Pernå by och socken i Finland, där äldste kände stamfadern var bonde vid mitten av 1600-talet. Två äldre bröder till apotekaren Permans farfar, Hans och Isak, adlades 1719 under namn av Olivecrona, av vilken ätt flera betydande representanter framträtt. Hans Olivecrona deltog i Karl XII:s fälttåg och följde efter nederlaget vid Poltava 1709 konungen till Bender samt bevakade sedan som diplomat i Konstantinopel med stor framgång sin monarks intressen.

Om Samuel Permans barndoms- och ungdomsår veta vi icke mycket. Vid 8 års ålder förlorade han sin fader. Efter skolåren ägnade han sig åt apotekarebanan och köpte den 18 augusti 1787 apoteket på Frösön av dåvarande innehavaren, apotekaren O. Thelning

i Sundsvall, för en summa av 18,000 dlr kmt.¹ Perman avlade strax därefter apotekareexamen i Stockholm och anträdde i början av september resan till Frösön för att övertaga sitt apotek.

SAMUEL PERMAN

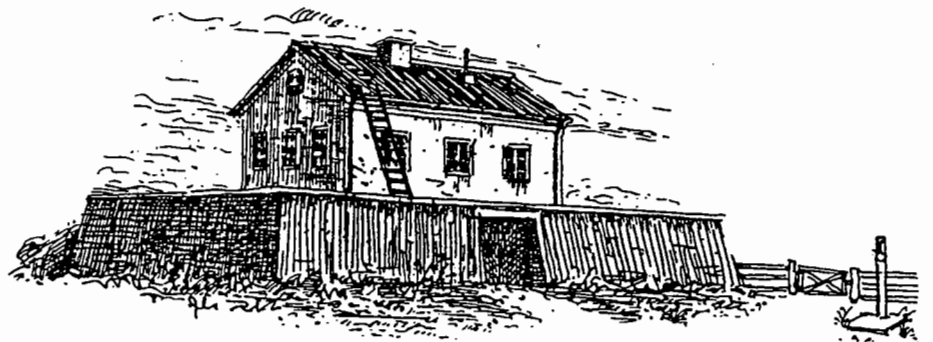
*Snickare Norman
gård,
Prästgatan 34.*

Den 7 januari 1788 erhöll Perman medicinalkollegii öppna brev som apotekare i Östersund, och snart fick han även k. bef. medgivande att idka annan lovlig handel. I slutet av samma år ingick han äktenskap med Maria Margareta Wasell, dotter till tullinspektoren i Hudiksvall Jakob Wasell och hans maka, född Hofverberg. Som tidigare meddelats dröjde Perman emellertid flera år med att flytta in till Östersund, och under denna tid drev han tydligen en

ganska omfattande och lönande diversehandel på Frösön. Omsättningen i apoteket torde däremot ha varit ganska ringa, trots att det var det enda apoteket i provinsen. »Lyckligt det landet», skriver den tyske reseskildraren och frihetshjälten Ernst Moritz Arndt efter ett besök i Jämtland sommaren 1804, »där i en provins på 45 tyska miles längd blott finnes ett apotek och kanske knappt behöver ens detta.»

Redan flera år före sin inflyttning till Östersund började Perman avrödja och bebygga sin tomt nr 1 vid torget, som han blivit tilldelad 1788. I en förteckning över borgerskapet i slutet av år 1793 heter det om Perman: »Har sin hustru i staden men bor själv och har sitt apotek i Glasätt på Frösön.»¹

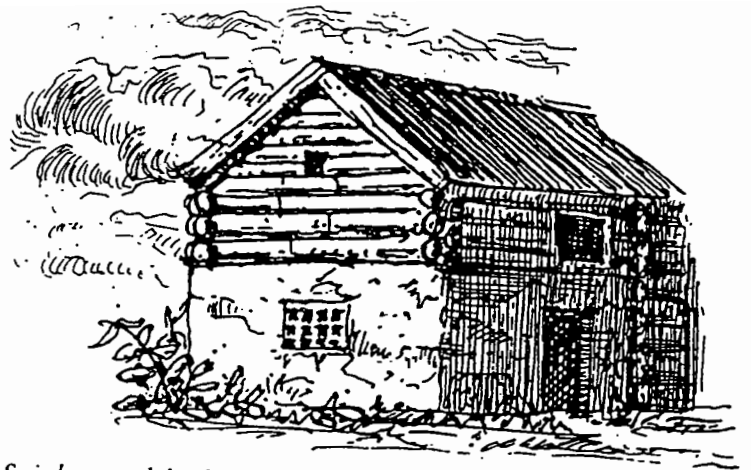
Den livliga tillströmningen av burskapssökande till Östersund under de närmaste åren efter grundläggningen avstannade hastigt, sedan åtskilliga hinder yppat sig för dem, som endast hade för avsikt att i spekulativt syfte utnyttja åtkomsten av burskap och tomter i den nya staden. Som tidigare angivits räknade Östersund vid mitten av 1790-talet, sålunda ungefär 10 år efter grundläggningen, knappast ett 100-tal invånare, och under hela den Permanska tiden, ja, även under hela 1830-talet, företer folkökningen en högst anmärkningsvärd tröghet. Från 1795 till 1840 ökade nämligen folkmängden i Östersund från cirka 100 personer till 459, d. v. s. med i medeltal 8 personer pr år. Invånarantalet var, enligt den officiella statistiken, år 1805 177, 1810 221, 1815 252, 1820 313, 1825 377, 1830 445, 1831 461 och 1840 459.² Icke ens tillkomsten av länsstyrelsen för Jämtlands län 1810 synes ha stimulerat till någon ökad inflyttning till Östersund, som vid denna tid var av så ringa betydelse och hade så litet anseende, att man t. o. m. ifrågasatte Frösön som eventuellt säte för det nya länets hövding och styrelse.¹

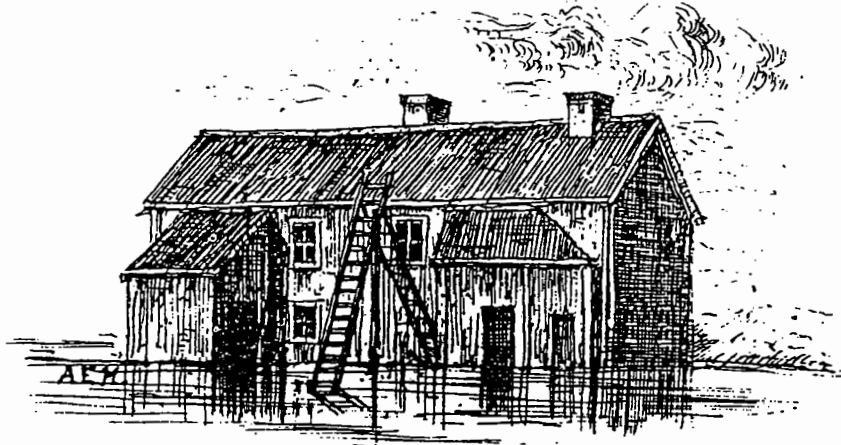
Länshäketet, uppfört 1835, beläget inom nuvarande lasarettområdet. Köptes av staden 1871 till fattighus och arrest. Blev 1882 epidemisjukhus. Obs. spöpalen till höger.

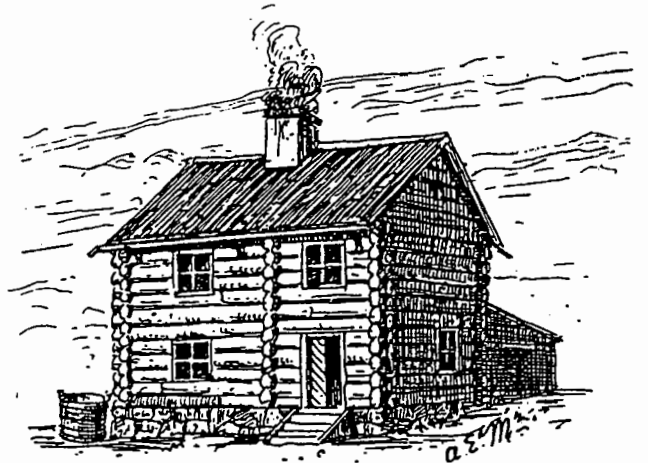
Guldsmeden och »pottmakaren» (krukmakaren) N. Helldahls gård vid sjöstranden, Strandgatan 19.

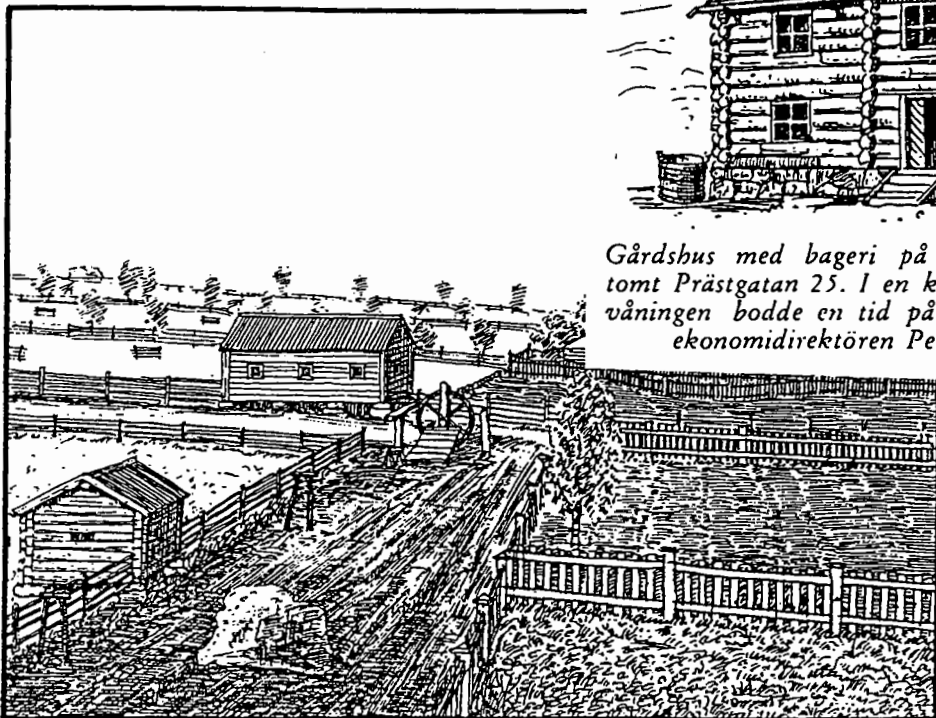
Svinhus med höskulle på J. G. Melanders tomt, Prästgatan 25.

Hattmakaren Gustaf Söderströms fabrik och bostad vid sjöstranden söder om Frösöbron.

Gårdshus med bageri på J. G. Melanders tomt Prästgatan 25. I en kammare på andra våningen bodde en tid på sin ålders dagar ekonomidirektören Pehr Wikström.

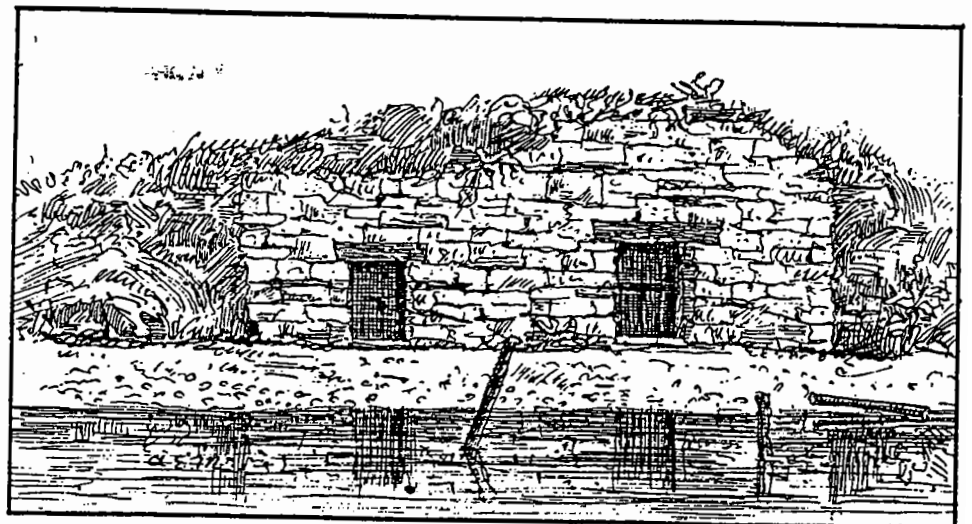

En repslagarbana, som gav namn åt Repslagaregatan, numera Rådhusgatan. Banan börjar vid Samuel Permans gata.

I allmänhet mötte inga hinder att bli borgare i Östersund. Över ansökningarna, som avgjordes av länsstyrelsen, yttrade sig såväl kronofogden i orten som stadens borgerskap. Sedan Östersund blivit länsstad, inhämtades endast yttrande från borgerskapet. Vi ha emellertid åtskilliga exempel på, att borgerskapet motsatte sig gjorda framställningar om burskap.² Sålunda anhöll borgerskapet 1798 hos landshövdingeämbetet om avslag å Olof Jonsson Mobergs hemställan om burskap som snickare, i synnerhet som han var gammal, »fallen till supande och dessutom fuskare». När en skräddare L. Ekendahl 1801 ville bli borgare i staden, avstyrktes hans ansökan med motivering, att han just då var för »oskickligt uppförande anmäld». Ekendahl förnyade senare sin burskapsansökan, men även nu avstyrktes den av borgerskapet på grund av att Ekendahl alltjämt fortsatte sitt klandervärda levnadssätt. Av andra skäl motsatte sig stadens borgare en framställning om burskap som snickare av en avskedad soldat vid namn Jonas Sundström 1811: mannen var nära 50 år gammal, medellös och hade fått avsked för sjukdom och orkeslöshet i tjänsten. Att upptaga honom i kretsen »bland idoga människor» skulle, heter det, endast föröka antalet av de många hantverkare, som förut funnos. Emellertid framhärskade borgerskapet icke i sitt yrkande utan överlämnade saken med fullt förtroende till landshövdingen, »ty vad därmed göres, bliver då det bästa». När

Köpmangatan mot norr från Drottninggatan (Samuel Permans gata) troligen på 1860-talet. Närmast t. v. Residensets norra flygelbyggnad.

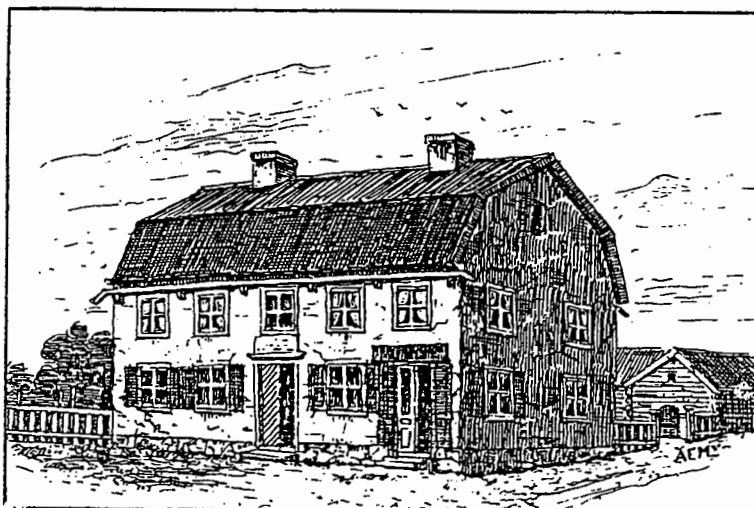

»Daskbacken» vid Sjötorget. I källaren hade en del av stadens handlare sina upplag.

vaktmästare Borgs hustru 1812 begärde att bli antagen som bagare i staden, yttrade Perman, att hon en tid vistats i och utom staden, »vandrat emellan ont och gott rykte» samt var dessutom alldeles okunnig beträffande de skyldigheter, »en kunnig borgare tillkomme». En ovälkommen person var även ett fruntimmer, som gick under benämningen Tall-Brita. Med »största anledning till förtryt-samhet» avstyrkte Perman hennes begäran 1817 att få bosätta sig

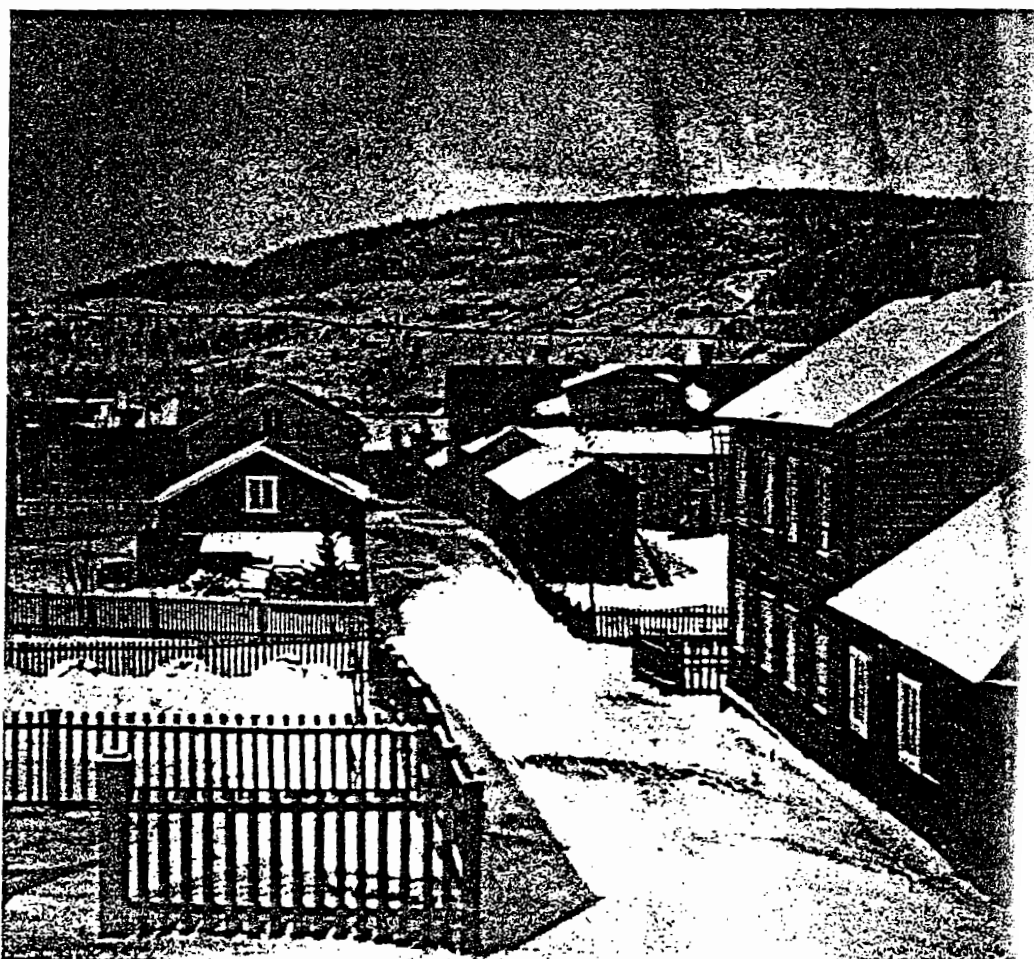
i Östersund; redan tidigare hade borgerskapet enhälligt beslutat, att hon skulle med sina tre barn förvisas från staden för att ej längre ligga invånarna till last med sitt bettlande. Urmakaren Erik Nordlund, som erhållit burbrev redan 1790 men senare uppsagt detsamma, begärde 1821 nytt burskap. Borgerskapet avstyrkte emellertid vid detta tillfälle hans hemställan men uppmanade honom att återkomma med sin ansökan om ett år, såvida han under tiden uppförde sig bättre än dittills. Och när gränsridaren Berg 1829 anhöll om tillstånd att få låta skriva sig i staden, motsatte sig borgerskapet denna begäran med motivering, att Berg »ilskefullt» behandlat bonden Nils Johansson i Duved och att »åminnelsen av hans dåd uppväckte beständig rysning». Skarprättaren G. E. Malmborgs ansökan om burskap som glashandlare 1817 avstyrktes, då någon brist på dylika affärsmän icke ansågs föreligga, och fru Boréus hemställan 1820 om tillstånd att idka »näring» avstyrktes med motivering, att »nästan all annan rörelse avstannat».

De flesta burskapssökandena mottogos eljest välvilligt. När handelsbetjänten Jakob Hallgren från Ulricehamn år 1802 ville bli borgare, tillstyrkte borgerskapet denna hans begäran och önskade honom »längre livstid» och ett lyckligt fullbordande av den vackra byggnad (å tomten 51), han redan börjat uppföra. Även hattmakaregesällen Johan Holmbergs ansökan tillstyrktes, ehuru redan förut tvenne hattmakare funnos. De prov på hattar, som han uppvisat, voro jämgoda, »om ej bättre», med de övriga i staden verk-samma hattmakarnas alster. Änkepastorskan Märta Stina Lind-

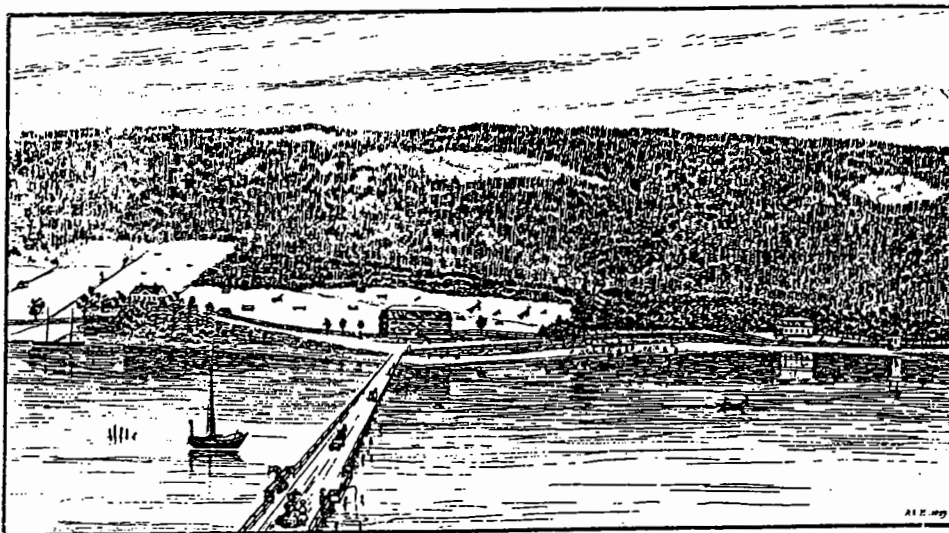
Zetterbergska huset, beläget på nordöstra delen av Stortorget, tomt n:o 6, väster om Prästgatan 21. Den ovanför mitt-ingången synliga plattan har följande text: »År 1804 bygdes detta hus af prosten i Brunflo doctor W. G. Zetterberg». Huset revs 1866 och området införlivades i Stortorget. Plattan för-varas i Östersundsrummet å Länsmuséet.

holms från Lit ansökan 1802 att som väverska få bosätta sig i Östersund rönte borgerskapets odelade gillande, i synnerhet som hon ägde »ett betydande kapital utestående» och redan begynt uppföra en av de vackraste byggnaderna i staden (å tomten 111). Någon gång hemställde borgerskapet om att medellösa burskapssökande borde åläggas skaffa borgen för utskylderna under de tre första åren. Ett dylikt yrkande gjordes, då smeden Jonas Sundberg från Söderhamn 1815 ansökte om burskap, trots att Sundbergs betyg vitsordade hans skicklighet i yrket och ett hederligt uppförande. Sundberg blev emellertid endast en tillfällig gäst i Östersund. Efter ett par veckors vistande i orten begärde han att få återvända till Söderhamn, då han ej såg sig i stånd att försörja sig i Östersund. Borgerskapet förklarade, att en idog arbetare i staden aldrig saknat bröd och att Sundberg tydligen icke var den duglige hantverkare, han givit sig ut för. Oaktat behovet av »en snäll och verksam smed dagligen rönes» hade borgerskapet ingenting emot, att han lämnade staden. När handlanden Karl Grips hustru 1818 anhöll om rättighet att idka värdhushållning, tillstyrkte Perman hennes framställning, emedan behovet av ett ställe, där »bättre folk» kunde få köpa mat, var påfallande. Perman var dock icke övertygad om, att hon skulle lyckas med sin hantering, »då mången dag hon säkert ej kan påräkna en gäst». För den skull borde hon åläggas skaffa borgen för sina utlagor.

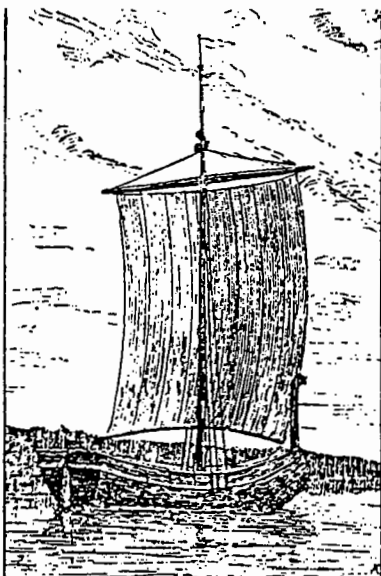

Residensgränd från Repslagaregatan (Rådhusgatan) västerut. Närmast t. / Kyrkegatan 35. Det höga huset med frontespis är Prästgatan 18. Foto av maj. E. G. Mühlfeldt på 1860-talet.

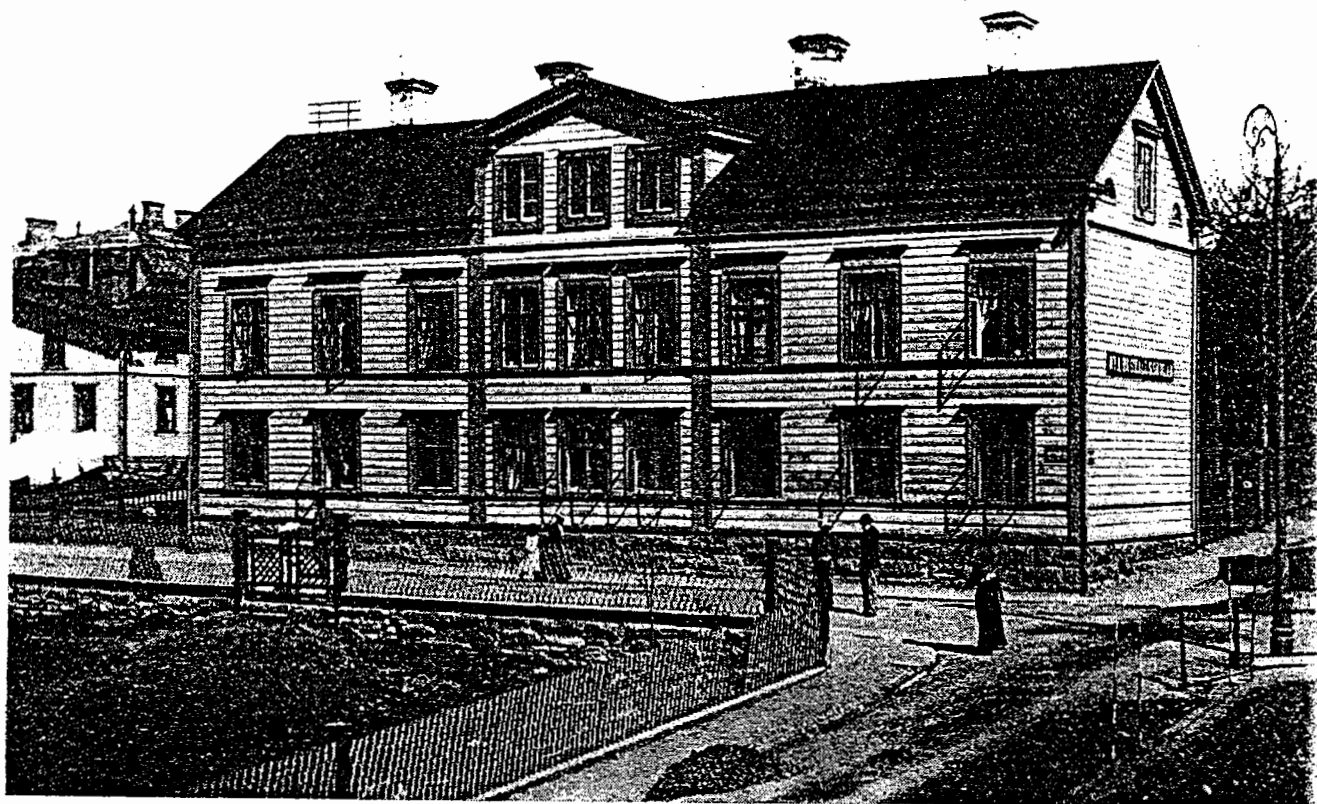
Ett mera komplicerat burskapsmål behandlades av borgerskapet 1830. Logarvaregesällen Karl Edvard Mejerberg hade lärt yrket hos »logarvaren äreborna och konsternarna mästaren J. I. Holmbäcks änka» i Sundsvall och under denna tid »på det mest berömligaste sätt» förhållit sig. Hans gesällbrev utfärdades den 24 februari 1827, varefter han en tid arbetade hos garverifabrikören Olof Asp, likaledes i Sundsvall, och sedan hos andra mästare söderut, däribland hos den namnkunnige bibliofilen och donatorn, garvaren Jakob Westin i Stockholm. På hösten 1830 återvände han till sin födelsebygd och begärde att bli antagen som logarvare i Östersund med rättighet »att få bo och verkstad hava å det ställe inom landet, han helst önskade». Stadens äldste, som voro eniga om att Mejerberg borde tilldelas burskap, ifrågasatte dock, om författningarna tillät staden att tilldela någon rätt till idkande av hantverk utanför dess område. Vore så förhållandet, borde sökanden årligen bidra till staden minst 10 rdr bko samt därjämte förbinda sig att i likhet med övriga invånare deltaga i kostnaderna för kyrkobygget och dylikt. Mejerberg förklarade sig emellertid icke villig att erlægga den ifrågasatta årliga kontributionen, i synnerhet som hans avsikt aldrig varit, att anlägga någon stadigvarande verkstad på landet utan allenast att nu i början få bo och vistas nära intill sina anhöriga, som lovat att ekonomiskt understödja honom.

Utsikt mot Frösön med Frösöbron, kronomagasinets och provinsialläkarens P. Risslers gård Hornsberg, riven på 1880-talet, nu Runeborg.

En farkost på Storsjöns vatten, »Norska jakten».

Det år 1849 rivna gamla residenset i återuppfört skick vid Prästgatan.
(Husselbergiska huset, nu rivet.)

Denna ^{var} byggnad, som ända ~~er~~ fram i senare delen av 1840-talet ~~er~~ stadens vackraste och stilenligaste hus, strax efter det Wasell blivit ägare av tomterna. År 1811 köpte Wasell av hattmakaren Erik Mellberg och hans hustru hälften av den intill Wasells fastighet gränsande tomten n:r 16 för en summa av 33 rdr 16 sk. bko. När Wasell 1817 lämnade landshövdingeposten och efterträddes av överstelöjtnanten Lars Arnell, synes residensgården ha övergått i Arnells ägo, men då han året därpå blev landshövding i Halland och lämnade Östersund, torde köpet ha gått tillbaka. Landshövding von Törne hemställde emellertid 1825 till K. M:t om inköp av residenset för kronans räkning, vilket också bifölls genom brev den 6 december 1825.¹ K. M:t godkände den begärda köpesumman, 4,000 rdr bko; dock skulle säljaren, f. landshövdingen Wasell, på egen bekostnad företaga nödiga reparationer å byggnaderna. För detta ändamål hölls syn den 17 oktober 1826 av häradshövdingen i norra domsagan, Joh. Montelius, jämte sex nämndemän från Brunflo häradsrätt samt med biträde av byggmästaren Sivert Löf. Den synbeskrivning, som nu upprättades, lämnar en mycket detaljerad och intressant beskrivning över det gamla residenset. Om dess yttre heter det bl. a.: »Residenshuset, 40 alnar långt, 13 alnar brett av furutimmer på stenfot under dubbelt brädtak, byggt på en fri och öppen plats med så kallad borggård vid Sjötorget, utsikt till sjön och Frösölandet samt nu till väggar och knutar brädfodrat, försett med 6 ornamentspelare på vardera långsidan, hela brädfodringen vitmålad med mjölkfärg, pelarna av mörkare färg, taket anstruket med tjära av kol, målad taklist med zirater, tjärade takrännor och hållare, stenfoten lagad och naggad, allt i gott stånd.» I en av kommissionslantmätare L. Cedergren år 1834 verkställd uppmätning och beskrivning av huset angives dess längd till 40 alnar 13 tum (24,32 meter), dess bredd till 13 alnar 3 tum (7,87 meter) och vägghöjd 9 alnar (5,40 meter).² Samtidigt med dessa mätningar uppgjorde Cedergren även ritningar över byggnaderna, vilka här för första gången reproduceras.

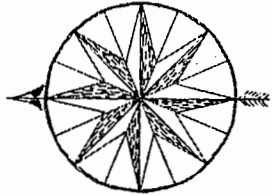
Nedre våningen upptogs av länsstyrelsens lokaler: rummen n:r 1 och 2 av landskontorets och landskansliets ämbetsrum, n:r 3 av landshövdingens ämbetsrum och n:r 4 av sessionsrummet. Lanträneriet förfogade över ett litet rum (n:r 5) och delvis över det utanför liggande förmaket (n:r 6). Övre våningen utgjorde landshövdingens boställsvåning. Något kök fanns icke i våningarna utan all matlagning skedde i bryggstugubyggningen, som låg vid Samuel Permans gata snett över gården (jfr planritningen!). Salen i landshövdingevåningen var icke mindre än 12,80 meter lång och 4,40 meter bred, 3,30 meter hög från golv till tak samt försedd med 5 fönster. »Väggarna äro klädda med blåa tapeter och kakelugnen är murad av tegelsten», heter det i den Cedergrenska beskrivningen. Även i vindsvåningen voro några rum inredda.

Detta residens användes till slutet av 1840-talet.

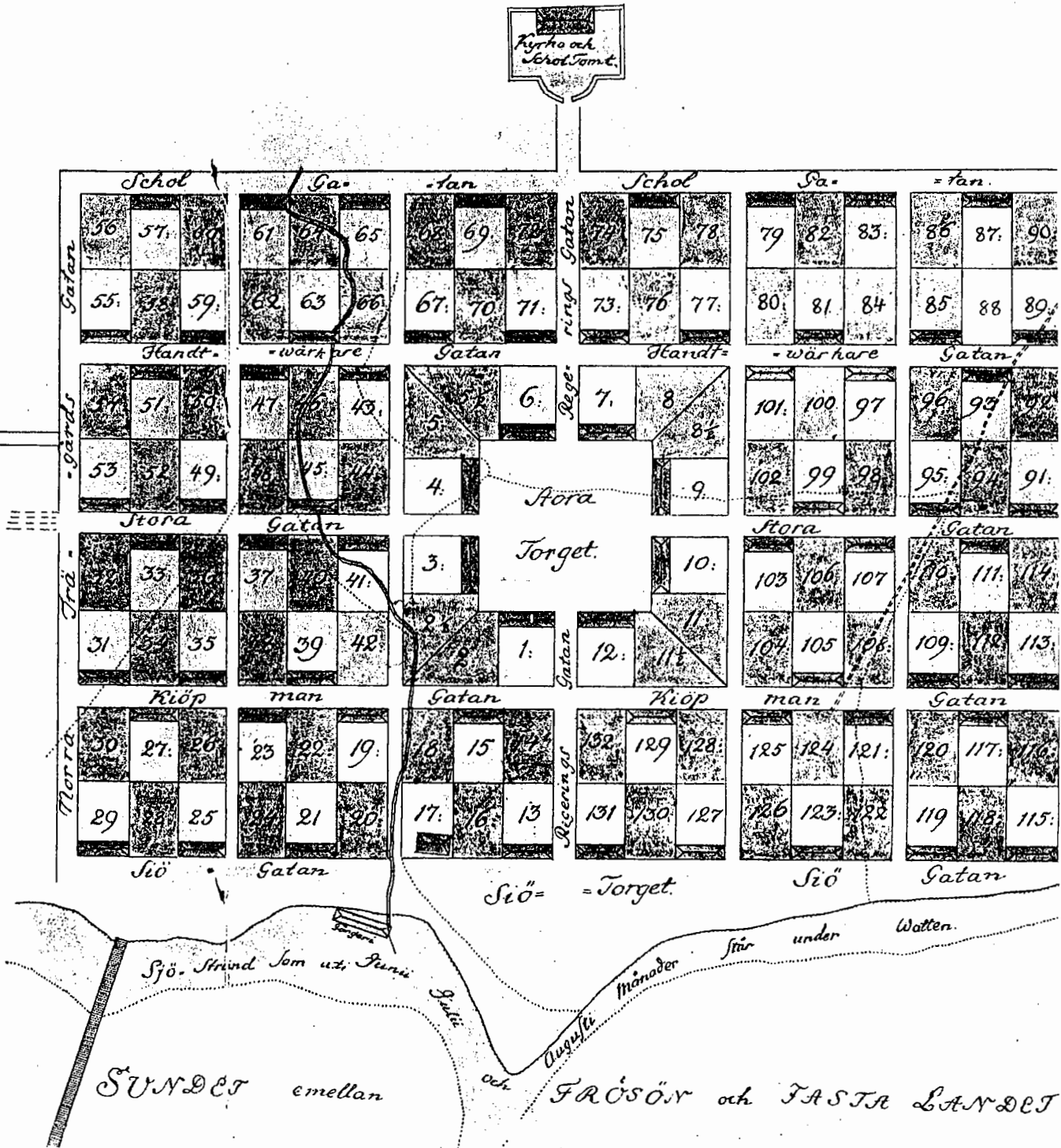
texten ur:
Östersunds historia

ÖSTERSUNDS- STAD,

efter den af Kongl. Majt^{te} i nåder
faststälde Plan och Grundritning,
uti behörige Tomter fördeld in
October 1788 af
Joh. Törnsten

Östergötlands
Län

VII.

Lärjungarna under 1700-talet.

Såsom påpekats i tredje kapitlet, hade Frösö skolas lärjungeantal under de första 50 åren varit stätt i en ganska jämn ökning. Denna fortsatte i ännu raskare takt efter nybyggnaden 1730. För överskådlighetens skull återges här medeltalet elever för varje årtionde under 1700-talet. 1700—09: 55.9; 1710—19: 69.8; 1720—29: 62.5; 1730—39: 84.3; 1740—49: 85; 1750—59: 84.5; 1760—69: 96.4; 1770—79: 101.7; 1780—89: 56.3; 1790—99: 60.2. Under de 30 åren 1730—60 håller sig alltså medeltalet kring 85 för att under 1760- och 70-talen kulminera och sedan starkt avtaga. Enligt vår äldsta läroverksstatistik, de till Uppfostringskommissionen 1748 lämnade uppgifterna¹, var Frösö skola detta år med sina 93 lärjungar till elevantalet den tionde av Sveriges 41 trivialskolor. Större voro Skara, Linköping, Åbo, Härnösand, Växjö, Björneborg, Västerås, Gävle och Falun, medan trivialskolorna i Sveriges tre största städer, Stockholm, Karlskrona och Göteborg, hade lägre elevantal (83, 53 och 66 resp.).

Detta torde tarva en förklaring. Under 1600-talet synas allmogens söner i hela landet i stor utsträckning ha använt sig av trivialskolorna, men under 1700-talet minskades lärjungeantalet starkt i de flesta dylika skolor i södra och mellersta Sverige. I de större städerna upprättades i allmänhet fattigskolor eller pedagogier. — Stockholm hade 6 sådana 1748 — och vad beträffar ståndspersonernas barn, ånjöto de i allmänhet privat undervisning och begagnade sig ej av trivialskolorna. På många håll upprättades även barnskolor på landsbygden, och varje skolas rekryteringsområde blev mindre, allt eftersom flera småstäder och köpingar fingo trivialskolor eller pedagogier. I Norrland och Finland däremot, där skolorna voro få med väldiga rekryteringsområden, förblev lärjungeantalet stort åtminstone till 1700-talets mitt. Sålunda hade Härnösands trivialskola till denna tid i allmänhet

¹ Hernlund, a. a. Bil. X s. 5.

150 lärjungar och därutöver, och Hudiksvalls hade under perioden 1713—50 i medeltal 115, medan Sundsvalls pedagogi med sina 193 elever 1748 var den största i Sverige. I alla tre fallen är det fråga om små obetydliga handelsplatser, varför lärjungarna från landsbygden fullständigt dominera. Enligt en uppgift från Hudiksvall¹ voro där under perioden 1713—1850 endast 30 % av eleverna från själva staden, ehuru de sedan mitten av 1700-talet ständigt ökats i antal, medan landsbygdseleverna blivit färre.

I Hudiksvalls trivialskolas matrikel är föräldrarnas yrke angivet, och enligt Schagerström äro de flesta bönder, soldater, fiskare och sjömän. Om de norrländska trivialskolornas egenskap av fattigskolor² lämnar en uppgift från Härnösands domkapitel 1719² en intressant upplysning: »I den första klassen, som här vid trivialskolan kallas den femte (tydligen avses apologistklassen, *quinta*.) sammanflyter en ogemmen myckenhet af fattiga borgare och bondebarn, som intet annat uppsåt hafva än, sedan de någorlunda lärt sin kristendom, räkna och skrifva, då begifva sig antingen till köpenskap eller åkerbruk eller ut att tjäna hos ärligt folk, hvarför här ej varit brukligt, att apologista dem uti latin . . . undervisat, kan ej heller för deras myckenhet dermed hinna». Både från Hudiksvalls, Härnösands och Piteå trivialskolor finnas uppgifter om att endast en mindre del av lärjungarna genomgingo de högre klasserna, som gävo lärd bildning. Sålunda har Schagerström beräknat, att endast 15 % av lärjungarna vid den förstnämnda skolan genomgått alla 4 klasserna.

Samma dubbla funktion av lärd skola och folkskola för allmogens barn hade även bildningsanstalten på Frösön. Under det första halvseket dominerade avgjort den senare uppgiften. Vi ha sett hur medeltalet lärjungar i avgångsklassen ännu under rektor Drake's tid var endast 6, under Turdins tid 7,8. Under Bångs rektorat är medeltalet 11,8 och håller sig sedan i ett par årtionden omkring 10. Under 1770-talet, då skolan nådde sitt högsta lärjungeantal, var medeltalet i rektors klass 12,9. De tre högsta klasserna omfattade vid 1700-talets mitt föga mer än en tredjedel av skolans hela lärjungeantal. Härtill kommer, att apologisterna hade kortare skoltid — vanligen 2—4 år mot lärdomsskolans 6—10 — och att omsättningen bland dem därför var starkare och antalet inskrivna större. Sålunda torde av de i skolan inskrivna eleverna före 1780 knappast mer än 20 % ha begagnat sig av lärdoms-

¹ Av A. Schagerström i A. R. Hudiksvall 1900. ² Citerat efter Hernlund, a. a. Bil. III s. 6 not 4.

skolan. Under 1780-talet avtog emellertid tillströmningen till apologistklassen starkt, liksom den gjort en mansålder tidigare i övriga norrländska trivialskolor.

Lärjungeantalet i den lärda skolan höll sig något så när konstant och ökades under hela 1700-talet endast sakta i proportion till den allmänna folkökningen i provinsen. Däremot var lärjungeantalet i klass I och apologistklassen underkastat starka växlingar från år till år. Dessa bero givetvis av ekonomiska förhållanden: efter en svag skörd var det icke så lätt för allmogen att förse sina söner med tillräckliga matförråd för en vistelse vid skolan. Förhållandet var för övrigt detsamma på andra håll. Domkapitlet i Härnösand yttrar härom i sina uppgifter om stiftets skolor till kanslersgillet den 16 okt. 1799 (R. A.): »Disciplarnas antal är olika och underkastadt förändring, härrörande förnämligast af bättre eller sämre årsväxt och dermed åtföljande större eller mindre dyrhet. Ibland belyses sambandet mellan årsväxten och tillströmningen till skolan även av anteckningar i Frösö skolas matrikel. Så antecknar rektor Bång läsåret 1728—29, att rektors klass hade flera elever än någonsin förut, medan de andra klasserna hade färre än på många år (apologistklassen endast 4, prima 12). Landet trycktes detta år av mycket höga spannmålspriser» (caritate annonæ maxima), tillägger han.

Med tillhjälp av uppgifter om årsväxten i Jämtland i Tidemans dagbok, Vetenskapsakademiens Handlingar 1767, Hülphers och Fale Burmans anteckningar kan förhållandet ytterligare belysas. Under 1730-talets rad av goda år ökas elevantalet starkt och när efter det rika skördeåret 1738 sitt maximum dittills, 106. Under de tre svaga åren 1740, 1741 och 1742 sjunker det successivt för att under de gynnsamma åren i slutet av 1740-talet gå upp till 100 och därutöver. Efter missväxtåret 1756 går antalet den enda gången under det för övrigt goda 50-talet ner under 70. Under 1770-talet är medeltalet som nämnt över 100. Betecknande nog är skolan svagast frekventerad läsåret 1772—73 — missväxten 1772 drabbade även Jämtland — medan elevantalet efter det sällsynt goda skördeåret 1774 är större än någonsin förr eller senare (129).

På 1780-talet börjar lärjungeantalet avtaga men då så plötsligt och starkt, att det är svårt att tillfyllestgörande förklara. Läsåret 1782—83 var antalet 86 men följande år endast 47, och sedan håller det sig i 7 år under 50. Från höstterminen 1773 till vårterminen 1783 är medeltalet 98, under det följande årtiondet, höstterminen 1783 till vårterminen 1793, endast 45, alltså mindre än

hälften. Den katastrofala nedgången 1783 får väl i första hand tillskrivas detta års svåra missväxt, som följdes av ännu 4 svaga år. Denna tid utmärker sig i Jämtland liksom på andra håll i vårt land för epidemier och stark dödlighet; sålunda rasade 1785 en rödsotsepidemi, som i vissa socknar borttryckte hundratals personer på några veckor. Trots en första god skörd 1788 nådde elevantalet läsåret 1788—89 — som ju också var ryska krigets och folkbevärningens år — sitt minimum under 1700-talet, 35. Under 1790-talet förbättrades landskapets ekonomiska villkor. Fale Burman antecknar omkring 1800: »Boskaps, Skinns och Victualiers gällande sedan 1789 och isynnerhet från Sommaren 1795 har isynnerhet upphjälpt Jemtlands villkor — item de många goda åren i rad från och med 1788». Lärjungeantalet stiger emellertid trots högkonjunkturen ganska sakta; medium för 1790-talet är 60,2. Under 1800-talets första årtionde nås dock en så hög medelsiffra som 91,2, vilket visar, att skolan ingalunda spelat ut sin roll som folkbildningsanstalt. Apologistklassen hade nu åter omkring 25 elever, medan den under 1780-talets nedgångstid haft mindre än 10 och 1785 — rödsotsepidemiens år — endast en lärjunge.

Emellertid bör det anmärkas, att av de i matrikeln upptagna eleverna i prima och apologistklassen en stor del endast besökte skolan under vårterminerna. Sålunda anmärker rektor Unæus i sina uppgifter till Uppfostringskommissionen 1748, sedan han anfört namnen på de 93 eleverna under vårterminen: Af dessa 93 Disciplar voro den Terminen 16 nykomne, såsom alltid Vårterminerne flera nykomne och flera Arithmetici sig här infinna, än om hösten. För höstterminen 1748 upptager Unæus endast 68 lärjungar, medan matrikeln för läsåret 1748—49 har 102. Icke mindre än 34 nya hade sålunda kommit på vårterminen. Sannolikt ha bönderna ofta under hösten tagit sönerns arbetskraft i anspråk men låtit dem gå i skolan under de lugna efterjulmånaderna. Fram i maj torde emellertid bondsönerna ofta ha lämnat skolan, som nu tämligen regelbundet slutar i början av juni. Härpå tyda i rektorernas brev till konsistoriet emellanåt förekommande klagomål över att lärjungarna överge skolan i förväg. Ett år uppges icke mindre än 16 elever av 72 ha lämnat skolan före avslutningen, därav 11 i apologistklassen.

Vad lärjungarnas härstamning beträffar, får man ha i minnet, att Frösö skola i olikhet med Sveriges övriga trivialsolor låg på landet och att borgerskap med undantag av sockenhantverkare och de få tjänstemännen vid kopparverken i Västjämtland helt sakna-

des inom skolans rekryteringsområde. Jämtlands befolkning utgjordes huvudsakligen av allmoge, till allra största delen besuttna hemmansägare men mot århundradets slut ett stigande antal torpare och nybyggare. De övriga voro dels soldater — med sina 1048 man fotfolk och 100 ryttare var landskapet ovanligt hårt roterat — dels präster, officerare och civila ämbetsmän. Medan bond- och soldatsönerna utgjorde huvudmassan av apologisterna, levererade de barnrika prästgårdarna och officersboställena flertalet av latinskolans elever. Dessutom sutto på sina boställen runt om i provinsen civila och halvmilitära ämbetsmän som häradshövding (efter 1769 två), kronobefallningsman och landsskrivare, post- och tullinspektör, regementsauditör, fältkamrer och regementsfältskär, bergmästare och geschwornen, lantmätare och länsmän, vilkas söner i allmänhet sökte högre utbildning. Den ecklesiastiska, militära och civila överklassen var under 1700-talet mera rotfast i provinsen än i våra dagar, och samma namn återkomma ofta i matrikeln. Enligt Kardell¹ förekomma sålunda från 1600-talets slut till omkring 1800 12 lärjungar med namnet Drake, 9 Hofverberg, 14 Burman, 14 Klockhoff, 6 Staaff, 24 Huss, 13 Tideman, 9 Lilliesköld, 14 Grip, 8 Wulff, 6 Treffenberg, 7 Ulfsparre, 7 Wasell.

Den till Uppfostringskommissionen 1748 insända förteckningen på eleverna jämte faderns stånd lämnar följande upplysningar. Av skolans 93 lärjungar vårterminen 1748 voro 45 söner till bönder, 16 till officerare, 11 till civila eller halvmilitära ämbetsmän, 10 till präster, 7 till underofficerare och soldater, 4 till övriga. Bland de sista finnas 2, som kunna betecknas som borgare, en sjökaptän (Sundman) och en inspektör vid Henådals gruva (Floor). Om 2 bondsöner (Svedin och Söderplan) uppges, att deras fäder även voro guldsmeder; en annan (Oldberg) var kopparsmed. Givetvis kan ett dylikt stickprov — det enda från hela 1700-talet — vara i någon mån missvisande. Vissa år voro underofficerar- och soldatsönerna långt talrikare — man kan ju inte misstaga sig på namn som Örn, Kvick, Hammare, Flygare, Kejsare, Råbock, Hundhuvad — och prästsönerna äro ibland lika många som officerssönerna. De senare nöjde sig f. ö. ofta med att genomgå apologistklassen för att sedan gå i militärtjänst; så t. ex. har ingen av de 6 unga baroner Ulfsparre, som började skolan på 1730-talet, kommit längre än till apologistklassen.

Å andra sidan ha många jämtländska officerssöner efter att

¹ «Nagra upplysningar om Frösö Trivialskola», A. R. Östersund 1871.

ha genomgått skola och gymnasium blivit präster eller civila ämbetsmän i provinsen, medan många prästsöner valde den militära banan. Överhuvud ägde under 1700-talet en stark cirkulation rum inom landskapets ämbetsmannaklass. Såsom förut påpekats, hade Jämtlands prästerskap ännu i början av 1700-talet huvudsakligen rekryterats från de norrländska kustlandskapen. Officerare och civila ämbetsmän kommo också intill 1700-talets mitt nästan uteslutande från orter utanför Jämtland. Under 1700-talets lopp bildade emellertid många av dem i provinsen rotfasta släkter, t. ex. Behm, Borin, Charlier, Meijerberg, Ruuth, Sparrman, Wasell, Winnberg, Örbom, och befryndade sig genom talrika giften med de tidigare inkomna prästsläkterna och med Jämtlands egna barn.

Nu började nämligen den dittills huvudsakligen främmande kulturella överklassen i Jämtland att mottaga allt flera tillskott från allmogens egna led. Allt flera jämtländska bond- och soldatsöner genomgå hela skolan — det gäller även nedgångstiden på 1780-talet — och bli präster eller civila ämbetsmän i provinsen. Medan under hela perioden 1645—1750 endast 10 jämtar utom prästsöner blivit ordinarie präster i Jämtland och Härjedalen, blir antalet under den följande 50-årsperioden 27 eller en tredjedel av alla tillsatta och under perioden 1801—50 39 av 73 tillsatta, alltså mer än hälften¹. Bland övriga ämbetsmän är det inhemska elementet ej fullt lika betydande men hela tiden i stigande. Sålunda förekomma utom präster både militärer och civila tjänstemän inom de släkter, som under 1700-talet och början av 1800-talet — ofta med underofficerare som mellanled — utgingo från den jämtländska bondestammen: Agerberg, Aspgren, Backman, Byström, Dillner, Festin, Granbom, Grenholm, Grundahl, Häggmark, Nordenström, Nordien, Ocklind, Pallén, Åmann, Åström o. s. v. Dessutom vunno många jämtländska ynglingar befördran i kyrkans eller statens tjänst på andra håll inom och utanför stiftet. Först i och med denna rekrytering av den ledande klassen från folkets egna led har Jämtlands allmoge trätt i ett närmare förhållande till den högre nationella kulturen. Detta skulle jag vilja kalla den andra etappen i Jämtlands försvenskning, och det är i första hand ett resultat av skolan på Frösön, som möjliggjorde ståndscirkulationen uppåt. Under 1800-talet torde Jämtland ha lämnat bidrag till det svenska kulturskiktet i ungefär samma proportion som de norrländska kustlandskapen, möjligen med undantag av Ångermanland.

*

¹ Enligt B. Hasselberg i Festskrift etc. s. 84.

In Christo Michaelis Anni MDCCXXVIII, quo rogus Inspector Scholæ Frösöensis Magister Petrus Staaff Summensum Pastor & Proprius in locum Defuncti Magistri Andrea Nenseri ejusdem dignitatis pastoralis & iurisdictionis est constitutus, adfuere ad diem 12 Junii Anni MDCCXXIX cum Decentes tum Discipulos ordine & numero sequente.

In Classe 19ta Rectoris

Superiores

Johannes Petrus Brunfeldt.
 Carolus Gustavus Mierch von Württemberg.
 Clas Sparreman.
 Claus Näsström Salcedus.
 Claus Hägglin.

Inferiores

Johannes Wilhelmus Thurman.
 Abrahamus Ågerberg.

In Classe III^a Magr. Jona Fåberg

Superiores

Ericus Ahman.
 Jonas Geenberg.
 Ericus Feltström.
 Ericus Huf Johannis.
 Fahl Sparreman.
 Wilhelmus Johannes Huf Johannis.
 Magnus Feltin.

Inferiores

Henricus Eduardus Modée.
 Bernhardus Rickman.
 Claus Magnus Öberg.
 Petrus Skeremarek.

In Classe II^a Magr. Johan Modén

Superiores

Carolus Planting Bergle.
 Carolus Magnus Planting Bergle.
 Claus Huf Johannis.
 Ericus Huf Samuelis.
 Wilhelmus Huf Samuelis.
 Andreas Erici.
 Ericus Erici.
 Nicolaus Erici.
 Petrus Eklund.

Claus Staaff.
 Ericus Johannes Wedborn.
 Johannes Liljell.
 Paulus Pällén.
 Ericus Magnus Hoqström.
 Gabriel Sallegren.

15

Arithmetici

Superiores

Andreas Floor.
 Petrus Svedberg.
 Nicolaus Fredin.
 Johannes Magdell. Adh.
 Ericus Söderlund.
 Jonas Åsvall.
 Ericus Höfstedt.
 Hålgårdus Hönnar.
 Claus Gerdfeldt.
 Johannes Ericus Håberg.
 Petrus Gensfeldt.
 Joannes Hålgårdus Nyberg.
 Jonas Nechtlund.

Inferiores

Daniel Nordellstätt.
 Gunnarud Östlund.
 Nicolaus Årnesberg.
 Claus Glaser.
 Ericus Ålman.
 Claus Östendal.
 Petrus Håberg.
 Andreas Holmström.
 Paulus Liljell.
 Carolus Edvall.
 Claus Östman.
 Johannes Stedin.
 Claus Östberg.
 Petrus Westerkiln.
 Paulus Torkelén.

26

In Classe I^{ma} Magr. Joh. Söderberg
 Vicari. Dr. Eric Fougt

Superiores

Johannes Nicolaus Mann von Württemberg.
 Gothardus Wilhelmus Mann von Württemberg.
 Johannes Wessell.
 Andreas Wessell.
 Abrahamus Graström.
 Laurentius Johannes Feltström.
 Hansus Granbom.
 Jonas Granbom.
 Petrus Håberg.
 Petrus Håberg.
 Carolus Gustavus Brunfeldt.

Två sidor ur Frösö trivialskolas matrikel.

Läsåret 1768—69.

Bare pöjker, som synes!

Bland de allmogesöner, som fortsatte på studiebanan, kom huvudmassan från Jämtlands centrala delar men många även från avlägsnare orter som Ström, Undersåker, Sveg och Hede. Apologisterna äro svårare att identifiera, då de efter att ha slutat skolan nästan alltid lade bort sina där använda tillnamn; dylika ansågos även långt senare bland Jämtlands allmoge som bevis på högfärd. Ur matrikeln må emellertid anföras några namn, som belysa skolans rekrytering från olika bygder. Befolkningen inom Frösö socken begagnade sig alltjämt i stor utsträckning av skolan, att döma av namn som Glafellt (Glasätt), Tannström (Tanne), Rastberg (Rasten), Filén och Fillander (Fillsta), Namnell, Namnelius, Namstedt (Namn). Från Ås kommo många lärjungar som Åsman, Åsvall, Tengner och Tegnell (Täng), Röstén (Rösta), från Aspås Asproth och Asplind, från Lits Litsberg, Litfelt, Litslén, Lithell, Korstedt (Korsta) och Handmark (Handog), från Rödön Rödén, Rödning, Siljeström (Silje), från Brunflo Odendal och Odenstedt (Odensala) och troligen Tordin, Torholm (Torvalla), Gustin (Gusta), från Näs förmodligen Näsman, Näsval och Fåkerdal (Fåker). Näcktman torde vara från Näcksta i Hackås, Lockner och Blekberg (Bleke) från Lockne, Stamner från Sundsjö (Stamnäs) och Bringner från Kyrkås (Bringåsen), Orstadius (Orrviken) och Imnelius (Imnäs) från Sunne. Från Dillne i Orrviken kom Dillner, från Kösta i Alsen Kiöstadius, från Marby Marin och Marell. Från avlägsnare delar av provinsen kommo Ocklin, Ocklind och Ockstedt (Ocke i Mörsil), Ottin (Ottsjö i Undersåker), Åhrelius (Åre), Kallstedt (Kall), Hamlander (Hammerdal), Ammerstedt (Ammer i Stugun) o. s. v. De allra flesta namnen äro emellertid ej med säkerhet identifierbara.

Hur som helst synes det ha varit allmän sed åtminstone under tiden 1730—80 bland de burgnare bönderna i Jämtland att någon tid hålla sönerna vid skolan. I regel synas bondsönerna där ha fått tillbringa 4 år, 2 i klass I och 2 i apologistklassen; 3 års skolgång var även mycket vanlig. Ett exempel på en bonde, som lät alla sina söner besöka skolan, är Olof Andersson i Östbacken i Alsen, vars bror Carl Falk var välbärgad köpman i Trondhjem. Från 1747 till 1771 återfinna vi alla Olof Anderssons 6 söner, Anders, Måns, Per, Olof, Carl och Gunnar, i skolans matrikel under namnet Östlinder. 4 av dem gingo i skolan 4 år, en i 3 år, medan den fjärde i ordningen, Carl, genomgick latinskolan, kom till Härnösand och Uppsala och slutligen blev rektor vid Frösö skola; han

kallade sig då med sin farbrors i Norge antagna namn Falk. En av bröderna kom till Trondhjem som farbroderns kompanjon, medan de övriga blevo hemmansägare i olika socknar.

De som ämnade sig till apologistklassen, ha troligen icke läst latin i prima. Då denna kategori till stor del endast besökte skolan under vårterminerna, har latinkursen ej heller gärna kunnat anpassas för dem. I själva apologistklassen sysslade man endast med allmänbildande ämnen. Dess elever, »räknegossarna», skulle enligt skolordningen i första hand lära sig att räkna färdigt. Härtill voro ej mindre än 14 veckotimmar anslagna, och såsom framgår av visitationsprotokollet 1750 (s. 133), hann man även med bråkräkning. Dessutom förekom i denna klass välskrivning — 6 veckotimmar — samt särskild undervisning i modersmålet. Eleverna skulle nämligen copiera och sammansätta Svenska bref, samt inrätta små Räkningar per Debet och Credit, item lära att skrifva qvittencer, obligationer med mera sådant. Till dessa övningar voro två veckotimmar anslagna. Dessutom förekom naturligtvis kristendom (12 veckotimmar) och sång (4 veckotimmar).

Dessa kurser böra för elever, som först i prima lärt sig läsa och skriva ordentligt, ha givit en ganska god folkskolebildning. Säkerligen har också den livligt frekventerade apologistklassen vid Frösö skola haft stor betydelse för Jämtlands allmoge. Den där förvärvade räknefärdigheten torde ha varit en god hjälp för de många jämtlandsbönder, som om vintrarna enligt uråldrig sed drev handel både med provinsens egna och införda produkter på Trondhjem och Levanger, Sundsvall, Hedemora, Uppsala o. s. v. Givetvis ha en stor del av apologisterna utnyttjat sin allmänbildning för att söka sig in på olika banor. Sålunda återfinner man många av dem såsom länsmän och ännu flera som underofficärer. Många ha säkerligen också sökt sig till städerna för att bedriva handel — till Sundsvall och Hudiksvall eller kanske oftare till Levanger och Trondhjem. Det torde ligga egna iakttagelser bakom J. O. Hagströms uttalande i Jämtlands Känning om följderna av skolgången på Frösön: När bondepilten gått några år uti skolan, at han lärt sig väl räkna och skrifva, då måste han sändas til någon borgare i städerna, eller begifva sig på sådana orter, hvarest han kan, genom någon tjenlig syssla, skilja sig från bondeståndet, hvilket han nu, i anseende til sin förmenta skolelärdom, aktar för ringa. För jordbruksentusiasten Hagström var detta givetvis en källa till bekymmer, särskilt som han ansåg folkbristen vara det svaraste hindret för Jämtlands utveckling.

BILDANDET AV JÄMTLANDS LÄN

Gustaf IV Adolf (1792—1809; — Under Gustaf, sp. 679—685) kom emellertid det politiska arvet från faderns tid att fullt visa sin fördärfiga innebörd. Att under den Napoleoniska världsbranden rätt bruka den oinskränkta regeringsmakt, som tillfallit honom, öfversteg den obögade och lynnssjuke unge konungens krafter, men det var ej blott detta, som vållade rikets olycka. För att möta de hotande farorna hade behöfts en nationell samling, men det enväldiga regeringssättet var redan ett hinder härför, och förbittringen öfver detta framkallade inom de högre ämbetsmannakretsarna en så ofosterländsk stämning, att konungen icke blott lämnades utan stöd med afseende på de åtgärder, som han villo vidtaga till landets räddning, utan rent af motarbetades. Hans afsättning (1809), som följdes af kronans öfverflyttning till hans farbroder Karl XIII (1809—18; se vidare Karl, sp. 985—988), blif härigenom så godt som nödvändig, men därmed räddes ej genast bot på den nationella försumpningen, och de nye maktinnehafvarnas slapphet var ej utan skuld till, att i freden i Fredrikshamn 1809 hela Finland jämte Åland och en del af Västerbotten gick förlorad.

Den konstitutionella ständsförfattningens tid 1809—66. På författningens område åstadkommo emellertid "1809 års män" ett storverk: 1809 års regeringsform

Denna grundlag uppställde starka garantier mot konungamakts missbruk: ett konstitutionellt ansvarigt statsråd (se d. o.) i st. f. det 1789 afskaffade riksrådet, en hvar 5:e år sammanträdande riksdag med ej blott andel i lagstiftningen och fullständig beskattningsrätt, utan ock med statsregleringsrätt (se Statsreglering) samt en lagfäst tryckfrihet, men den bevarade åt en duglig och plikttrogen konung möjligheten att såsom ett aktivt statsorgan verka för rikets bästa. Den form, som härigenom gafs åt vårt statslif, består ännu i hufvudsak. Naturligtvis har den modifierats efter tidernas omskiftelse, men under mer än 100 år har S:s folk haft möjlighet att tillgodose de uppgifter, till hvilkas lösning författningen skall ge ramen, utan att det behöft förslita sina krafter på anskaffandet af en ny sådan ram. — Det syntes emellertid till en början tvifvelaktigt, huruvida riket skulle kunna upprättas efter de yttre olyckorna och ur det inre förfallet. Hvad som framför allt saknades var en ledande personlighet. En sådan erhöles, då Karl Johan 1810 valdes till tronföljare (se Karl, sp. 988—1002). Genom makten af sin personlighet ingöt han ny ande inom förvaltningen och väckte åter till lif nationens tro på sin framtid. I sistnämnda hänseende hade unionen med Norge (1814), den förnämsta frukten af hans utrikespolitik, stor betydelse. Af föreningen mellan den skandinaviska halföns brödrarfolk väntade man för dem båda trygghet och styrka, och detta kändes som en ersättning för hvad som gått förlorad för S. genom afskiljandet af den finska riksdelen. Med tiden skulle de förhoppningar, som knötos vid detta Karl Johans verk, visa sig bedrägliga, men det beredde dock onekligen båda folken fördelar under de 90 år det bestod (se Sverige-Norge). Verkningarna af den nationella pånyttfödelsen visade sig ej minst på den materiella och andliga kulturens områden. Göta kanal (se d. o.), ett jätteverk för sin tid, bragtes till utförande; genom 1834 års realisation (se Myntrealisation, sp. 64) gjordes slut på den nya förvirring i penningväsendet, som den Napoleoniska tidens krig vållat.

↑ Nordisk familjebok 1920

JHH IV 5.3894 →

Dramatiska utrikespolitiska och inrikespolitiska händelser utspelas vid denna tid i vårt land. Det olyckliga kriget mot Ryssland, det finska kriget, får efter strider på svensk mark sitt slut genom freden i september 1809. Finland och Åland förloras. Sverige får då i stort sett den struktur och de gränser det nu har. Med Danmark-Norge och Frankrike slutas freden i december 1809 och i januari 1810. Konungen tillfångatages på Stockholms slott och avsättes, en ny författning, den ännu bestående, skapas, en ny konung koras. Till tronföljare väljes, innan ännu freden är slutet, överbefälhavaren öfver de dansk-norska trupperna i Norge, den danske prinsen Kristian August av Augustenborg.

Förlusten av Finland kändes överallt i landet hårt. »Sorgen och harmen öfver förlusten voro våldsamma och levde kvar i mansåldrar.»¹ Men man skulle göra orätt, om man förnekade, att bakom orden »inom Sveriges gräns erövrade Finland åter» låg en målmedveten strävan. Enskiftets fortsättande, nyodlingar, intensivare jordbruk och nya kommunikationsleder voro viktiga punkter på programmet för det praktiska handlandet i strävan mot det uppsatta målet.

Det fanns också ett nytt utrikespolitiskt mål, en förening mellan Sverige och Norge. Bakom valet av prins Kristian August till tronföljare låg ett intrigspel, som från svensk sida, men även av vissa norska kretsar, syftade till Norges frigörelse från Danmark och anslutning till Sverige. Bland de inflytelserika svenskar, som engagerade sig i detta spel, märkas Baltzar von Platen och den jämtfödde Georg Adlersparre. Den senare var chef för den västra armén i Värmland, och han marscherade med sina trupper mot Stockholm vid revolutionen. Först efter freden antog Kristian August valet till svensk tronföljare. Han kom till Sverige i januari 1810 — utan Norge. De svenska planerna på detta land skrinlades dock icke för den skull. Andra vägar måste prövas, då förhoppningarna om Kristian Augusts medverkan svekos, sedan tronföljaren avlidit i Skåne den 28 maj 1810.

Mot denna bakgrund ha vi att se Jämtlands läns tillkomst. Frågan härom väcktes, utreddes och avgjordes just under de månader Kristian August var tronföljare i Sverige.¹

Förslag om denna ändring i länsindelningen framlades i februari 1810 genom en underdänig skrivelse av Anders Nilsson i Stugun, »riksdagsman för allmogen uti en vidsträckt och avlägsen men av naturen mindre gynnad landsort».

I Anders Nilssons skrivelse, som inkom till kansliet den 5 februari 1810, framhålls de båda landskapen Jämtlands och Härjedalens särart i förhållande till kustlandskapen och de långa avstånden till residensstäderna. Där berörs särskilt vad en provinsstyrelse kunde uträtta för bättre kommunikationer, strömningsningar, avvitringsens bedrivande, underlättande av nyodlingar samt förbättringar på soldatroteringsområde m. m. I detta sammanhang göres en jämförelse med Finland, där nya län inrättats av Gustaf III. Men författaren till skrivelsen hänvisar också till Karl XIII:s tal till ständerna i anledning av rikets kännbara förluster under ett olyckligt krig, då konungen riktat uppmärksamheten på det »sublima förslag att inom fosterlandets eget sköte åter erövrade Finland genom flit och odlingsarbeten använda på våra talrika ödemarker, vartill norrländska provinserna i allmänhet erbjuda de mest vidsträckta och yppersta tillfällen». Krighändelserna både i Jämtland och Västerbotten berödes också.

Även kostnaderna för den nya länsstyrelsen diskuterades, »men ingen utgift av staten lär kunna göras varken till mera bättnad för riket och det allmänna eller med säkrare utsikt på ymnig reproduktion i längden».

Detta ärende fick en mycket snabb handläggning. Landshövding Cronstedt i Gävle avstyrkte icke utan skärpa förslaget redan den 26 februari; landshövding Nieroth i Härnösand var lika snabb med sin tillstyrkan. Kammarkollegiets yttrande inkom till Kungl. Maj:t redan den 29 mars och statskontorets den 30 april. Om därtill lägges, att Anders Nilsson hann bemöta landshövding Cronstedts skäl emot avsöndringen av Härjedalen från hans län, förstås, att man ansett ärendet brådskande. Efter endast en veckas beredning i kansliet resolverade Kungl. Maj:t den 7 maj. Det kan vara skäl att observera, att ett av de två statsråd, som granskade handlingarna i detta ärende, var von Platen. Denne var en av de främsta förespråkarna för unionen med Norge; han planerade ett nytt vägsystem genom gränslandskapen för bättre förbindelser med Norge men också en ny nord—sydlig förbindelseled, som genom sin sträckning mitt i landet skulle vara skyddad vid fientliga anfall.¹ Han var slutligen vid denna tid sysselsatt med utarbetandet av nya planer för Sveriges försvar.

Om man bortser från att Öland under några år på 1820-talet utgjorde ett från Kalmar län skilt hövdingedöme, har länsindelningen i riket alltså sedan 1810 varit densamma. Länens antal är sedan dess 24. Jämtlands och Norrbottens län äro våra yngsta län. De kommo till under ett av de mest skickelsesediga skedena i Sveriges historia.

MYNT, MÅTT OCH VIKT 1785

Mynt

Efter 1776 års myntrealisation grundades myntsystemet på en silvermyntfot. Huvudmyntet blev riksdalern. Riksdalern delades upp i 48 skillingar. På 1 skilling gick 12 rundstycken.

Under Gustaf III:s regering präglades ej några kopparmynt efter 1779. De gamla cirkulerade under värdet av 2 öre s.m. (silvermynt) var lika med 1 skilling. Mindre mynt som var vanliga var alltså 2 öre s.m. (1 skilling), 1 öre s.m. ($\frac{1}{2}$ skilling) och 1 öre k.m. (1 rundstycke). Sedlar som motsvarade 1 riksdaler i värde förekom också.

Under hela Gustaf III:s regering präglades guldmynt som benämndes 1 dukat.

De äldre benämningarna daler och öre levde länge kvar som folkliga benämningar på mynten.

1 $\frac{1}{2}$ daler blev sedemera det vi kallar 1 krona.

Mått och vikt

1665 kom en lag om ett enhetligt måttsystem som behölls i 200 år innan vårt nyvarande decimalsystem infördes. Från 1739 fick endast kubiska spannmålsmått användas.

Längdmått: Mil, aln, famn, fot, kvarter, verktum, decimaltum, decimallinjer.

1 mil = 18.000 alnar (10.689 m)

1 famn = 3 alnar (1,78 m)

1 fot = 2 kvarter = 12 verktum á 2,47 cm eller 10 decimaltum á 2,97 cm

1 decimaltum = 10 decimallinjer á 2,97 mm

Ytmått: tunnland, kappland, kvadratfot.

1 tunnland = 32 kappland (4,936 m²)

1 kappland (154,3 m²) = 1.750 kvadratfot á 8,815 dm²

Rymdmått (för flytande varor): åm, kanna, tunna, ankare, fjärding, åtting, stop, kvarter, ort (jungfru).

1 åm = 60 kannor (157 l)

1 tunna = 48 kannor (125,6 l)

1 ankare = 15 kannor (39,25 l)

1 fjärding = 2 åttingar = 12 kannor

1 kanna = 2 stop (2,6 l)

1 stop = 4 kvarter (1,3 l)

1 kvarter = 4 ort (jungfrur) á 8,18 cl

Rymdmått (för torra varor): tunna, spann, halvspann, fjärding, kappe, kanna.

Struket mål

1 tunna = 2 spann (146,6 l)

1 spann = 2 halvspann eller 4 fjärdingar (73,3 l)

1 fjärding = 4 kappar á 4,6 l eller 7 kannor á 2,6 l

Fast mål

1 tunna = 2 spann + 4 kappar (164,8 l)

1 spann = 2 halvspann + 2 kappar (82,4 l)

1 halvspann = 2 fjärdingar + 1 kappe (41,2 l)

Viktualievikt (matvaror, livsmedel): skeppund, lispund, skålpund, marker, lod, kvintin.

1 skeppund = 20 lispund (170 kg)

1 lispund = 20 skålpund eller marker (8,5 kg)

1 skålpund = 32 lod (4,25 hg)

1 lod = 4 kvintin á 3,32 g

Järn- och kopparvikt

Skeppund tackjärnvikt, markpund bergsvikt, skeppund bergsvikt, skeppund råkopparvikt, markpund stapelstadsvikt, skeppund uppstadsvikt, skeppund garkopparvikt, skeppund stapelstadsvikt.

1 skeppund tackjärnvikt = 26 markpund bergsvikt (194,5 kg)

1 skeppund bergsvikt = 1 skeppund råkopparvikt = 22 markpund stapelstadsvikt (150 kg)

1 skeppund uppstadsvikt = 21 markpund stapelstadsvikt (143 kg)

1 skeppund garkopparvikt = 1 skeppund stapelstadsvikt (136 kg)

Bergsviktens, uppstadsviktens och stapelstadsviktens skeppund delades alla i 20 markpund eller 400 marker. Viktualieviktens skeppund var 1 1/4 stapelstadsskeppund.

ORDFÖRKLARING

Blanna	Kärnmjök eller tjock mjök utblandad med vatten.
Brösull	Fil eller mjök med brutet tunnbröd i.
Flöte	Grädde
Gås	Smör.
Kaukämne	Jäst (en bit deg som stoppades på flaska tillsammans med vatten).
Kambröd	Jäst tunnbröd av korn- och rågmjöl.
Klarskinn	Torkat fiskskinn som användes vid kaffekokning för att få kaffet att klarna.
Koksten	Upphettade stenar som användes för att få vatten att koka.
Knäckebröd	Se kambröd.
Krus	Småkakor av olika sorter.
Kärnmjök	Biprodukt vid smörbredning.
Löpe	Fås från kalvens löpmage och innehåller ämnen som får mjölken att koagulera (stelna).
Paltbröd	Bröd bakat av blod, vatten, rågmjöl och jäst. Äts tillsammans med fläsk och sås.
Ostmassa	Den massa som vid ystningen skiljer sig från vasslan. Ostmassan blir till ost genom att den pressas, torkas, lagras etc.
Römme	Grädde.
Skummjök	Den mjök som blir kvar när man skummat bort grädden.
Skvaltkvarn	Vattenkvarn.
Tjesmus(a)	Avlång boll av ostmassa som gavs som smakprov till barnen.
Tjesvatten	Se löpe.
Tjockmjök	Mjök som syratts genom tillsats av täte. Har en trögflytande konsistens liknande dagens långfil.
Täte	Tätmjök som sätts till färsk mjök för att även denna ska förvandlas till tätmjök (tjockmjök).
Tätmjök	Se tjockmjök.
Vassla	Biprodukt vid ostframställning. Består till största delen av vatten.
Vattgröt	kokad av kornmjöl och vatten.
Ärterbröd	Bakades som vanligt tunnbröd av kornmjöl, men kornmjölet blandades ut med malda ärtor.

Jämtska

Inom jämtskan finns en rad olika dialekter, varje socken har i princip sitt eget språk. Man skiljer i stora drag på centraljämtsk, sydjämtsk, västjämtsk, nordjämtsk och östjämtsk dialekt.

Några för jämtskan karaktäristiska ord (I betyder grovt I):

Substantiv:

bakstra = tunnbrödsbakerska	belen = tålamod
bjecker = bagge	brua = bron
bua = boden	fettjan = slätterängar vid vattendrag
baksterfjåla = brödspaden	goffa, gommo = gammelfolken i gården
gråsjul = gråsparv	kamfore = plånboken
kångro = spindel	pannstejka = pannkaka
rakstra = räfserskan	tjuckmjælka = långmjölk
tjätt'n = litet långmjölk att göra ny långmjölk av	
tyllmejs = fjant	

Verb:

blaga = glimra, skina	braal = skryta, skrävla
däätt = falla (dätt u mejsa = misslyckas)	
fool = sätta, ställa, lägga	gliip = gråta
glååm = titta	hucker = fnittra
syytt = 1. sitta med någon i knät 2. sköta småbarn	
(te va på sytta = att vara gravid)	

Adjektiv:

agasam = respektingivande	ampen = orolig
arttut = trevligt, skojigt	dentlaus = otrevlig, dum
fluru = osnygg, otrevlig	fejen = glad
flöt = snabb	glavér = gladlynt
gly =ljum	hev =duktig
håttu = trevlig	taku = häändig

i kvällst = i går kväll

ha stännan = ha tid

i måranst = i morse

stånom = ibland

(I Margareta och Per-Lennart Perssons "Da glöm fell int jamska" finns förutom ordlista sammanställning över jämtskans vanligaste redskapsord, växter, djur m m).

Tänk på följande egenheter:

- Kvinnonamn omnämns i jämtskan med "a" före, t ex a Brita, a Karin, a Gerd, a mor, a mamma. OBS dock att i dativ blir det at n' mamma, at n' Brita o s v.
- Mansnamn omnämns med 'n, t ex 'n Olle, 'n Johan, 'n pappa, 'n goffar. OBS i dativ heter det at a pappa, at a Olle.

Följande egenheter går bara att förstå genom att lyssna på dem som kan prata jämtska:

- Bruket av diftonger: ei, au, öy, t ex ei ku (en ko), je veit (jag vet), auga (ögonen)
- De ålderdomliga dativformerna, som hörs tydligast i bestämd form pluralis: at ståscho (åt flickorna), at hästom (åt hästarna), på husom (på husen).
- Substantiven saknar genitivändelse. Istället bildas genitiv med at + dativform: vantana at gåbba (gubbens vantar), latje at grytn (grytans lock) eller vid egennamn och vissa släktskapsord med genitiv av han eller hon: hatt'n hans Kal (Karls hatt), boka hans far (fars bok).
- Bruket att sätta samman adjektiv och substantiv, t ex gammelhuse (det gamla huset), varmsommarn (den varma sommaren).
- Fördubblingen av vokaler, t ex kaast (kasta), piig (piga), biin (sticka, binda).
- Förändringar av konsonanter, t ex myttje (mycket), ryddjen (ryggen), bjår-ska (björken), skarsp (skarp).

Känt ordspråk på jämtska:

Bällt du luur'n? = Kunde du lura honom

Lästips:

Jämtlands läns bildningsförbund. Visor på jämska. 1984. (Finns även musik-kassett).

Ohlson, Ragnar. En bok om jämtskan. Östersund 1973.

Olsson, Erik (Äcke). Gott humör. Jämtmål på vers och prosa. Östersund 1920.

Persson, Margareta och Per-Lennart. Da glöm fell int jämska. 1986.

Visor i Jämtland. Utg. av Utbildningsradion i Jämtland 1986.

Vuxenskolan. 3000 jämtländska ord. 1984.

Vuxenskolan. Jämtmålsgrammatik. Sammanställd av Per Tejbo. 1982.

engelsk giude.

absid	chest
kista	staff with runic inscription
runstav	
fris	frieze
plog	plough
harv	harrow
grepe	handle
skovel	shovel
hacka	pick
skäppa	bushel
sådd	sowing
skörd	harvest
nyodling	reclaiming of land
svedja	burn beat
flaska	bottle
lie	scythe
räfsa	hay rake
mes	knappsack- carrier
skära	sickle
sil	strainer
kvarn	mill
slaga	flail
klubba	club
mjölkstäva	pot for milk
ostform	mould
tråg	trough
betesmark	pasture
fäbodar	chalet
kokhus	boilinghoude
hüsgeråd	household utensils
rånjärn	waffle iron

2. Der Hackås - Hof

vom Ende des 18ten/Anfang des 19ten Jahrhunderts (Jhs.)

Doppelstubenhaus mit Nebenstube (

parstuga m. sidostuga

das Blockhaus

timmerhus

aus Stämmen gezimmert

timmrät

Links: Wohn/Schlafstube mit Küche

Rechts: die gute Stube

diente auch als Gästezimmer und

användes även som gäst-
och till förvaring av
kläder.

zur Aufbewahrung von Kleidung.

die Dielenkammer -n

förstugukammare

das Altenteil

undantagsstuga

Raum für die Wöchnerin

rum för barnsängskvinna

der Kamin -e

öppen spis

" Schornstein -e

skorsten

die Wandbank - W-bänke

väggfast bänk

Heute können hier Kinder altertümliche
Handarbeiten (weben) lernen.

barnmuseum

3. das Tinghaus (Gerichtsgebäude n. u. Gastwirtschaft f.)

erbaut 1749

(von 1766 bis 1829)

der Gefängniskeller in der Nebenstube

fängelsekällaren

das Prügelkleid aus Ketten über 20 Kilo schwer

spökläanning över 20 kg

Stangen zum Abführen der Missetäter

halsstänger

der Schandpfahl - die Pfähle

skampålen

das Dach - Dächer

tak

aus gespaltenem Rundholz

kluvet timmer

darunter mehrer Schichten Birkensrinde

nedanför näver

und eine dicke Schicht Moos

tjockt med moss

hohe Türschwellen gegen Zug

höga trösklar mot drag

Schablonenmalereien

schablonmålerier

4. das DACHBODENHAUS (Estrichhaus) aus Sunne

Ende des 18ten Jhs.

(der) Speicher für Nahrungsmittel

magasin för födoämnen

Im Sommer auch Schlafräume im Dachgeschoss

sovställen på loftet

Türen zu den Räumen vom Fassadengang

ingångar från loftgängen

Teil eines geschlossenen Hofes

del av fyrbyggd gård

der Torweg

inkörspört

das Erdgeschoss

bottenvåning

der erste Stock (das erste Stockwerk)

2:a våningen

das Dachgeschoss

vindsvåning

der Knecht -e

dräng

die Magd, Mägde

piga

die Kuhmagd

ladugårdspiga

sich etwas leisten können

ha råd m. ngt.

kleine, bleigefasste Scheiben

små fönster

5. Reiterausstattungshütten(die Hütte)

der Mobilisierungsvorrat

Von 1660 bis 19hundert hatte Jämtland eine eigene Kavallerieeinheit

Die Bauern mussten die Ausrüstung stellen. Diese wurde in besonderen Ausrüstungshütten aufbewahrt.

Ryttarhärbrän

egget kvalleri

bönderna var skyldiga att utrusta soldater

6. Der Lillhärddalshof aus der Provinz Härjedalen

rekonstruiert mit Gebäuden aus den 16ten und 17ten Jh. - rekonstruerad

geschlossener Hof (der Wehrhof)
üblich bis Mitte des 19ten Jhs.

fyrbyggd gård (försvar)

das Wohnhaus
der Speicher (-) mit Dachgeschoss
der Pferdestall - Pf-ställe
der Kuhstall
die Scheune -en
die Tenne -en
der Schuppen -

boningshuset
loftbod
stall
ladugård
loge
rum f. tröskning
lider, bod

Ausserhalb des Hofes lagen:

utanför gården låg :

die Backhütte -n
die Schmiede -n
die Vorratshütte -n
die Sauna
der Brunnen -

bryggstugan
smedjan
härbre
bastu
brunnen

die Anhöhe -n
frostsicherer Boden

höjd
frostfri mark

die Gerste

korn

der Heuschober - auf den Wiesen

hölador på ängarna

Schablonenmalereien
der Stammbaum der Familie

tak se tingshuset
schablonmålerier
familjens stamtavla

10. Die Flintenschmiede

Mitte des 19ten Jhs.

Hier wurden Lotbüchsen oder Vorderlader angefertigt.

mit Dachschindeln gedeck

das Rasendach / das Torfdach

bössmedjan
1800-talets mitt

tillverkades lodbössor eller mynningsladdare

spåntak

torvtak

12. Die Vorratshütte

aus dem 16ten oder 17ten Jh.

aus Süd-Härjedalen.

Diesen speziellen Typ findet man in Dalarna

Vorratshütten meistens gut erhalten, da solide gebaut auf Pfählen um die untersten Stämme vor dem Verrotten zu schützen und den wertvollen Inhalt gegen Schädlinge zu sichern.

die Ratte -n

die Maus , Mäuse

das Schloss - solide Schlösser

Zuoschloss vom 16ten Jh

härbre

härb en för det mesta välbewarade, då välbyggda på pålar/stolpar, skydd mot röta och skadedjur.

råtta

mus

lås - kraftiga lås

LITTERATURTIPS

Jämtlands och Härjedalens historia, del IV

Jämtland, ett bildverk av Per Nilsson-Tannér, Allhems Förlag

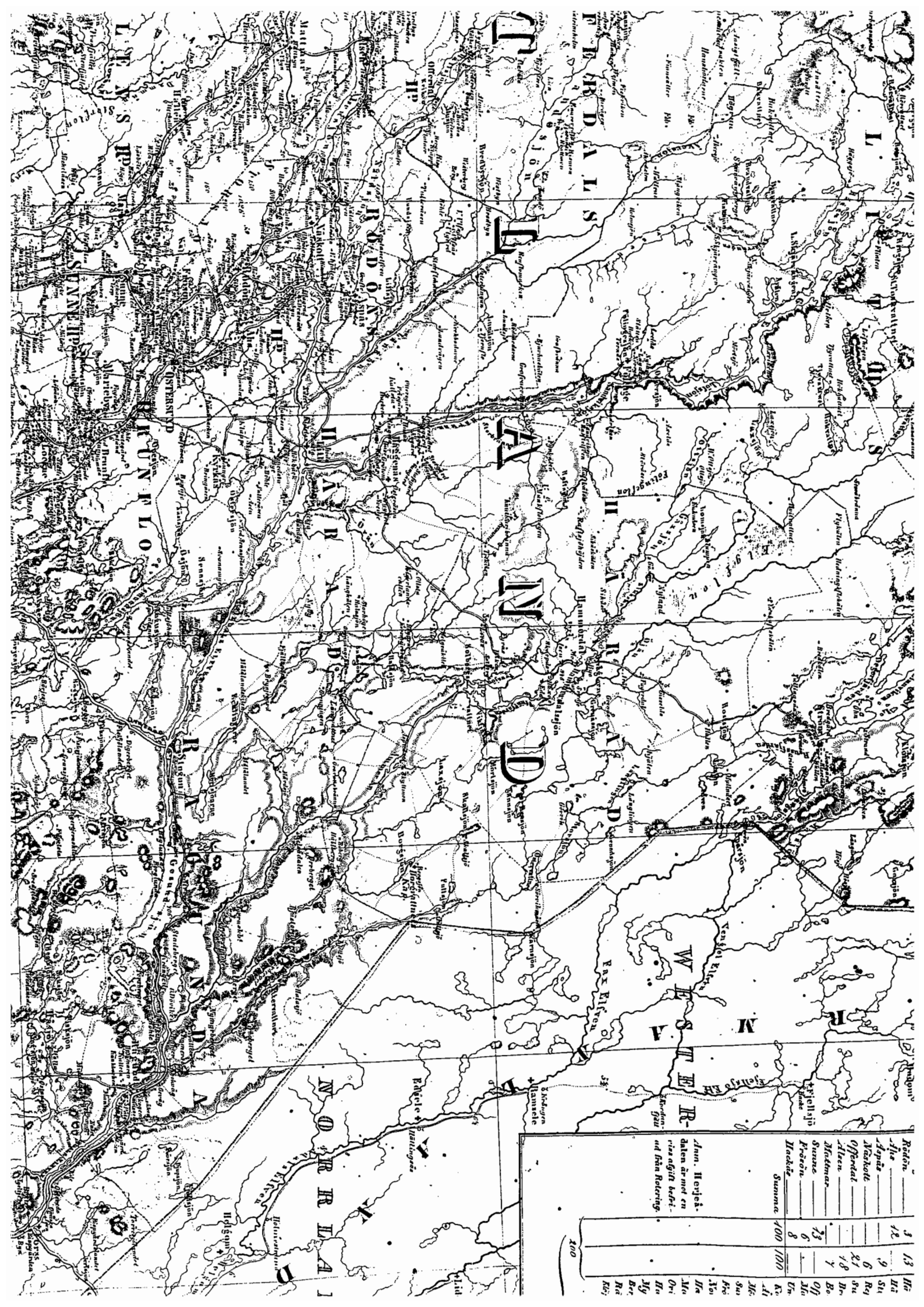
Levangermarknaden av Einar Sandvold

Värdshus länge sen, artikelserie i Östersunds Posten av Per Nilsson-Tannér

Jämten 1958

Landshövdingens femårsberättelse

Landsväg, krog och marknad av Levander

Rätön	3	13	Hö
Flis	12		Hä
Ängar	9		Su
Markott	6		Ry
Öfverst	11		Su
Åven	18		Bo
Markmar	7		Of
Summa	73		Ma
Procent	6		Uv
Markot	8		Kv
Summa	100	100	Ki

Ann. Høyet.
 Åven är not en
 "s ägta befr."
 ut från Rötting.

100

